

סיפור חדשיישן - חוזה חברתי עדכני

מרכז שטוב

מחברי המסמך

כתיבה: אליהו דן, יעקב מתן, מירי ווינלס.

ייעוץ: ייעוץ אקדמי – מירי ווינלס; ייעוץ משפטי – עו"ד אליהו קפלן; ייעוץ כלכלי – נדב כספי; ייעוץ מחקרי – ד"ר נחומי יפה, דבורה וידמן, לאה בלוי.

הפקה: א. שטראוס – מרכז "שטוב".

מרכז "שטוב" למדיניות והכשרה פועל לקידום כתיבת ניירות מדיניות ולקיום הכשרות מקצועיות במגוון תחומים, לתועלת החברה החרדית בפרט והחברה בישראל בכלל.

המודלים פותחו בסיוע החממה לפיתוח הצעות לסדר חברתי-ישראלי חדש של מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

מבוא

החברה בישראל מצויה בשנים האחרונות בפרשת דרכים ואפופה מתחים ושסעים פוליטיים חמורים. הקרע הפוליטי והחברתי הוביל לרצף של סבבי בחירות ולהחרפת המתיחות בין שני המחנות הפוליטיים המרכזיים: בין המחנה המזוהה עם מאפיינים שמרניים, דתיים, ימניים ולאומיים, לבין המחנה המזוהה עם מאפיינים ליברליים, חילוניים, שמאלניים וקוסמופוליטיים. המתיחות בין המחנות איננה חדשה, אך מאז הקמתה של ממשלת נתניהו השישית נראה כי המתיחות והמאבק שבעקבותיה הולכים ולובשים ביטויים חריפים יותר של חוסר סולידריות וחוסר סובלנות. נשמעו אף קולות לפיהם הקיץ הקץ על סיכויי המדינה להתקיים כמדינה דמוקרטית בעלת כלכלה משגשגת, וכי ללא צעדים דרמטיים תימצא המדינה בסכנת התפרקות.²

בלב הוויכוח הגועש על דמותה של מדינת ישראל ועל צביונה העתידי, נטוע החשש של כל מחנה מפני זולתו כי זה יעצב את מדינת ישראל על פי אמונתו הוא. הלך הרוח השורר כיום במחנות השונים בחברה מגלם חשש הדדי מבוסס, שלפיו הופר האיזון הדק והשבירי שנטווה וטופח לאורך השנים, במידה כזו שהרקמה העדינה שצמחה מכוחו ואפשרה קיום משותף של קבוצות בעלות אמונות שונות זו לצד זו – מתחילה עתה להיפרם.

אחד הגורמים המשמעותיים ביותר לחשש מפני שינוי צביונה של מדינת ישראל הוא הגידול הדמוגרפי המשמעותי של החברה החרדית, בשיעור של כ-4% בשנה,³ הגידול המהיר ביותר בהשוואה למדינות המפותחות. בשנת 2022 מנתה החברה החרדית כ-1,280,000 נפש, המהווים כ-13.3% מאוכלוסיית ישראל.⁴ הדבר משפיע, בין היתר, על התעצמות כוחן הפוליטי של המפלגות החרדיות.

אף שכבר משחר ימי המדינה התקיימה נציגות פעילה של הציבור החרדי בכנסת,⁵ מגזרים אחרים בחברה הישראלית לא חשו מאוימים ממנה באופן ממש, מאחר שהנציגים החרדים דאגו בעיקר לצורכי הציבור שאותו ייצגו. אך עתה, עם האצת קצב הגידול של ציבור זה והתעצמות כוחו הפוליטי,⁶ החלו הנציגים החרדים להעמיס על שכמם תפקידים ביצועיים הנוגעים לכלל אזרחי המדינה. גידול כפול זה – בהיקף ההשפעה הפוליטית ובמידת נוכחות ציבור זה במרחב הציבורי – מעורר פחד ממשי בקרב חלקים בחברה הישראלית, החוששים מפני כפייה דתית ומביטים בחרדה גוברת על התהליכים המתרחשים לנגד עיניהם.⁷ הסדר החברתי הקיים, המבוסס על מכתב הסטטוס־קוו ההיסטורי,⁸ מתערער ונשחק. נושאים כמו חינוך, שבת במרחב הציבורי ומוסד הרבנות בהקשר המעמד האישי – הופכים לסלעי מחלוקת, ושאלת העתיד המשותף במדינת ישראל הופכת רלוונטית מתמיד.

1 הרמן, ת' וענבי, א' (2023). **סקר אפריל 2023: רק 16% מהישראלים סבורים שההידברות בבית הנשיא תוביל לפשרה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

2 אורג, ר' ודינו, ע' (2023). **האוטונומיות כבר כאן**. מרכז מנור.

3 מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

4 מלאך וכהנר, שם.

5 שטרן, י"צ, יפה, נ', מלאך, ג' ומלחי, ג' (2021). **יהודית, חרדית ודמוקרטית – מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

6 שטרן ואחרים, שם.

7 רוזנר, ש' (2023, 19 במאי). ללא בדל של ראייה: הבעיה היא לא החרדים, אלא מחנה ה"יהיה בסדר".

מעריב.

8 ראו להלן בפרק זה – הרקע ההיסטורי.

כמכון מחקר המתמקד בחקר החברה החרדית ובזיקות השונות שבין התהליכים הרוחניים בתוכה לבין אלה הרוחניים במעגלים השונים בחברה הישראלית, התבקשנו להציג את העמדות הרווחות בחברה החרדית ביחס לסוגיות הליבה העומדות על סדר היום. זאת בעזרת סדרת מחקרי דעת קהל כמותניים ואיכותניים. התוצאות שאליהן הגענו אינן בהכרח משקפות את שאיפותיו האידיאליות של הציבור החרדי או את אלו של הציבור הכללי, שגם אותן סקרנו במחקר ובהיוועצות מומחים, אלא מהוות סוג של קריאות כיוון ונקודות איזון בין הרצוי למצוי. מגמתנו במסמך זה, אפוא, היא גיבוש מודלים שיאפשרו קיום סולידרי משותף לחרדים וללא-חרדים במדינת ישראל, תוך הפחתת המתח הפוליטי וחתירה לשגשוג של כלל אזרחי המדינה.

המתווים המוצגים כאן מחויבים לקריטריונים הבאים:

1. סובלנות כלפי האתוסים המכוננים של החברות השונות מבלי יומרה לשנותם; כבוד לנרטיב ולערכי המוצא של כל חברה, ומשכך – התמקדות באינטרסים המשותפים ולא בערכים השונים.
2. צמצום תחושת האיום ההדדית באמצעות גיבוש הסדרים חקיקתיים ועיגולם ככל שניתן – הסדרים שימנעו מכל קבוצה להשליט את סדר יומה וערכיה על רעותה.⁹

הבהרה:

המסמך שלפניכם נכתב טרם פרוץ מלחמת חרבות ברזל. מטבע הדברים, המלחמה חוללה שינויים משמעותיים בעמדות הציבור הישראלי בכלל, ועמדות החברה החרדית בפרט, בעיקר בנוגע לסוגיית השירות הצבאי.

בעקבות אירועי המלחמה ניכרה פתיחות גדולה יותר בקרב חלקים מהחברה החרדית לשילוב בשירות צבאי ואזרחי, וחלק מהמנהיגות החרדית הכירה בצורך בשיתוף פעולה ביטחוני-לאומי והביעה תמיכה בפתרונות המשלבים שירות המותאם לצרכים הייחודיים של הציבור החרדי. זאת לצד הקצנה מסוימת בעמדות של חלקים אחרים בחברה החרדית המתנגדים לשילוב זה. בנוסף, מתוך ההכרה כי ישנו צורך ביטחוני ממשי בשילובם של החרדים במערכות הביטחון, ניכרת בקרב מערכת הביטחון הבנה טובה יותר בנוגע לחשיבות השמירה על זהותם ואורח חייהם של המשרתים החרדים.

יחד עם זאת, לא שינינו את התמה המרכזית של המסמך. עיקרו של המסמך הוא דיון במפת האיומים הזהותיים והאינטרסים המשותפים המכתיבים את המציאות. הניתוח העקרוני שבבסיס המסמך נשאר רלוונטי, שכן השינויים שנוצרו בעקבות המלחמה אינם משנים באופן מהותי את מבנה האיומים והאינטרסים, אלא מחדדים אותם והופכים אותם לקונקרטיים.

9 נעיר כי בהיעדר חוקה לישראל, קיים קושי, במצב החוקתי הנתון, לעגן הסדרים חוקתיים ארוכי טווח שלא יהיו נתונים לשינוי על ידי אחת הקבוצות ככל שהיא תשיג רוב מקרי בבחירות. ככלל, מרבית הוראות הנוקשות בחוקי היסוד מאפשרים לשנות את חוקי היסוד ברוב מוחלט (61 חברי כנסת). מדובר ברוב הקיים ממילא בכל קואליציה, ועל כן, מבחינה מעשית שריון זה אינו מגן על שינוי ההסדר כל פעם על ידי הרוב האקראי השולט בכנסת. יוער כי אף חוקי יסוד שהתיימרו לעגן הוראות מסוימות באופן קשיח על ידי דרישת רוב מיוחד גבוה לשינויים (כגון החוק נגד חלוקת ירושלים שדורש רוב של 80 ח"כ לחלוקת ירושלים) לא קבעו נוקשות זהה לשינוי הסעיף עצמו, כך שבאופן מעשי ניתן לשנות את ההסדר גם ברוב של 61 ח"כ וזאת בהליך דו שלבי, בו בשלב ראשון מבטלים את הוראת הנוקשות ובשלב השני משנים את ההסדר (ראו: סעי' 7 לחוק יסוד: ירושלים בירת ישראל). לשם עיגון הסדרים קשיחים מהסוג המבוקש, יש לגבש הסדר חוקתי מוסכם ביחס למעמדם ונוקשותם של חוקי יסוד ואופן חקיקתם. פרטי ההסדר החוקתי הנדרש לשם כך חורגים מגדרו של נייר זה.

מתודה

ניתוח האתגרים בנושאים שבהם אנו עוסקים מצביע על כך שגם כאשר ניתן להגיע להסכמים נקודתיים לתועלת הצדדים, וגם כאשר ישנו אינטרס משותף לפתרון הבעיה – הרי ששכבות המגננה שמתכסה בהן כל צד, לנוכח מפת האיזמים הזהותיים שהוא חש מפני רעהו, גורמות לו שלא לגלות כל גמישות בדרך לפתרון.

לפיכך, בכל סוגיה שבה נעסוק, נבקש לפרוט את גרעיני המחלוקת לפרוטות ולמפות אותם באופן בסיסי לשתי קבוצות: האחת, קבוצת **המרכיבים הזהותיים**, המהווים חסם ומגננה בקרב כל צד מפני רעהו; השנייה, קבוצת **הצרכים השונים** של כל אחד מן הצדדים. לאחר הבחנה זו, נבקש לאתר ולזהות בכל אחת מן הסוגיות הנתונות פוטנציאל לאינטרסים משותפים, קרי: מתווים שאם יאומצו, ישפרו כלפי כל אחד מהצדדים את המצב הקיים באותה הסוגיה.

או אז, נפעל לסירוגין בשני מישורים מקבילים: תחילה נבקש לבחון, ביחס לכל אחד מן החסמים או החששות הזהותיים, כיצד ניתן לצמצמו ולבטח מפניו את הצד החושש ממנו. במקביל, ננסה להבין איך ניתן להעצים את מפגש האינטרסים ולעודד מרחבים של שיתוף פעולה ענייני עבור כל הצדדים. המתווה הרצוי בעינינו אפוא בכל סוגיה יהיה זה אשר צלח את משוכת צמצום החששות ההדדיים ומקסם את מפגש האינטרסים.

שיטת עבודתנו במסמך מבוססת על התהליך הבא:

1. התייעצות עם מגוון גורמים בעלי עניין (רבנים ומומחים) מקרב המגזר החרדי והמגזר הכללי.
  2. גיבוש מתווים המשקפים, מחד גיסא, את המינימום ההכרחי על מנת לאפשר חיים משותפים, ומאידך גיסא, מהווים את הפשרה המקסימלית האפשרית עבור כל צד.
  3. בחינת המתווים ודיוקם בעזרת בעלי העניין, כולל קבוצות חרדיות ייעודיות המייצגות את רובם המכריע של תתי המגזרים המרכזיים בחברה החרדית:
    - שמונה רבני קהילות מרכזיים (ראיונות פרטניים)
    - שמונה אנשי חינוך (קבוצת מיקוד בשילוב תשובות כתובות)
    - 20 אישי ציבור פוליטיים (תשובות כתובות)
  4. בחינת הנחות היסוד והמתווים המופיעים במסמך בעזרת סדרת סקרי דעת קהל במגזר הכללי והחרדי, על ידי מכון "נתוני אמת" (להלן: סקר נת"א, אוגוסט 23).
    - במגזר החרדי, הסקר בוצע במערכת פאנל "דעתא קהל" בקרב 839 משיבים חרדים, באוגוסט 2023.
    - במגזר הכללי, הסקר בוצע במערכת iPanel בקרב 455 משיבים לא חרדים, באוגוסט 2023.
- בסוף כל פרק ננסה להגיע למסקנות באשר לסיכויי הצלחת המתווה המוצע לגיבוש הסכמות בקרב מכנה משותף ישראלי רחב ככל הניתן, על סמך המחקר.
- העמדות שעלו מהקבוצות השונות נותחו ניתוח איכותני ומוצגות אף הן בסוף כל פרק, על מנת לקבל תמונה שלמה יותר של עמדות הציבור ביחס למתווים המוצעים.

הצגת היוזמה ועיקריה

מפגש אינטרסים חרף התנגשות ערכית

אין ספק כי תהום פעורה בין הערכים המכוננים את החרדיות לבין אלו המכוננים את הציונות. בעוד שהערך המשמעותי עבור הציונות הוא קיומה של מדינה יהודית בעלת משטר דמוקרטי בארץ ישראל, מדינה שתאפשר הישרדות לאומית ושגשוג תרבותי וכלכלי; עבור החרדיות, הערך המשמעותי הוא חיי תורה בעולם הזה על מנת לזכות לחיי העולם הבא. לשם כך, עליה להתקיים באוטונומיה תרבותית כהגנה מהשפעות הסביבה, ואם ניתן לחיות כך בארץ הקודש, הרי שיש לראות בכך "חסדי שמיים".

אך למרות הבדלים משמעותיים אלו בתפיסת המציאות ובצורת הפעלתה הבסיסית, נראה כי קיים מפגש אינטרסים: מדינה יהודית בארץ ישראל שבה יכולים המגזרים השונים לכוון דו־קיום ואפילו לשגשג, מבלי לדרוש מאחד הצדדים לשנות את תפיסת עולמו או ערכיו.

בפועל, המתיחות החברתית גואה. בשיח הציבורי הרווח סביב הניסיון לפתור או להפחית את המתח החברתי, קיימות מגוון גישות החגות בעיקרן על הציר הסב בין שימור להכרעה – החל בגישות המבקשות לקבע את המצב הקיים, עבור בגישות החותרות להכרעה כוחנית לטובת אחד הצדדים, וכלה בגישות השואפות להכרעה בדרכים יצירתיות כשינוי שיטת ממשל.

מגמתנו במסמך זה

אנו ניגשים להצעות פתרון מתוך גישה צנועה, אשר מגמתה המתוחמת היא להידרש אך ורק להיבטים קונקרטיים שאנו תקווה כי בכוחם לאפשר את המשך קיום החיים המשותפים עם החברה החרדית במדינת ישראל. היבטים אשר אי הידרשות להם, סופה שתוביל חלילה ל"חלוקת בית ישראל לשניים" (דוד בן גוריון, מכתב הסטטוס־קוו).

אנו מבקשים לזהות, למפות ולנתח את הסיבות למתיחות הנפיצה ואת הגורמים העלולים להוביל לקרע חברתי של ממש, תוך שקידה על גיבוש מענים ממוקדים להפחתת המתח.

מן העבר אל ההווה הקרוב – אלי העתיד המשותף

הגישה שאנו נוקטים מחייבת אותנו להתבונן על שורת הסכמים חברתיים העומדים תחת מתקפה ומחוללים מתח חברתי, תוך ניסיון להבין את מרכיביהם.

במסמך זה נתמקד בהסכמי הסטטוס־קוו שנוסחו סביב שנות הקמתה של מדינת ישראל, ושאמורים היו להוות בסיס לחיים משותפים – אולם נראה כי במצב העניינים הנוכחי, הם אינם מסדירים את היחסים בין ענייני הדת או החרדים למדינה, אלא תורמים להעצמת המתח.

נבקש לנסח מחדש שורת הסדרים על בסיס עקרונות הסכם הסטטוס־קוו ההיסטורי, מתוך הכרה בכך שלצד היותם של הסכמים ואמנות מסוג זה דרך ראויה להסדרת חיים משותפים בחברות רבות־תרבותיות – הם אינם מספקים מענה מושלם, עקב הצורך האינהרנטי בעדכוןם והתאמתם לתמורות חברתיות המתרחשות בכל חברה אנושית כחלוף שנות דור. זאת, בשונה מחברות החולקות אתוס מכונן מרכזי, אשר האמנה החברתית שלהן מגלמת ערכי יסוד משותפים ונובעת מהם, והסדרת חייהם המשותפים לא נובעת מהסכמים כתובים אלא מתרחשת באמצעות מנגנוני הכרעה חברתיים הנערכים כל העת על רקע ערכי היסוד המשותפים.

לשם כך נחזור אל הסכם הסטטוס־קוו והסכמים נוספים שבאו בעקבותיו.

רקע היסטורי

בשנת 1947, ערב הקמת המדינה, ניסח דוד בן גוריון בשם הנהלת הסוכנות את מסמך הסטטוס־קוו המשרטט בקווי מתאר כלליים את גבולות הגזרה שבין חופש המצפון ושוויון הזכויות מחד גיסא, לבין ה"הכרה הדתית" וה"מצפון הדתי" מאידך גיסא; בין הדת לבין "המדינה שבדרך", בארבעה תחומי חיים מרכזיים שהטרידו את ראשי מפלגת אגודת ישראל: שבת, כשרות, אישות וחינוך. נוסח המכתב מבהיר את כוונת הכותב להעניק מקום של כבוד לדרישות הדתיות במדינה החדשה ואף לתעדף אותן במידת מה על היבטים מסוימים הנוגעים לחופש המצפון ולשוויון, אך אינו מפרט בהרחבה את אופן יישומן בכל סוגי המרחבים והמצבים השונים. הסטטוס־קוו כולל הסדרים על בסיס הסכמה בלתי כתובה. הסדרים אלו הפכו ברבות השנים לסדר החברתי המקובל, ומשעה שנוצרו נתפסו כבעלי תוקף סמי־משפטי. נראה שההימנעות מפירוט הסדרים עקרוניים וכלליים אלו לפרוטות, כמו גם העמימות שאפיינה את ניסוחם, לא אירעו בשגגה אלא בכוונת מכוון. הן נועדו לאפשר את התהוותו של מצע אמון בסיסי משותף, שיהיה בכוחו להתניע שיתוף פעולה בין הצדדים שהיה כה חיוני להקמת המדינה. לדוגמה: היעדר תחבורה ציבורית בשבת. העמימות נתנה מקום לפרשנויות שונות של המכתב מצד הצדדים השונים, במידה שסייעה ליצירת בסיס הכרחי של אמון שנדרש אז כדי להשיג את שיתוף הפעולה של החרדים על מנת לקבל את האישור המיוחל להקמת המדינה.¹⁰ יחד עם זאת, עמימות זו היא שמייצרת עד היום אי נחת וויכוח מתמשך.

אומנם, בעזרת אותו מכתב (19.06.47) הצליח בן גוריון לרתום את הנציגים החרדים להסכמה לפרויקט הציוני הגדול – הקמת מדינת ישראל.

גם עבור החרדים, אשר באותה העת חששו כי המדינה שתוקם תישא אופי חילוני ואף אנטי דתי, הסטטוס־קוו הבטיח כי עקרונות דתיים בסיסיים יזכו להכרה ממלכתית וכי לחרדים תתאפשר אוטונומיה חינוכית שתניח להם לגדל דור המשך הנאמן לזהותו המסורתית.

אל הסדר הסטטוס־קוו הצטרפו במהלך השנים הסדרים רשמיים וחצי רשמיים, הסדרי פטור מגיוס צבאי לבנות מטעמי הלכה¹¹ והסדרי דחיית שירות לבני ישיבות שתורתם אומנותם.¹² מאוחר יותר, עם עליית ממשלת בגין, הורחב ההסדר והצטרפה אליו תמיכה כספית משמעותית במה שמכונה "חברת הלומדים".¹³ כלל ההסדרים השונים שאפו למנוע קרע בעם ולאפשר קיום משותף. אך נראה שגם אם היו יפים לשעתם, כיום לא ניתן לומר שהם עומדים במשימה זו.¹⁴

10 פרידמן, מ' (1990). ואלה תולדות הסטטוס־קוו: דת ומדינה בישראל. בתוך ו' פילובסקי (עורכת). **המעבר מיישוב למדינה 1947-1949: רציפות ותמורות** (עמ' 47-73). אוניברסיטת חיפה ומוסד הרצל לחקר הציונות. 11 פטור מטעמי הכרה דתית [30א] (תיקון מס' 18) תשע"ב-2012, סעיף 40 לחוק שירות ביטחון (נוסח משולב), תשמ"ו-1986.

12 הסדר זה החל בהסכם הפיטר את 480 בני הישיבות שתורתם אומנותם מגיוס צבאי, שנערך בין מפקד שירות העם לבין ועד הישיבות ונחתם בהוראת בן גוריון ב־1948. ראו עוד בהרחבה להלן בפרק העוסק בנושא.

13 פרידמן, מ' (1990). ואלה תולדות הסטטוס־קוו: דת ומדינה בישראל. בתוך ו' פילובסקי (עורכת). **המעבר מיישוב למדינה 1947-1949: רציפות ותמורות** (עמ' 47-73). אוניברסיטת חיפה ומוסד הרצל לחקר הציונות. 14 ראו עוד בהרחבה על ההסדרים אצל ליאון, נ' (2014). חברת הלומדים – יש עתיד? **אקדמות, כ"ט**, 144-129.

על השאלה, **מדוע הסכם הסטטוס־קוו לא הרגיע את המתח החברתי**, נבקש להציע שתי תשובות אפשריות:

1. תחזית שגויות¹⁵

ניתן לשער כי הסיכומים וההתחייבויות ההדדיות אשר ניתנו בשנים שלפני ואחרי קום המדינה, לא צפו נכונה את ההתפתחות הדמוגרפית המפתיעה של החברה החרדית.¹⁶ ייתכן שגם ההנהגה החרדית עצמה לא חזתה הצלחה מטאורית שכזו. מכיוון שכך, המדיניות שנקבעה באותם ימים והתאימה למאזן החברתי דאז, שהורכב ממינוט חרדי בלבד, אינה רלוונטית עוד בימינו.

כמו כן, כאשר ניתן לחרדים הדיחוי משירות צבאי, לא עלה על דעת המנהיגות כי מחזור הגיוס החרדי העתידי יעמוד על כרבע (!) מכלל המיועדים לגיוס.

נראה שגם כאשר גיבשה ההנהגה החרדית את סדר יומה האולטימטיבי, ולפיו גברים חרדים צעירים ימשיכו ללמוד תורה בכולל גם לאחר נישואיהם כברירת מחדל, לא נלקחה בחשבון העובדה כי ציבור האברכים החרדי עשוי לעמוד על למעלה מרבע מיליון בתי אב תוך מספר עשורים, על כל המשמעות הכלכליות הנלוות לכך.

תהליך דמוגרפי לא־חרדי נוסף הינו הגידול במספר חסרי הדת במדינה, שנבע מחוק השבות ומהעלויות הגדולות שהתרחשו במהלך שנות קיום המדינה. כך, כאשר ניתנה התחייבות חילונית ולפיה נישואין וגירושין יתקיימו אך ורק במסגרת הרבנות הראשית, סביר להניח כי לא עלה על הדעת שבתוך כמה עשרות שנים יהיו בישראל מאות אלפי חסרי דת¹⁷ המנועים מלהינשא במדינה שבה הם אזרחים שווי זכויות לכאורה.

יפים לעניין זה דבריו של פרופ' אביעזר רביצקי, הוגה דעות מרכזי במחנה הדתי ציוני וחתן פרס ישראל לחקר מחשבת ישראל:

"היה מכנה משותף אחד שגוי לשני הצדדים – העמדה הנפשית של כל צד הייתה 'העתיד שלי', והצד השני עתיד להיעלם. מבחינת החרדים, במושג 'יהודי חילוני' יש סתירה פנימית, זו תופעה שלא קיימת, וכדרך כל תאונה היסטורית – היא תחלוף. החילונים יתבוללו או ישובו בתשובה, וייעלמו. מבחינת המהפכה הציונית הייתה היהדות ההלכתית תופעה גלותית, ששיבת ציון והנורמליזציה של העם היהודי ידחקה לשוליים, אם לא יעלימוה לחלוטין. הסטטוס־קוו לא בא לתת מענה למציאות מתמדת, אלא לזמן חולף. למה לריב עכשיו? הרי הנכדים שלך יהיו אצלי. כל כך קל להיות סובלני כלפי הגוסס".¹⁸

15 שטרן, י"צ, יפה, נ', מלאך, ג' ומלחי, ג'. (2021). **יהודית, חרדית ודמוקרטית – מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות**. המכון הישראלי

16 עמרוסי, א' (2017, 28 בספטמבר). "מי שהכי חושש מרוב חרדי הם החרדים עצמם". **ישראל היום**.

17 עפ"י נתוני הלמ"ס, בשנת 2022 מספר ה"אחרים" – חסרי הדת בישראל – עמד על 513,000 איש, שהם 5.3% מכלל האוכלוסייה בישראל. <https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/pages/2022> אוכלוסיית-ישראל-בפתחה-של-שנת-2023.aspx

18 יובל, י', צבן, י' ושחם, ד' (2007). **זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני – מבט אנציקלופדי**. כרך רביעי. הוצאת כתר.

2. תחושת איום הדדית

ההסדרים שנערכו עד כה התמקדו בגישה חוקית-הלכתית-משפטית ופרקטית לפתרון המחלוקות, אך לא הצליחו לנטרל את גורם האיום הזהותי שחוזה כל קבוצה מפני רעותה.

החברה החרדית רואה עצמה מאוימת על ידי השלטון החילוני, הלך רוח המשתקף תדיר בעיתונות החרדית.¹⁹ מקורה של תחושת איום זו במאורעות ההיסטוריים שקדמו להקמת מדינת ישראל – תנועת ההשכלה וטראומת החילון שנוצרה בעקבותיה. אך היא התחזקה והתבססה על רקע מספר אירועי משבר שהטביעו את חותמם על יחסי החרדים והמדינה: החל ב"פרשת הטבחים" שבה הוכרחו חיילים דתיים לחלל שבת, פרשת העולים מארצות האסלאם שנכפה עליהם חינוך חילוני בניגוד לאמונתם, ניסיון גיוס הבנות החרדיות לשירות הלאומי נגד עמדתם ההלכתית של הרבנים החרדים, ועד ביטול מתווה הפטור מגיוס לבחורי ישיבה על ידי בג"ץ בשנים האחרונות. כל אלה ועוד²⁰ גרמו להתחזקות העמדה החרדית, כי מדינת ישראל מהווה איום על זהותה ועל ערכיה.²¹

יתרה מכך, מגמות המתחזקות בשנים האחרונות וחודרות להלך הרוח הישראלי מבקשות – ומצליחות – להתערב בחיי היומיום של בני הקהילה החרדית, הנוכחים לראות כי בשם ערכי שוויון רדיקליים "מותר" לכאורה להתנהג בצורה פטרונית כלפי האחר.²²

בצד הלא-חרדי קיים חשש מפני הפיכת השלטון בישראל לתיאוקרטי ודחיקת רגליהם של החפצים בחופש מדת ובאורח חיים חילוני.²³ זאת כאשר התרחבות קהילות חרדיות וזליגתן אל המרחבים שעד לא מכבר היו חילוניים, יוצרות תחושת איום בקרב התושבים הלא-חרדים משינוי צביון המרחב הציבורי.²⁴

תחושת איום משמעותית נוספת הקיימת בקרב הציבור הלא-חרדי נטועה במישור הכלכלי והביטחוני: הדעה הרווחת, המגובה במגוון מחקרים ותחזיות, הינה כי מדינת ישראל עלולה להתמודד עם אתגרים כלכליים וביטחוניים משמעותיים אם החרדים ימשיכו בהימנעות משירות צבאי ומהשתלבות בתעסוקה איכותית שתעלה את הכנסות המדינה.²⁵

19 בראון, ב' (2012). **חרדים מ"שלטון העם" – ביקורת חרדית על הדמוקרטיה הישראלית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

20 בראון, ב' (2015). היהדות החרדית והמדינה. בתוך י"צ שטרן, ב' בראון, ק' נוימן, ג' כ"ץ ונ' קידר (עורכים). **כשהיהדות פוגשת מדינה** (עמ' 98). ידיעות אחרונות, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

21 בסקר "נתוני אמת" שנערך במגזר הכללי (אוגוסט 23), במענה לשאלה: "אילו היית יכול, האם היית מכריח את כל אזרחי מדינת ישראל ללמוד לימודי ליבה, לשרת בצבא ולעבוד בצורה מסודרת", השיבו 62% מהמשיבים כי היו מעוניינים לגרום לכלל אזרחי ישראל להתנהל בהתאם לאורח החיים הישראלי, כלומר: ללמוד לימודי ליבה, לשרת בצבא ולעבוד, אך לא בכפייה. 27% היו כופים את עמדתם על כלל האזרחים. 9% היו משאירים את המצב הקיים או לא עוסקים בכך.

22 דוגמאות לכך ניתן למצוא בביטול מופעים נפרדים של זמרות דתיות החפצות לשיר בפני נשים בלבד, בביטול תוכניות מנהיגות נפרדות כגון תוכנית "משפיעים לשירות המדינה", בהערמת קשיים על לימודים בהפרדה מגדרית לתואר שני ועוד. לקריאה נוספת על התערבות הציבור החילוני בנושא ההפרדה במרחבים חרדיים ניתן לקרוא בדוח: ארז'לחובסקי, א' ושפירא-רוזנברג, ר' (2014). **מודרות למהדרין, הפרדה מגדרית והדרת נשים במרחב הציבורי בישראל – דוח שנתי 2013-2014**. המרכז הרפורמי לדת ומדינה.

23 גולדשטיין, א' (2023, 1 במרץ). זו לא הרפורמה, זה הפחד מהחרדים. **ynet**.

24 "מה לעשות אם נולד גרעין חרדי בשכונה", מתוך אתר **חופש**,

https://www.hofesh.org.il/secular_power.html

25 פדלון, ת' וקלור, א' (2023, 29 במרץ). **ישראל צועדת בעיניים פקוחות אל דשדוש כלכלי**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב.

בקרב חלקים לא מבוטלים בחברה הישראלית, החרדה מהחרדיות ניזונה גם מכך שזו מגלמת – בעצם היותה – אנטי תזה לערכי הדמוקרטיה הליברלית, ונושאת קריאת תיגר על אתגריה של היהדות החילונית כחומרנות, התבוללות ועוד, תוך שהיא מתכבדת לעיתים מזומנות בקלון אתגרים אלה ומתפארת בהצלחתה היא.²⁶

לסיכום: תחושת האיום ההדדית, המגובה בראיות תומכות של ניסיונות כפייה הדדיים לאורך שנות קיומה של המדינה, היא שמגבילה בעיקר את היכולת להגיע להסכמות בנושאים שבהם קיימים חילוקי דעות.

מטבעם של אופי ההסדרים שנציע, הם אינם מציעים פתרון מוחלט לכלל מרכיבי האתגרים השונים. סוגיות זהותיות חשובות יותרו על השולחן לדיוני המשך במרחב הציבורי. כמו כן, אנו מודעים היטב לכך שאחוזים לא מבוטלים מכלל המגזרים בחברה הישראלית צפויים להתנגד להסדרים הללו ולהציע הסדרים חלופיים, או לחתור ליעדים חברתיים אוטופיים.

תמצית המתווים

כאמור, חלק לא מבוטל מנקודות המחלוקת בין חילונים לחרדים מבוסס על תחושת האיום ההדדית.²⁷ קיימת הבנה כי מגוון ההסכמים, שנערכו לאורך השנים בשאיפה לצמצם את תחושת האיום הזו, לא השיגו את מטרתם, ואין בכוחם לעצב אפשרות לחיים הרמוניים בישראל כיום.

המשימה העומדת בפנינו אפוא היא עדכון והתאמה של ההסכמים הקיימים על סמך המציאות המתחדשת והתנאים המשתנים, מתוך התכווננות מיטבית למידה שבה יהיה בכוחם לפוגג את תחושת האיום ההדדית, ותוך מבט צופה פני עתיד ושקלול ההתפתחויות העתידיות הצפויות ככל הניתן. יחד עם זאת, אנו מבינים כי ייתכן שנזדקק לעדכון נוסף בעתיד, עם התרחשותן של תכניות שלא ניתן לחזות עתה.

מתוך אותה תפיסת עולם שמרנית, שבמסגרתה אנו עוסקים בניסוח הסדרים רק בסוגיות קונקרטיות **קריטיות** לקיום משותף, אנו תוחמים את הצעתנו כאן למספר מוגבל של נושאים, כדלהלן:

תעסוקה

- הגדלת מלגות ותיחום התקצוב לאברכים למשך 5 שנים
- הגדרת קבוצת עילית הזכאית לקצבה למשך כל חייה

שירות צבאי

- ישיבות המשלבות שירות אזרחי-צבאי עבור בחורי ישיבה שתורתם איננה אומנותם
- הורדת גיל השירות האזרחי ל-18

26 שפיגל, א' (2002). **לדעתי – על הפחד מחרדים**. נאמני תורה ועבודה.
 27 רוב הציבור החרדי (78%) חש איום ברמה כלשהי על זהותו החרדית מצידם של מגזרים אחרים. ומן הצד השני: רוב הציבור הלא-חרדי (70%) חש כי הציבור החרדי מאיים במידה כלשהי על אופייה הדמוקרטי של המדינה. **סקר נת"א, אוגוסט 23.**

מעמד אישי

- ברית זוגיות לפסולי חיתון
- רישום יוחסין רשמי

מרחב ציבורי

- העברת סמכויות לרשויות המקומיות

חינוך

- עיגון זהותי כלכלי וחוקי לחינוך החרדי – מועצת חינוך חרדית
- לגיטימציה חרדית ללימודי אנגלית ומתמטיקה במסגרות לא־פורמליות, וכן לממ"ח (חינוך ממלכתי־חרדי)

הסדרים חברתיים עדכניים: תעסוקה

תמונת מצב

ברחוב הישראלי קיים מבט כפול על אברכי הכולל החרדים, שמספרם עמד על 96,561²⁸ בשנת 2022.

בקהילה החרדית פנימה מתבוננים בדרך כלל בהערכה באברך המשקיע את כל משאביו הפיזיים, הרגשיים והאישיים בעיסוק הנעלה ביותר ובתכלית קיומו של האדם והעולם על פי אמונתו: לימוד התורה. אף בירכתיים חרדיים ביקורתיים יותר, כאלה שמזהים עצמם עם זהות חרדית רכה או גמישה, יזכו הלומדים להערכה, גם אם נלווית לה במידת מה ביקורת ואף הסתייגות כלפי התופעה בכללה, היקפיה והשלכותיה הרחוביות.

לעומת זאת, **ביתר החברה בישראל**, ובפרט ככל שמתרחקים מהמעגלים החברתיים הדתיים והמסורתיים, אתגר תעסוקת הגברים החרדים מוצג ונתפס בדרך כלל כחלק מ"חבילת חוסר השותפות" של החרדים בחברה הישראלית, ובנימה תקשורתית אופיינית: 'הם לא לומדים ליבה, לא משרתים, לא עובדים ולא משלמים מיסים'.²⁹

למעשה, הנתונים מראים כי לפני כעשרים שנה היה מעט יותר מן הצדק בטענות הללו – שיעור הגברים החרדים שהשתתפו בשוק התעסוקה בשנת 2003 עמד על 36.6% בלבד.³⁰ כיום, לשם השוואה, הוא עומד על כ-31.55%³¹ זאת נוסף על שיעור של כ-9% מהגברים החרדים העובדים ככל הנראה באופן בלתי רשמי. כך שניתן לומר כי חל שינוי משמעותי בנושא זה, אך השינוי במגמה נותר יציב למדי בשנים האחרונות. בפועל, שיעור תעסוקת החרדים עדיין נמוך משמעותית משיעור התעסוקה בציבור הכללי, איכות ההכשרה פחותה, והשכר והפרייון התעסוקתי נמוכים באופן משמעותי. לשם הדגמה: בשנת 2018 השתכר גבר חרדי 8,957 ש"ח לחודש בממוצע, בעוד חברו החילוני השתכר בממוצע 15,988 ש"ח בחודש.³²

בשורות הבאות ננסה לאבחן ולנתח את הגורמים השונים למצב, לזהות היכן לא ניתן לגשר על הפערים והיכן יש הצטלבות אינטרסים, ומהו מודל הפתרון שאנו מציעים.

מיפוי וניתוח אתגרים

התפתחותה של חברת הלומדים מבוססת על מספר רבדים, חלקם אידאולוגיים או ערכיים וחלקם חברתיים.

הרובד האידאולוגי

ברובד האידאולוגי, מעלת לימוד התורה והצבתו כפסגת השאיפה האנושית מבוססות על

28 מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית בישראל 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Itai Leshem, [@Itai_Leshem]. Twitter, May 14, 2023 29

30 פלוגבאי, מ' (2022). **תעסוקת חרדים – מבט על**. מרכז המידע והמחקר של הכנסת.

31 53.4% לפי הגדרת חרדיות המתבססת על הגדרה עצמית, ו-57% לפי הגדרת חרדיות המבוססת על מוסד הלימודים האחרון או מקום המגורים. פלוגבאי, עמ' 5.

32 קרומבי, א' (2023). **כשהחרדים יהיו רוב**. ידיעות ספרים. עמ' 253.

מובאות מקראיות. הפסוק מתהילים "שבת בבית ה' כל ימי חייו"³³ משמש להמחשת שאיפתו של דוד המלך להיות בבית ה' – בבית המדרש – כל ימי חייו. כבר באתוס היהודי הקדום לימוד תורה יומם וליל מהווה את האידיאל הדתי הנשגב ביותר, כנאמר ליהושע: "לא ימוש ספר התורה הזה מפריך והגית בו יומם ולילה"³⁴.

יתרה מכך, שבט לוי התקדש למטרה כפולה: מלבד השירות בבית המקדש, תפקידו היה הוראת התורה לרבים, ככתוב: "יורו משפטיך ליעקב"³⁵. מסורת התלמוד מלאה בהווי הבית מדרשי, הן זה הבבלי והן זה שהתקיים בארץ ישראל, כולל דיונים על השילוב הרצוי בין חיי תורה וחיי עבודה. הסמנטיקה, המלמדת על מעמדו הגבוה יותר של תלמיד חכם המקדיש את כל חייו ללימוד תורה, תופסת מקום של כבוד בדיונים הללו.

גם הרמב"ם, שמרבים לצטט כמי שמבקר את תופעת ההסתמכות של תלמידי חכמים על ממונם של אחרים, טורח ב"משנה תורה" להדגיש שתופעת שבט לוי המקדיש את עצמו לתורה איננה אקסקלוסיבית לבני השבט, "אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה'... הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכוהנים וללויים"³⁶.

אכן, לאורך ההיסטוריה מעטים מקרב היהודים חיו בצורת חיים נשגבה ורוחנית זו, מסיבות כלכליות ומנטליות כאחד. אך מרכזי תורה שוקקים ופעילים התקיימו במשך כל הדורות, גם אם היו מצומצמים יחסית בהיקפם.

רוצה לומר, גם אם הפרקטיקה של חברת לומדים לא יכולה הייתה להתקיים לאורך ההיסטוריה, האתוס שלפיו התקיימה חברה כזאת בעבר והאידיאל לחדש את ימיה לעתיד לבוא פעמו בלב האומה ללא הפסקה.

חורבן הקהילות היהודיות באירופה במהלך מלחמת העולם השנייה כלל את חורבנם של הישיבות ומרכזי התורה שהתקיימו בהן, גם אם היו צנועים בהיקפם ביחס למצב כיום.

לאחר השואה נרתמו מנהיגי הקהילה החרדית למשימה, שאותה ראו כדרך היחידה להבטחת המשך קיומו הרוחני – אך גם הפיזי – של העם היהודי, דהיינו: הקמה מחודשת של אותם מרכזי תורה שחרבו. אפילו שמותיהם המקוריים נשתמרו בשמות הישיבות החדשות שקמו בישראל.

ניסיונות אלו לכונן את מרכזי התורה בישראל היו עלולים להיראות פתטיים ביחס להישגי הציונות באותם ימים, והצדיקו את הפניית כל משאבי הקהילה החרדית המצומצמת לטובת המשימה.

אך גם היום, לאחר שניתן לכאורה להכתיר את "הפרויקט" ככזה שנחל הצלחה, ישנו עדיין צידוק חרדי בהפניית מרב ומיטב משאביו לטובת "עולם התורה", כפי שהוא מכונה בעגה החרדית. ההצדקה להכווין את כלל בוגרי החינוך החרדי לחיי לימוד תורה נצחיים נובעת גם מהרצון להגדילו כמותית, אך גם מן הרצון להעצים את איכותו.

33 תהילים, כ"ז, ד'.

34 יהושע א', ח'.

35 ספר דברים, ל"ג, י'.

36 הרמב"ם, בדבריו בסוף הלכות שמיטה ויובל (י', י"ב-י"ג).

כאמור, עליונות לימוד התורה על פני יתר העיסוקים הארציים ושאיפת הדורות לעולם מתקון, שבו כל היהודים עוסקים בתורה כל ימיהם, מעניקות דחיפה אדירה לכוון את הקולקטיב החרדי לעבר אידיאל זה. גם מנקודת מבט ריאלית, השאיפה כי "הטובים לתורה" מחייבת להפנות את כלל התשומות – כלומר, בוגרי מערכת החינוך החרדית – אל צורת חיים זו, מתוך שאיפה כי באמצעות ברירה טבעית ימשיכו בכך המוכשרים ביותר ויהפכו "גדולי תורה" שיהוו את ההנהגה העתידית של "עולם התורה". צורת פעולה זו מוגדרת במקורות היהודים כ"אלף נכנסים למקרא ... ואחד יוצא להוראה"³⁷. כלומר, דרושים אלף לומדי תורה על מנת להפיק תלמיד חכם אחד בשיעור הקומה הרצוי.

הרובד הסוציולוגי

אם עד כה עסקנו ברובד האידיאולוגי, ראוי לתת את הדעת גם לרובד הסוציולוגי המעודד את צמיחתה של "חברת הלומדים". התמורות שהתרחשו במאות השנים האחרונות ומהפכת החילון השפיעו רבות גם על שומרי המצוות בגולה. הנאורות, ההשכלה, ההתבוללות, הרפורמה והקומוניזם הלכו שבי על מרבית העם היהודי, כמו גם הציונות. אך שלא כמו הציונות, ששמרה על זהותה היהודית והיוותה חומת מגן להמשכיות העם היהודי, יתר התנועות האידיאולוגיות הגדולות של מאות השנים האחרונות היו פתח להתבוללות אתנית וטמיעה זהותית. משהגיעה שעתה של הציונות החילונית, עם הקמת מדינת ישראל, ביקשו החרדים להתגונן מפניה כשם שהתגוננו מקודמותיה – באמצעות התבדלות והסתגרות במרכזי התורה החדשים שהוקמו זה עתה.

וכך, כאשר נשאל מכוונת של היהדות החרדית בארץ ישראל, רבי אברהם ישעיהו קרליץ – "החזון איש", האם לא ראוי להעתיק את מרכזי התורה הרחק מן הציונות החילונית והמחלנת אל ארצות הגולה, הוא השיב כי מקלטה של היהדות החרדית יהיה "בבתי המדרש". כך שלימוד התורה הנצחי משמש גם כגורם משמר מפני חילון, ומאוחר יותר מפני החומרנות שפשתה גם בקרב חוגים דתיים שלא היו מחויבים לכריזמה "חברת הלומדים".

גורם חברתי נוסף ומאוחר יותר בהכוננתה של כלל החברה החרדית לעבר חיי לימוד תורה, הוא הרצון לשנות את "צורת הממשל" החרדית מחברה דתית גלותית, שבה מנהיגיה הפוליטיים של הקהילה – "בעלי הבתים" או "ראשי הקהל" – שווים בכוחם למעמדו של הרב או ראש הישיבה, לחברה שמנהיגיה הבלעדיים הם המנהיגים הרוחניים – גדולי התורה. כך נוצר רוב בזרם החרדי המרכזי, של לומדי תורה שעניניהם נשואות לעבר גדולי התורה. כך נוצרה גם אליטה תורנית המכתיירה את מנהיגי העולם החרדי על סמך יכולות וכישורים תורניים.

נוצר מצב כי בקרב החברה החרדית, מעמדם של אלו שלא צלחו את המסלול התורני לעולם לא ישווה למעמדם של גדולי התורה, גם אם יהיו בעלי ממון או בעלי כישורים פוליטיים מוכחים. בחברה המוכוננת כולה לחיי לימוד תורה, הם לעולם יהיו משניים בחשיבותם.

נוסף על כך, בחברה המוכוננת לחיי תורה, ערכו של אדם נמדד בגדולתו התורנית. בתקופת השידוכים, בחור מוכשר ומתמיד בתורה יזכה לשידוך טוב יותר, הכולל בדרך כלל מימון חלקי

37 קהלת ז', כ"ח, רש"י: "אדם אחד מאלף מצאתי" – בנוהג שבעולם אלף נכנסים למקרא, אין יוצאים מהם להצליח שראויים למשנה – אלא מאה; ואותם מאה שנכנסו למשנה – אין יוצאים מהם לגמרא אלא עשרה; ואותן עשרה שנכנסין לגמרא, אין מצליח מהם אלא אחד להוראה – הרי אחד מאלף.

או מלא לדירת מגורים, על מנת שיוכל להשקיע את מיטב כוחו בלימוד תורה. בחורים רבים יטרחו להצטיין בלימודיהם בישיבה גם מתוך ידיעה כי בכך הם משפרים את מצבם הכלכלי העתידי. ואם מספר שנים לאחר החתונה ירצה הבחור מסיבותיו לבחור לעצמו דרך שונה ולצאת לעולם התעסוקה או ללימודים אקדמיים, תהיה בכך משום מעילה באמנם של הורי רעייתו והוריו, שהעניקו את מיטב כספם עבור אברך המשקיע את חייו בתורה.

לבסוף, ישנו גם הממד האישי והאנושי. אברך שגדל במערכת כוללת, המקדשת ומכוונת את כל בוגריה לחיי תורה ומחנכת אותם על האידיאל שלפיו הדבר הנשגב ביותר שהם יכולים לשאוף אליו הוא לימוד תורה במשך כל ימיהם – עלול לחוש כישלון צורב עם העובדה שאין הוא מסוגל לממש את שליחותו הרוחנית עלי אדמות. הוא יעשה כמיטב יכולתו להיאבק ולהחזיק מעמד בכולל, גם אם מופעלים עליו לחצים כלכליים או מעיקים עליו לחצים אישיים-נפשיים. הוא לא ירצה לאכזב את הקב"ה, את עצמו, את רעייתו, את משפחתו ואת קהילתו.

אינרציה חברתית

מלבד כל האמור לעיל, מכשולים נוספים עומדים בפני האברך המתלבט בין עולם התורה לעולם התעסוקה. אם הזכרנו את תחושת הכישלון שהוא עלול לחוות, כדאי לציין את המגבלות התרבותיות והחברתיות המשפיעות על יכולת התעסוקה.³⁸

אם בשבתו כאברך עסק בנושא הנעלה בעולם, לעיתים יהיה זה לא מכובד בעיניו לעבור ולעסוק בעיסוקים פיזיים. ידיו לא הורגלו למלאכת כפיים, ומוחו הורגל לחשיבה אנליטית. עבודות "צווארון כחול" רחוקות ממנו, ולעבודות "צווארון לבן" אין לו הכשרה. הוא עלול להתבייש להפוך לסדרן בסופרמרקט או לנהג אוטובוס בעיר מגוריו, אך גם יתקשה לתפקד כמחסנאי במרכז לוגיסטי מרוחק אם דרוש לכך מאמץ פיזי.

גם בעבודות "צווארון לבן" המצריכות הכשרה ממושכת הוא עלול להתקשות להשתלב, עקב פערי ידע בסיסיים שעליו להשלים כאנגלית ומתמטיקה ובשל עלות ומשך הלימודים, בזמן שהוא צריך לפרנס במקביל משפחה שעשויה להיות בשלב זה כבר ברוכת ילדים. זאת, עוד בטרם הזכרנו את העובדה כי לימודים אקדמיים, שיכולים להוות פתח להכנסה מכובדת ואינטליגנטית, אינם בהכרח נגישים עבורו בצורה המקובלת ביתר החברה עקב שלל חסמים שאין כאן המקום לפרטם.

על כל זאת צריך להוסיף אתגר טכני אך משמעותי נוסף: הדיחוי מצה"ל. כבן ישיבה וכאברך כולל צעיר, הרי שהוא זכאי לפטור משירות צבאי כל עוד "תורתו אומנותו". אך אם יבחר לצאת לעולם התעסוקה, יאבד את זכאותו. נכון למועד כתיבת שורות אלו, בפני אברך צעיר המעוניין לצאת לעבוד עומד גם החסם הזה. אומנם, כקודמיו, הוא איננו בלתי עביר, אך הוא מהווה מכשול נוסף בדרך החתחתים של אברך צעיר אל עולם התעסוקה.

ולבסוף, הפן הכלכלי. מגוון ההנחות וההטבות הכלכליות שלהן הוא זכאי כאברך³⁹ עלול

38 46% מהחרידים מכירים בסביבתם אברכים הלומדים מחמת אילוצים שונים. זאת לעומת 43% שלא מכירים אברכים הלומדים מחמת אילוצים. **סקר נת"א, אוגוסט 23.**
39 בהטבות: דמי ביטוח לאומי ומס בריאות מצומצמים, הנחות בארנונה ובמעונות היום, סיוע בשכר דירה והבטחת הכנסה. וכל זאת בצד תמיכה קהילתית כחלוקת מזון וגמ"חים למיניהם המיועדים בעיקר לאברכים ולמשפחות קשות יום. ראו: אילן, ש' (2019, 12 בדצמבר). ההטבות שמאבד גבר חרדי שיוצא לעבוד – 5,400 שקל. **כלכליסט.**

להצטמצם משמעותית, באופן המותיר מקום לספק אם יש היגיון כלכלי בלעזוב את הכולל, כאשר בשנותיו הראשונות בשוק התעסוקה הוא חסר כישורים וניסיון וממילא משתכר מעט יחסית.⁴⁰

גם כקהילה, החברה החרדית פועלת בכוח שניתן להגדיר כאינרציה חברתית. מתחילת שנות השמונים ועד תחילת שנות האלפיים היוותה החברה החרדית אחוזים בודדים מכלל האוכלוסייה ונהנתה מתשלומי רווחה נוחים יחסית, שאפשרו – יחד עם נסיבות כלכליות אחרות, כגון קרובי משפחה אמידים ורנטות לניצולי שואה – את פריחתה של חברת הלומדים. נראה כי גם לאחר שתרם עידן זה, עם תחילת שנות האלפיים, משמעותיות הקיצוץ בתשלומי הרווחה והצמיחה הדמוגרפית של החברה החרדית לא חלחלו באופן מלא לתודעה הקולקטיבית החרדית. אומנם, השינויים שחלו בשוק התעסוקה מאז ועד ימינו מלמדים כי כוחות השוק עושים את שלהם. אך בתפיסה האידאולוגית והחינוכית ביחס לשותפות בשוק התעסוקה, לא חל שינוי משמעותי.

ההשלכות על ההשתלבות בשוק התעסוקה

שורת האתגרים המקשים על אפשרותם של גברים חרדיים להשתתף בשוק התעסוקה, כפי ששרטטנו לעיל, אינה מאפיינת בהכרח את כלל החברה החרדית.

בכל הנושאים שבהם עוסק מסמך זה, חשובה יותר עמדתו של המגזר הליטאי, בהיותו "נושא הדגל" של החרדיות בישראל. אולם בנושא תעסוקת חרדים, עמדתו קריטית ממש, בעיקר בשל העובדה שהחלקים האידאולוגיים בסוגיה הוכתבו ובאו לכדי מימוש מרכזי על ידו. הזרם הליטאי הוא המוביל של דוקטרינת "חברת הלומדים" עוד מימי היווצרותה, והציבור הספרדי והחסידי הולך בעקבותיו במובן זה, אך באדיקות פחותה ועם סובלנות גבוהה יותר לשילוב תורה עם דרך ארץ.⁴¹

בפועל, מכל הסיבות שמנינו, בשנים הראשונות לאחר הנישואין, רוב הגברים החרדים לומדים בכולל, אך לאחר מספר שנים ניתן לראות צניחה מובהקת של נתוני ההישארות בכולל.

ובנתונים: אם באזור גיל 22, גיל הנישואין החרדי הממוצע, כ־80 אחוז מכלל הגברים החרדים לומדים בכולל, לקראת גיל 35 רק מחציתם עושים כן. בשלב זה חלקם משלבים עבודה כלשהי בתחומי החינוך או שירותי הדת.⁴²

כאן חשוב לשים לב להבדלים בין הזרמים החרדיים השונים.⁴³ בעוד שסביב גיל 40 למעלה מ־50 אחוז מכלל הזרם הליטאי עדיין אברכי כולל, רק כשליש מבני הזרם החסידי והספרדי ילמדו בכולל בשלב זה של חייהם. בגיל מאוחר יותר מצטמצם עוד יותר מספרם של אברכי הכולל בכלל הזרמים.⁴⁴

השורה התחתונה של כלל הנתונים שהזכרנו באה ללמד על הפער המתקיים בין המוטיבציות

40 קרומבי, א' (2023). **כשהחרדים יהיו רוב**. ידיעות ספרים.

41 בראון, ב' (2021). **חברה בתמורה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

42 גבריאלי, ג' (2023). **בין תורה לפרנסה – מעבר של גברים חרדים מ"כוללים" לשוק העבודה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

43 השווים בהיקפם בקירוב, על פי השערה רווחת.

44 גבריאלי, ג' (2023). **בין תורה לפרנסה – מעבר של גברים חרדים מ"כוללים" לשוק העבודה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

האידיאולוגיות והחברתיות, התומכות בהתמשכות של לימוד התורה בכולל לנצח, ובין הפרקטיקה הגורמת לכך שבסופו של דבר, מרבית הגברים החרדים מוצאים עצמם בשלב זה או אחר של חייהם בשוק התעסוקה, הגם שבאופן תיאורטי הם רשאים ללמוד בכולל ולקבל מלגה כל עוד יחפצו בכך.⁴⁵

אם כנים הדברים, ראוי לבחון את תהליך "הברירה הטבעית" המתקיים כיום ממילא בכוללים ולראות אם לא ניתן "לטייב" אותו לתועלת כל הצדדים.

התנגשות ערכים – מפגש צרכים

ניתוח האתגרים העומדים בפני הגברים החרדים בכניסתם לשוק התעסוקה מלמד, כי גם אם יש התנגשות ערכית עמוקה בין מודל הקיום החרדי ובין זה הלא־חרדי, אין בהכרח סתירה בין האינטרסים של הקבוצות.

אכן, אם התביעה הלא־חרדית מן החרדים נערכת במישור הערכי, על ההתבדלות ועל חוסר המעורבות בחיי המעשה ובחברה בישראל, הרי שזהו פער שאינו ניתן לגישור בשל סדר היום הערכי המנחה את חיי החברה החרדית.

אולם, אם התביעה מן החרדיות נערכת במישור הפרקטי ומתמקדת בהיבט הכלכלי, אפשר שבמקרים שבהם אברך אשר אינו מנצל את זמנו ללימוד תורה באופן מלא – וכפי שהובהר לעיל, אצל חלק מהאברכים אכן זהו המצב – ניתן יהיה להגיע לנקודת מפגש שבה גם לקהילה ולאברך עצמו יהיה אינטרס בפנייה לשוק התעסוקה לשם פרנסת משפחתו בכבוד.

יתרה מכך, אף שאינטרס פנים־חרדי מסוג זה היה קיים גם בעבר, כיום אינטרס זה הפך קריטי ומשמעותי יותר. על כך בשורות הבאות.

האינטרס הפנים־חרדי

בעבר, משפחה חרדית ממוצעת בעלת כשבעה ילדים, לשם הדגמה, הייתה יכולה לספק את צרכיה הכלכליים, גם אם בצניעות ובאיפוק האופייניים לאורח חייה. הכנסות המשפחה כללו בדרך כלל את קצבת הכולל של הבעל וקצבאות הילדים (שתיהן היו גבוהות בהרבה מאשר כיום), את המשכורת של האישה, ובמקרה הטוב, הכנסה צדדית נוספת של הבעל. נוספת לכך העובדה שסיוע של הורים ברכישת דירה לילדיהם מקובל מאוד במגזר החרדי, לפחות בקרב הליטאים. אם כן, נקודת הפתיחה הייתה קלה יותר. נוסף לשקלול את יוקר המחיה, שהיה נמוך יותר, ואת רשת הביטחון הקהילתית של קופות הצדקה השכונתיות ושל רשת הגמ"חים⁴⁶ ונבין כיצד הציבור החרדי התרגל לכך שבעזרת הרגלי צריכה נבונים, חיסכון והצטמצמות כלכלית ניתן לשרוד את היום־יום ואפילו לחסוך שקל לשקל לחתונות הילדים.

אכן, המוטו "פרנסה מן השמים" שגור בפי כל חרדי בנוגע להתמודדות עם קשיי הפרנסה. דא עקא, הדור החדש של המשפחות החרדיות עומד בפני מצב שונה לחלוטין. מאז שנת 2003 הצטמצמו קצבאות הילדים באופן משמעותי, היקף התרומות לכוללים ירד בגלל המיתון שחל

45 כמחצית מהחרדים סבורים שיש להניח לכל מי שמעוניין ללמוד בכולל. כ־44% סבורים שיש לבחון מודלים אחרים (מתאימים בלבד, או לימודים לפרק זמן מוגבל). מיעוט זניח (6%) סבורים כי תפקידם של כל הגברים החרדים הוא ללמוד בכולל כל חייהם. סקר נת"א, אוגוסט 23.
46 הארץ (16, 2008, במאי). כלכלת תרומות. דה מרקר.

בכלכלה העולמית,⁴⁷ יוקר המחיה הולך ומחריף וכך גם משבר הדיור ועליית הריבית. כך נוצר מצב שמשפחת אברך חרדית ממוצעת ניצבת פעמים רבות בפני שוקת כלכלית שבורה. כך שמלבד התועלת הרוחנית, העומדת כמעט מעל לכל שיקול אחר, המשמעות המעשית של קיומה של "חברת לומדים" עבור הקהילה החרדית, הינה קשה וכואבת.

לא ניתן להתעלם מכך שמצב זה מייצר עוני, לעיתים חמור, העלול להוביל למצוקות סוציאליות שונות. העוני בחברה החרדית עומד כיום על שיעור כפול מזה שבחברה הכללית – 44% לעומת 22%.⁴⁸ לעובדה כי משפחות צעירות חרדיות כה רבות, המטפלות במספר ילדים לא קטן, סובלות מעוני מתמשך, ישנן השלכות מעשיות כבדות משקל הנוגעות למגוון תחומי חיים:

1. בהיבט הבריאותי,⁴⁹ 13% מהחרדים נאלצים לוותר על טיפולים ותרופות מסיבות של קושי כלכלי ו-53% מוותרים על טיפולי שיניים, לעומת 8% ו-32% באוכלוסייה הכללית.⁵⁰ כמו כן, אי-יכולת לרכוש מוצרי מזון איכותיים ומזינים מובילה לתזונה דלה ואף מסוכנת ולא-ביטחון תזונתי. לפי נתוני המוסד לביטוח לאומי, 16% מבני החברה החרדית סובלים מאי-ביטחון תזונתי, לעומת 10% מבני החברה הכללית.⁵¹

2. הבטחת שלומם הנפשי והגופני של ילדים – על פי נתוני שנתון החברה החרדית לשנת 2022, בשנת 2019 כ-60% מהילדים באוכלוסייה החרדית נמצאו מתחת לקו העוני.⁵²

3. המצב הכלכלי עלול להשפיע כמובן גם על ההורות. הורים המצויים במאבק יום-יומי מתמשך אחר צרכים אלמנטריים מתקשים לעיתים להיות פנויים רגשית עבור ילדיהם. לצד זאת, מצוקה כלכלית והישרדותיות מעלה את הסיכון לאלימות במשפחה.

האינטרס הכללי

עבור כלכלת ישראל, מלבד התשלומים – המצומצמים יחסית – שמעבירה המדינה לעמותות עבור מלגות לעשרות אלפי האברכים, קיים פער כלכלי משמעותי בין אזרח ממוצע, שהכנסותיו

47 הארץ, שם.

48 מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

49 קסיר (קלינר), נ' ורומנוב, ד' (2017). **העיקר/היקר הבריאות: ביטוחי בריאות והוצאות על בריאות בחברה החרדית**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.

50 קסיר ורומנוב, שם.

51 מלאך וכהנר, שם.

52 מלבד ההשלכות הבריאותיות שפורטו לעיל, לעוני בחברה החרדית ישנן מספר השלכות ישירות על רווחת הילדים:

א. חינוך בלתי פורמלי – עבור משפחות רבות, תשלום עבור חוגים, קורסים ומסגרות העשרה שונות מהווה עול כלכלי כבד מדי, בייחוד כשמדובר בתשלום עבור מספר ילדים גדול המצטרף לכדי הוצאה חודשית משמעותית. בערים חרדיות מסוימות קיימים אומנם חוגים המסובסדים על ידי העירייה, אך אלה נופלים ברמתם ובאיכותם מחוגים פרטיים. כמו כן, בערים הקטנות והפריפריאליות ילדים חרדיים לא יזכו לחוגים מסובסדים, כיוון שהם מהווים מיעוט קטן מדי ברשות המקומית. היעדר מסגרות חינוך בלתי פורמלי מזיק לילד הן מבחינה חינוכית – שוטטות, חוסר מעש וחשיפה לגורמי סיכון שונים, הן מבחינה רגשית – היעדר מרחב ביטוי אחר שאינו לימודי, והן התפתחותית – היעדר מענה ייעודי לפיתוח כישורי חיים ומיומנויות בסביבה מבוקרת ומאפשרת.

ב. מתן טיפול רגשי איכותי במקרה הצורך – בשל חשדנות אופיינית ומבוססת עבר כלפי שירותי הרווחה, רבים מהחרדים מעדיפים במידת הצורך לשלוח את ילדיהם לטיפול רגשי פרטי (על פי רוב, נטול הכשרה מספקת או הכשרה מקצועית בכלל), ולא לפנות לעובד סוציאלי בשירותים הפורמליים. מלבד השלכות אחרות, כגון ההיבט הפיקוחי, מביאה עובדה זו לכך שהורים אשר אין בידם לממן טיפול איכותי ומקצועי לילדם מתקשים לעשות זאת, ולעיתים הילד אינו זוכה לטיפול או שהוא זוכה לטיפול באיכות חלקית ביותר.

מייצרות הכנסה לקופת המדינה, ובין אברך כולל שקופת המדינה מייצרת לו הכנסה – גם אם מצומצמת ביותר. זו באה לידי ביטוי במלגת לימוד ובהטבות כלכליות שונות, החל מהעובדה כי הוא אינו משלם מס הכנסה כמובן, הוא ישלם דמי ביטוח לאומי ומס בריאות מצומצמים ויקבל הנחות בארנונה ובמעונות היום. זאת מלבד קצבאות הניתנות לכלל הזכאים ובהם האברכים, כגון סיוע בשכר דירה, הבטחת הכנסה וקצבת ילדים.

בנוסף, היציאה המאוחרת והלא מוסדרת לשוק התעסוקה, בעיקר מבחינת קשיי ההכשרה והיעדר שפוט נחוצות כאנגלית ומתמטיקה, מביאה לכך שהעובד החרדי משתכר משמעותית פחות ממקבילו הלא-חרדי, ויכולותיו לתרום ולהיתרם בשוק התעסוקה עלולות להיות מצומצמות ביחס ליתר החברה.⁵³

הנטל הכלכלי, שאותו מייחסים גורמים משמעותיים בחברה הישראלית לחברת הלומדים, צפוי להחמיר עד כדי תחזיות הצופות את נסיגת כלכלת ישראל לאחור, הכבדת נטל המס ועלייה ביוקר המחיה, עקב הצמיחה הדמוגרפית של החברה החרדית.

כמובן, מצב זה מתדלק מתיחות חברתית עמוקה ותחושת איום הדדית, הן מעשית-כלכלית והן זהותית.

מתווה לפתרון

בהתבסס על כל האמור לעיל, מודל הפתרון שאנו מציעים מכוון לשמר את האינטרסים של כלל הציבור הלא-חרדי והחרדי, וכן לצמצם את החששות הזהותיים מפני שימור או שינוי של המצב.

אנו מציעים שינוי במבנה תמיכת המדינה בכללי האברכים: **תחת מתן מלגה נמוכה ללא הגבלת זמן – מתן מלגה גבוהה לזמן קצוב.** המתווה יתנהל כדלהלן:

בכל הקשור לתמיכת המדינה בקצבאות אברכים, תעמודנה בפני אברך חרדי לאחר נישואיו⁵⁴ שתי אפשרויות מרכזיות:

1. לימודים במסגרת כולל רגילה עם מלגה מצומצמת, כפי שקורה כיום.
2. לימודים במסגרת כולל ייעודי עם מלגה מוגדלת של כ-4,000 ₪ או 2/3 משכר המינימום למשך חמש שנים. במסגרת הכולל החדש, הלימודים יהיו במסלולים מובנים שונים כמסלולי הוראה, רבנות, דיינות, ר"מים בשיבה ומקצועות תורניים שונים.

ההשתתפות במסלול זה לכל משך תקופה זו תותנה כמתבקש בעמידה ביעדים ובהישגים לימודיים מוגדרים, ותימדד בין השאר במעבר בציון "עובר" במבחנים שגרתיים. מתווי המסלולים וזהות המקצועות השונים, לצד הצבת היעדים הלימודיים ואמות המידה לעמידה בכל אחד מהם, יגובשו וייערכו בידי גורם מערכתי בלתי תלוי שיופקד על כלל הכוללים החוסים תחת סעיף זה.

במשך ארבע השנים הראשונות יהיה רשאי האברך להקדיש את עתותיו ללימודי הקודש. בשנה החמישית יהיה עליו לשלב במקביל מסלול הכנה לעולם התעסוקה. גם כאן יהיה באפשרותו לבחור בין שנת הכנה ללימודים אקדמיים (צווארון לבן) לבין הכשרה מקצועית

53 מלאך, ג', כהן, ד' וזיכרון, ח' (2016). **מכניסה לתעסוקה – לתעסוקה מכניסה.** המכון הישראלי לדמוקרטיה.
54 על מעמדם ואפשרות זכאותם של צעירים חרדים רווקים ביחס לשתי אפשרויות אלה, יש מקום לייחד את הדיון בשלב מתקדם יותר, החורג מגבולותיו של נייר בסיסי וראשוני זה.

(צווארון כחול) הכוללת לימודי אנגלית.

עם סיום לימודיו בהצלחה ועמידה ביעדים ובמבחנים הנדרשים, יהיה זכאי אברך שבחר במסלול ההכנה ללימודים אקדמיים לתעודה תורנית שמעמדה יהיה אקוויולנטי לתואר ראשון, לצורך משרות ציבוריות שבהן נדרש תואר ראשון כללי.⁵⁵

מסלול המשך ייפתח עבור המצטיינים שיימנו עם העשירון העליון באמות המידה של העמידה ביעדים הלימודיים של "הכולל החדש". מצטיינים אלו יוכלו להמשיך בלימודי הכולל ובקבלת המלגה תוך שיידרשו לעמידה בקריטריונים מותנים, בדמות יעדי המשך ומבחני הערכת המעמד אחת לחמש שנים.

גיל הנישואין החרדי הממוצע הוא 23.56⁵⁶. בהתאמה, גיל הכניסה המינימלי למסלול הכולל החדש יהיה 21, כדי שלא ליצור מימון עודף לאברכים על פני המשרתים שירות צבאי. תקרת הגיל להשתתפות בו תהיה 28, כדי שלא לעכב את יציאתו של אברך, שהחל את המסלול מאוחר מהממוצע, לשוק התעסוקה.

הימנות עם אפיק זה – "הכוללים החדשים" – ואפילו למספר ימים, תחסום את האפשרות להימנות עם רעהו. כלומר, מרגע שנוסף שמו של אברך למצבת הלומדים באפיק, תאבד זכאותו להתווסף בשלב כלשהו לאפיק "הכוללים הישנים" (בקצבה הנוהגת כיום לזמן בלתי מוגבל), גם אם בהמשך ייגרע שמו ממצבת הלומדים באפיק "הכוללים החדשים" שבו בחר תחילה.

התועלת הכלכלית של המודל היא ביצירת מעבר מסודר ומתוכנן מלימודים בכולל לשוק התעסוקה, ובגיל צעיר יחסית. כאמור, במקום תהליך מעבר איטי ומתמשך, מ-80% אברכים הלומדים בכולל בגיל 23, ועד 44% הנותרים בכולל בגיל 40, ניתן יהיה להקדים את יציאתם לתעסוקה של כמעט 40% מכלל הגברים החרדים לגיל 28 לאחר רכישת הכשרה מקצועית.

בטווח הארוך, היציאה המוקדמת לתעסוקה תשפיע הן על היכולת לרכוש הכשרה אקדמית ותעסוקתית טובה יותר והן על יכולת השתכרות טובה יותר.

בנוסף, מסלול הלימודים המובנה והתובעני במסגרת הכוללים החדשים וההתניה שבין קבלת המלגה לבין עמידה ביעדים, יסננו מאלהים משתתפים שאינם מתאימים ללימוד בכולל שיתקשו לעמוד ביעדים אף ברמת ציון "עובר". במקביל, עבור אלה שיצלחו את העמידה ביעדים לאורך התקופה, יהיה כוחם יפה לשמש הכנה ללימודי המשך במסגרות אקדמיות בשל אופיו המונחה והדיקטי של הלימוד.⁵⁷

היציאה לתעסוקה תהפוך אפוא מתהליך של "בדיעבד" לתהליך "לכתחילה" מתוכנן וסדור. היא תצמצם את שיעורי העוני ותגביל את משך הזמן שבו תלוי האברך בקצבאות נוספות.

מודל זה משרת את האינטרס החרדי בשני מישורים עיקריים:

1. האידיאולוגיה החרדית, לשימורה של "חברת לומדים" אליטיסטית רוחנית וערכית, תבוצר בדמותם של אברכי "העשירון העליון" שיוכלו להמשיך בלימוד תורה כל חייהם מתוך הכרה

55 על ההסדר מסוג זה הקיים כיום ראו באתר "כל זכות". הסדר דומה מתקיים בישיבות בארה"ב המעניקות תעודה אקדמית לבוגריהן – ראו למשל באתר ישיבת "נר ישראל": <https://nirc.edu/>.

56 מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

57 שיעורי הנשירה של חרדים מהאקדמיה עומדים כיום על למעלה מ-70%, כאשר לסגנון הלימוד התורני בישיבות ובכוללים יש בכך חלק משמעותי. ראו: אילון, ש' (2019, 6 במאי). מבקר המדינה: שילוב החרדים באקדמיה נכשל, 76% מהגברים נושרים. **כלכליסט**.

חברתית מובחנת במעמדם והישיגיהם, ובמידה מרווחת מעט יותר ממצבם הכלכלי הדחוק כיום. כמו כן, תהליך ההתמיינות הטבעי, שתואר כאן במטבע החז"ל "אלף נכנסים ואחד יוצא", יתבצע בצורה יעילה יותר לתועלת החברה החרדית.

2. מודל זה נותן מענה גם לחששה הממשי של החברה החרדית לשחרר את צעיריה אל שוק התעסוקה או ההכשרה האקדמית בגיל צעיר,⁵⁸ בהיותו מספק מעטפת רוחנית הולמת בשנים הדרושות ומקנה הכנה תורנית מקיפה שתאפשר להם לשמר את זהותם החרדית גם בשוק התעסוקה.⁵⁹

היתכנות

המודל שהצגנו נבחן בסקר שערך מכון "נתוני אמת",⁶⁰ ולהלן התוצאות:

האם היית ממליץ על כולל שבו כל אברך מקבל מלגה בסך 4,000 ₪, אך המלגה מוגבלת לחמש שנים בלבד, ולאחריהן לא ניתן לקבל מלגה מהמדינה? (סקר נת"א, אוגוסט 23)	
כן	20%
כן, למתאימים	28%
לא	33%
לא יודעים	19%

נתון זה ממחיש כי יש, לכאורה, היענות בקרב כמחצית מהמשיבים החרדים למתווה שאותו אנו מציעים, וכי ההתנגדות לו אינה עולה על עמדת שלישי מהמשיבים.

עמדה זו מקבלת חיזוק מנתון נוסף שעלה בסקר, ולפיו 41% מהמשיבים מסכימים כי המצב הרצוי הוא שהמתאימים בלבד ילמדו בכולל, וכי על היתר לצאת לשוק התעסוקה (לאחר פרק זמן מסוים של לימוד). 49% לא הצהירו כי ייעודם של כלל הגברים החרדים הוא ללמוד בכולל לאורך כל חייהם (עמדה שבה מחזיקים 6% בלבד), אלא סברו כי יש להניח להם לנהוג כן אם יחפצו בכך.

לפיכך, נראה כי בניגוד לטענות שלפיהן דרושים תמריצים שליליים על מנת לעודד יציאה מסודרת לשוק התעסוקה, ישנה הפנמה (גם אם מסויגת ומתגוננת) בצורך להסדיר את יציאתם לשוק התעסוקה של אברכים שעתידיים למצוא בו את עצמם בשלב מאוחר יותר של חייהם.

58 91% מהחרדים סבורים כי הרמה הרוחנית של אברך שיוצא לשוק התעסוקה עלולה להיפגע. **סקר נת"א, אוגוסט 23.**

59 לא למותר להפנות בשולי הדברים למסורת חז"ל שבה ניתן למצוא קביעה דומה ברוח זו: בחומש במדבר (ד', כ"ג) נאמר: "מבן שלוש שנה ומעלה... כל הבא... לעבוד עבודה באהל מועד". לעומת זאת, להלן שם (ח', כ"ד) נאמר: "מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבוא... בעבודת אהל מועד". לכאורה, שני המקראות הללו סותרים זה את זה, בשל פער בן חמש שנים שמתקיים ביניהם, כך מיישבת הגמרא במסכת חולין (כ"ד, א'): "אי אפשר לומר שלוש שנים, שהלא נאמר עשרים וחמש, ואי אפשר לומר עשרים וחמש אם נאמר שלוש שנים! הא כיצד? (אלא) עשרים וחמש ללמוד ושלוש שנים לעבודה. מכאן לתלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה".

60 אוגוסט 2023 באמצעות פאנל "דעתא קהל" (מדגם חרדי).

ניתוח המחקר האיכותני

מעמדת הרבנים עולה כי קיימת הסכמה מלאה על האתגר שמעמיד המודל הקיים (קרי, חברת הלומדים) בפני החברה החרדית עצמה. ניתן לומר כי הרבנים חלוקים בדעתם כלפי מתווה מסוג זה, כאשר החשש המרכזי הוא פגיעה באברכי כולל "אמיתיים" והניסיון "לפתות" אותם לעזוב את בית המדרש באמצעים כלכליים. לצד זה בלט חשש מהותי נוסף מירידה משמעותית ברמתם הרוחנית של אברכים שיצאו לשוק התעסוקה.

התחושה העולה מדבריהם היא בעיקרה תחושת מלכוד: מן הצד האחד, הם ערים למצוקה הפנים-קהילתית (ניתן דגש מועט על המשמעות עבור כלכלת מדינת ישראל). מצד שני, החשש לרמתם הרוחנית של היוצאים לשוק התעסוקה מעודד אותם לבכר פתרונות תעסוקה פנים-קהילתיים חליפיים, גם אם בשכר נמוך.

עמדה דומה לזו של הרבנים עולה מניתוח עמדותיהם של אנשי חינוך ומנהלי מוסדות לימוד חרדיים. ניכרת בה תמיכה רבה יותר לרעיון של תיחום הלימוד בכולל בזמן, אך גם שם עולה במלוא עוצה דילמת ההידרדרות הרוחנית שחווים היוצאים לשוק התעסוקה, וחוזרת ההצעה להכשרה ותעסוקה פנים-קהילתית. לגבי הבעייתיות שבמודל הקיים שוררת הסכמה כמעט מוחלטת, למעט עמדה בודדת שהציבה את המודל הנוכחי כאידאל שאליו יש לשאוף.

לעומת הרבנים ואישי החינוך, אישי הציבור הפוליטיים הביעו תמיכה כמעט מלאה במודל הקיים. בדעת מיעוט היו אלו שציינו כי ראוי להחמיר את הביקורות על אברכי הכולל או להגביל את משך זמן המלגה.

ניתן לנסות ולהציע הסבר לניגוד האבסורדי במידת מה, בכך שבעוד הרבנים ואנשי החינוך נתקלים באופן יומיומי באתגרי המודל הנוכחי, ותופסים את עצמם במידה רבה כמי שאמונים לתת לו מענה – הנציגים הפוליטיים רואים עצמם כמי ששליחותם הציבורית היא בראש ובראשונה של "שומרי סף" שתפקידם להגן על האברכים מפני ניסיונות חיצוניים לפגוע בהם. עבורם, הסיוע לאברכים להגשים את ייעודם עומד בראש סדר העדיפות היומיומי.

סיכום

על סמך תוצאות המחקר, נראה כי למימוש זהיר (במתכונת הרצה) ושקול של המתווה, המתבצע בשיתוף פעולה עם הקהילה ומנהיגיה, יש פוטנציאל הצלחה, בעיקר בשל הצורך הפנימי העולה כאמור מן הקולות בשטח.

על סמך נתוני התעסוקה הנוכחיים של גברים חרדים, ניתן לצפות כי המודל המוצע יוביל בטווח הבינוני להעלאת שיעור התעסוקה החרדי הכללי מ-55% כיום לכ-70%. הנתון מושג באמצעות הפחתה של תתי-מגזר חרדיים המתנגדים באופן כללי לשיתוף פעולה עם מדינת ישראל, המהווים להשערתנו כ-20% מהחברה החרדית לכל היותר. זאת נוסף על 10% מהגברים שיהיו זכאים להמשיך במסגרת הכולל החדש בלימודים.

ניתן לשער כי בטווח הארוך יותר, בעקבות תנאים אובייקטיביים של עלייה ביוקר המחיה ובדיוור, ייתכן שיצטמצם שיעורם של אברכי הכולל – במודל הרגיל ובמודל החדש גם יחד – לכדי 20%. מטבע הדברים, שיעור אברכים שכזה איננו מהווה אתגר משמעותי לכלכלה

הישראלית, ונראה שהוא זוכה לתמיכה רחבה בקרב החברה בישראל.⁶¹

כאן חשוב לציין כי פערי ההכשרה, התעסוקה והשכר הגבוהים הקיימים כיום בין הגברים העובדים במגזר החרדי ובין יתר החברה בישראל, **אינם צפויים להצטמצם באופן דרמטי** בטווח הבינוני. זאת גם בעקבות אותן מגבלות ערכיות שעליהן הרחבנו לעיל, וגם בעקבות תנאי שוק המקשים על שילובם של חרדים באקדמיה ובשוק התעסוקה. נושא זה יצטרך לבוא על פתרונו במסגרת אחרת.

כאמור, מימוש מתווה הכולל החדש הינו אינטרס משותף לחברה החרדית וליתר החברה בישראל, ברמה הערכית וברמה הכלכלית.

המודל ניתן לפיתוח ולשדרוג באמצעות יצירת מדרגות שונות, כגון: אפשרות לשילוב הכשרה או תעסוקה בשלב מוקדם יותר, ולא רק בשנה האחרונה, או הרחבתו למודלים נוספים שישלבו שירות אזורי במקביל. אולם עקרונותיו, המשמרים את האינטרסים של החברות השונות ומכבדים את ערכיהן, חייבים להישמר. (דוגמאות למסלולים מרחיבים נוספים תופענה להלן בפרק הרביעי במסמך זה.

כאמור, איננו מתיימרים להציע ליתר החברה בישראל כיצד לנהוג. אך נדגיש כי כמתבקש מעקרון השוויון, מן הראוי להחיל את הזכויות המוצעות, הנובעות ממודל "הכוללים החדשים", גם על סטודנטים לא-חרדים (בעלי משפחות) בגילים הללו החפצים ללמוד באחד המסלולים בפקולטות למדעי היהדות באקדמיה בישראל.

---

61 במענה לשאלה "האם לדעתך מדינת ישראל צריכה לממן לומדי תורה?" שהוצגה למדגם כללי, השיבו 42% מהנשאלים כי הם מתנגדים לכך. 49% השיבו כי הם סבורים שעל מדינת ישראל לממן אברכים לומדי תורה, כאשר 7% מתוכם מצדדים במימון ללא הגבלה, 26% מהם מצדדים בהגבלת מספר הלומדים, משך התקופה וסכום המימון, ו-16% מצדדים בהצמדת שיעור מימון לומדי התורה לשיעור המימון המועבר לטובת לימודים אקדמיים. **סקר נת"א באמצעות iPanel, אוגוסט 23.**

הסדרים חברתיים עדכניים: שירות צבאי או אזרחי

תמונת מצב

על פי שנתון החברה החרדית לשנת 2022, בישיבות החרדיות לומדים כיום 47,749 תלמידים.⁶² 13% בלבד מהמחזור השנתי החרדי מתגייס בפועל, ושיעור זה נמצא בשנים האחרונות במגמת נסיגה.⁶³

באותו הקשר, מעמדו של צה"ל כ"צבא העם" מצוי בשחיקה מתמדת מסיבות שונות, במידה שכיום רק מחצית מבני ה-18 בישראל מתגייסים לשירות צבאי.⁶⁴ אחד המרכיבים המשמעותיים לשחיקה בשיעורי הגיוס לצה"ל הוא העובדה שככלל, החרדים – כקולקטיב – אינם מתגייסים לשורותיו.

מצב זה מהווה כר פורה למתיחות חברתית ארוכת שנים העומדת בפני נקודת הכרעה עם צמיחתה הדמוגרפית של החברה החרדית. בתווך הזה מכה שורש בלב רבים התהייה אם מודל "צבא העם" בדרך לקריסה והשירות יהפוך התנדבותי-מקצועי⁶⁵ או שניתן להמשיך את המצב הקיים תוך עידוד השתתפות מוגברת של החברה החרדית בשירות צבאי או אזרחי.⁶⁶

עדכון "חרבות ברזל" יוני 2024

מ-7 אוקטובר ועד אמצע יוני 2024, בעקבות אירועי מלחמת חרבות ברזל, חלו שינויים משמעותיים במצב הביטחוני והחברתי במדינת ישראל.

במהלך חודשי המלחמה, נרשמה תחילה התנדבות משמעותית בקרב הציבור החרדי לשירות במסגרת שלב ב', דבר שתרם להרחבת תחושת השותפות הלאומית. אך לצד זאת, המשבר החוקי סביב מעמדם של בני הישיבות, מצוקת כוח האדם במקצועות הלחימה בצה"ל, העומס על המילואים, והנפגעים הרבים, תרמו כולם יחד לעליית המתח בחברה הישראלית סביב סוגיה זו והפכו אותה לסלע מחלוקת מרכזי העומד בראש סדר היום הציבורי.

אירועי 7 באוקטובר הבהירו לחברה בישראל, כמו גם לצבא ולמקבלי ההחלטות, כי קיים צורך אמיתי להגדיל את כוח האדם בצה"ל. המשך המצב הקיים בכל הנוגע לגיוס חרדים מכביד מאוד על יכולתו של צה"ל לעמוד במשימותיו. בניגוד לתפיסה טרם המלחמה, לפיה גיוס חרדים לצה"ל היא משימה חשובה, זו הפכה כעת להיות למשימה קריטית.

בטרם נעבור לנתח את האתגרים, נסקור בקצרה את התמורות ההיסטוריות שחלו בנושא במהלך שנות קיומו של צה"ל.

62 מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
63 שמואלביץ, י' (התש"פ, ג' כסלו). מחיר הכפייה: לראשונה ירידה במספר המתגייסים החרדים. **לדעת**.
64 מלחי, א' (2021). **בקיעים בקונצנזוס – אתגרי "צבא העם" ומודל הגיוס לצה"ל במציאות חברתית משתנה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

65 לדיון בנושא צבא מקצועי עיינו שם (מלחי, 2021).
66 במאמר מוסגר יש לציין שהפיכתו של צה"ל לצבא מקצועי היא הפתרון הפופולרי ביותר בקרב משיבים חרדים – 41% תומכים בו כפתרון לסוגיית גיוס בני הישיבות מתוך שלל פתרונות אחרים שהוצעו בפניהם, לעומת 13% בלבד הסבורים כך בקרב הציבור הכללי. **סקר נת"א, אוגוסט 23**.

רקע

עם קום המדינה הוסכם כי גיוס חובה לצה"ל יבוצע במצבי חירום. מאז ועד היום "מצב החירום" נמשך, ומכוחו נקראים לגיוס כל בני ה-18. עם זאת, ניתנו פטורים לקבוצות מסוימות באוכלוסייה, ביניהם גברים הלומדים בישיבות חרדיות שלא נדרשו לשרת. היה זה חלק מהסדר מנהלי שקבע ראש הממשלה ושר הביטחון דאז, דוד בן גוריון, שאפשר לתלמידי ישיבה לדחות את גיוסם כל זמן ש"תורתם אומנותם".

למרות ההסדר, במהלך מלחמת השחרור ואף לפני התגייסו לשירות צבאי בחורי ישיבות במספרים מסוימים שקשה לאמוד – יש הטוענים שמדובר בהיקף של כ-20% מהחרדים בגיל גיוס. תחושת החירום הכתיבה שיתוף פעולה של הממסד החרדי עם צה"ל בשעת המלחמה עצמה, ו"מרכז אגודת ישראל" אף קרא לצעירים החרדים להתגייס.⁶⁷

אך ניצני העימות בין הצבא לבין החיילים שומרי המצוות צפו על פני השטח תוך זמן קצר. דוגמה לכך ניתן לראות בפרשת הטבחים בפלוגה הדתית – כאשר שני חיילים ששימשו כטבחים בפלוגה הדתית נצטוו לבשל בשבת, סירבו פקודה, ונענשו על כך. הפרשה גרמה לממסד החרדי לראות בצבא גורם שאינו מכבד רגשות דתיים.

בשעת קביעת ההסדר, מספר תלמידי הישיבות שהיו זכאים לדחיית שירות עמד על כמה מאות. ככל שחלף הזמן, מספרם גדל בהתמדה.

חוק טל

בשנת 1998, חמישים שנה לאחר קום המדינה, כאשר מספר הזכאים לדיחוי עמד על כ-30 אלף בחורי ישיבה, פסק בג"ץ כי אסור לצה"ל לדחות את שירותם של גברים חרדים על פי שיקול דעתו. במקום זאת, נקבע כי חייב להיות חוק המעניק לצה"ל סמכות זו.

בעקבות פסק הדין מונתה בשנת 1999 ועדה בראשות שופט בית המשפט העליון בדימוס צבי טל, כדי לגבש הסדר מתאים לגיוס תלמידי ישיבות. בשנת 2000 הציגה הוועדה את חוק דחיית השירות לתלמידי ישיבות, המוכר בשמו העממי "חוק טל", שנחקק בשנת 2002.⁶⁸ לראשונה, התיר החוק לבחורי ישיבה חרדים לדחות את שירותם הצבאי ללא הגבלת זמן, בתנאי שימשיכו בלימוד תורה. עם זאת, אם החליטו להפסיק את לימודיהם, הם נדרשו לשרת בצבא. מי שהגיע לגיל 22 ודחה את שירותו בארבע שנים לפחות, יכול היה לבחור בשנת שירות אזרחי חלף שירות צבאי, בכפוף להסכמת צה"ל. בנוסף, מי שהפסיק את לימודיו יכול היה לדחות את הגיוס ל"שנת הכרעה" נוספת, שבה הותר לו לעבוד או ללמוד מקצוע.

למרות חקיקתו, החוק עורר מחלוקת ונחשב לבלתי יעיל.⁶⁹ בשנת 2006 קבע בג"ץ כי החוק מפלה ואינו שוויוני, אך נמנע מלהכריז עליו כחסר תוקף.⁷⁰ בשנת 2007 האריכה הכנסת את תוקפו של חוק טל בחמש שנים נוספות, אך ועדת משנה שהוקמה כדי לעקוב אחר יישום החוק, הגיעה בשנת 2011 למסקנה כי החוק נכשל, בעיקר בשל שיעורם הנמוך של החרדים שהתגייסו מאז שחוקק.

67 איתן, א' (2022). **חרדיות ישראלית: אידיאולוגיה, ריאליה, זכויות אדם**. מוסד ביאליק. עמ' 153.

68 איתן, שם.

69 שטרן, י"צ (2012). **הטלטלה שלאחר טל**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

70 ראו סיכום דיון הממשלה בנושא מיולי 2008. לשכת ראש הממשלה, 5.8.2008: <https://www.archives.gov.il/archives/Archive/0b071706800171a0/File/0b07170680b1f8a1>

הדבר הוביל לפסיקת בג"ץ בשנת 2102⁷¹ שקבעה כי אין לחדש את חוק טל בשל פגמים מובנים בחוקיותו. ניתן להניח כי החלטת בית המשפט הושפעה מהדרישה הציבורית הגוברת להגברת השתתפותו של הציבור החרדי בשירות החובה, מקריאת צה"ל והממשלה להגברת שילובם של חרדים בכוחות הביטחון ובכלכלה, ומהיעדר תמיכת רוב בכנסת להארכת החוק.

על פי ניתוח בג"ץ, לחוק טל היו ארבע מטרות עיקריות:

1. לעגן בחוק את הסדר דחיית השירות.
2. להגביר את השוויון בחלוקת נטל השירות.
3. להגביר את השתתפות הציבור החרדי בשוק העבודה.
4. לפתור את הקשיים שהיו בהסדר דחיית השירות של תלמידי ישיבות, בדרך מדורגת וזהירה ועל יסוד הסכמה רחבה וללא כפיית גיוס.

בפועל, לדעת בג"ץ, חוק טל כשל ברוב מטרותיו, ושילובם של בחורי הישיבה בשירות צבאי או אזרחי ובתעסוקה לא עמד ביעדים שעבורם נחקק החוק.

בעקבות זאת הוקמה "ועדת קט"ב" (הוועדה לקידום השוויון בנטל) בראשות ח"כ יוחנן פלסנר לניסוח חוק חדש. עם זאת, הוועדה פוזרה על ידי ראש הממשלה בנימין נתניהו לפני שהספיקה לפרסם את ממצאיה.⁷²

בשנת 2013, עם הקמת הממשלה ה-33 (נתניהו-לפיד-בנט) ללא נציגות חרדית בקואליציה, מונתה ועדת שרים בראשות השר יעקב פרי לדון בנושא. הוועדה הציעה להמשיך את הסדר דחיית השירות לצד מגבלות על אורכו והיקפו, במטרה להשיג שוויון רב יותר בשירות בצה"ל בעתיד. ההצעה נתקלה בהתנגדות ובחשש מצד מספר מומחים, שטענו כי איום בסנקציות פליליות על תלמידי ישיבות שירצו להמשיך בלימוד התורה עלול להוביל לסכסוך חברתי או להפוך את החוק לאות מתה. מבקרים אלה הציעו כי עידוד גיוס באופן שימנע יצירת שסעים בין מגזרים שונים באוכלוסייה יהיה יעיל יותר.

בשנת 2013 הוקמה בכנסת ועדה בראשותה של ח"כ איילת שקד לגיבוש המלצות לקראת העברת החוק שגיבשה ועדת פרי בקריאה שנייה ושלישית. הוועדה קבעה יעדי גיוס ותקופת הסתגלות, שלאחריה יוטלו סנקציות כלכליות ופליליות במקרה שיעדי הגיוס לא יתממשו. אך בדצמבר 2014 פוזרה הכנסת.⁷³

עם שובן של המפלגות החרדיות לקואליציה בממשלה ה-34 (2015), שונה החוק ותקופת ההסתגלות נדחתה מ-2017 ל-2023. שינוי משמעותי נוסף העניק לשר הביטחון את הסמכות הבלעדית לקבוע אם יוטלו הסנקציות הפליליות. נקבע אז כי גם משנת 2023 ואילך, אם לא תהיה עמידה ביעדי הגיוס של הציבור החרדי, תעמוד לשר הביטחון האפשרות שלא להחיל את הסנקציות הפליליות.

71 יועז, י' (2012, 21 בפברואר). בג"ץ בהחלטה דרמטית: ביטל את חוק טל לדחיית שירות לאברכים. **גלובס**. 72 עוד על גלגוליו השונים של החוק ראו: איתן, א' (2022). **חרדיות ישראלית: אידיאולוגיה, ריאליה, זכויות אדם**, מוסד ביאליק. עמ' 158-159.

73 ראו: על משמר הכנסת (2013, 29 באוקטובר). **ועדת שקד: הכנה לקריאה שנייה ושלישית לחוק השוויון בנטל: יעדים, תמריצים והשלכות**. <https://mishmar.org.il/ועדת-שקד-הכנה-לקריאה-שנייה-ושלישית-לחוק/>

ב־2017 ביטל בג"ץ את התיקון לחוק שהעבירה קואליציית נתניהו והחרדים. מתווה הגיוס שגיבש שר הביטחון דאז אביגדור ליברמן נתקל בהתנגדות חרדית, ולא הצליח להיחקק. הכנסת יצאה לסבבי בחירות באביב 2019.

למעשה, עד להקמתה של הממשלה ה־36 (בנט־לפיד) ביוני 2021, לא הוצע מתווה חדש. ממשלה זו העבירה בקריאה ראשונה מתווה שעיקרו הורדת גיל הפטור מגיוס לתלמידי ישיבות מ־24 ל־21, למשך שנתיים – מתוך מגמת עידוד תעסוקה – לאחר מכן הוא יעלה ל־22 ובהמשך יתקבע על 23, במקום 24. החוק עבר בקריאה ראשונה, אך נפילת הממשלה עצרה את התהליך.

כיום, בפועל, אין חוק המסדיר את אי־התייצבותם של בחורי ישיבות לשירות צבאי. ממשלת ישראל התחייבה לקדם חוק כזה בטווח הזמן הקרוב, אולם גיבוש חוק גיוס שיהיה מקובל הן על נציגי הציבור החרדים והן על דעת הקהל בישראל, ולא יבוקר בידי בג"ץ – נדמה כמשימה בלתי אפשרית.

עדכון "חרבות ברזל" יוני 2024

בעקבות אירועי המלחמה, לא התבצעה חקיקה חדשה, ולבית המשפט העליון הגיעו מספר עתירות שדרשו למנוע העברת כספי תמיכה לתלמידי מוסדות תורניים שלא קיבלו פטור או דחייה משירות צבאי ולא התייצבו לגיוס, ולהחיל חובת גיוס כללית על כלל בני הישיבות בגיל גיוס.

היועצת המשפטית לממשלה הביעה את עמדתה ולפיה אין סמכות חוקית למתן תמיכות לבני ישיבות באופן ישיר או עקיף. בהתאם לכך, בג"ץ הוציא צו ביניים המחייב את הממשלה להפסיק לתקצב את הישיבות שתלמידיהן אינם מתגייסים החל מ־1 באפריל 2024.

אשר לשאלת הגיוס בפועל של בני הישיבות, עמדת המדינה הייתה כי מערך השיקולים והנימוקים השתנה באופן משמעותי בעקבות אירועי 7 באוקטובר והמלחמה המתמשכת, וכי קיים צורך צבאי מידי ודחוף בגיוס כוח אדם למשימות העומדות בפני צה"ל.

הממשלה מצידה נקטה במספר מהלכים לגיבוש חוק עדכני. כאשר עמדת הייעוץ המשפטי לממשלה מדגישה כי כל הצעת חוק שתוגש חייבת לעמוד באמות המידה החוקתיות שהתווה בית המשפט, ועליה לכלול פירוט של יעדי גיוס שנתיים, תוך הבאה בחשבון של עמדת כל הגורמים המקצועיים ואת הנטל הקיים על הציבור בעקבות המלחמה המתמשכת.

נכון למועד כתיבת שורות אלה, הממשלה הגישה הצעת חוק המבוססת על מתווה הגיוס שגובש על ידי שר הביטחון בני גנץ בממשלה הקודמת. הצעה זו זכתה לביקורת ציבורית חריפה בטענה כי אינה רלוונטית למצב הביטחוני הנוכחי.

בשלב זה כלל לא ברור האם המתווה, שזכה לתמיכת הקואליציה אך לא לתמיכת שר הביטחון, יעבור את מבחן בג"ץ.

מיכוי וניתוח אתגרים

כפי שסקרנו לעיל, סוגיית שירותם הצבאי של תלמידי הישיבות ימיה כימי המדינה. אך ראוי לפרק את מרכיביה בניסיון להבין את המוטיבציות הפעילות בציבוריות הישראלית להגברת השתתפות בני הישיבות בשירות הצבאי, כמו גם את אלו הדוחקות שלא לאפשר זאת.

תחילה, ניתוח המוטיבציות לעידוד שירות חרדים בצה"ל:

- 1. תחושת חירום** – עם הקמתו של צה"ל תוך כדי מלחמת השחרור, ברור היה כי יש צורך קיומי בכוח לוחם ותומך לחימה רחב ככל הניתן. כנזכר למעלה, תחושת החירום אכן חלחלה לתוך המגזר החרדי, עד כדי כך שמנהיגי הישוב הישן והמתבדל בירושלים חתם יחד עם יתר מנהיגי הציבור החרדי על קריאה לסייע למאמץ המלחמתי.⁷⁴
- 2. הצורך במאגר כוח אדם נגיש ורחב** – גם מעבר למצבי חירום, קיים צורך שוטף בכוח אדם עבור משימות צבאיות, הן עבור תפקידים בצבא החובה והן ככוח מילואים המאומן ומיומן בנשק ליום פקודה.
- 3. שוויון בנטל הביטחון** – מעבר לצרכים הצבאיים, כל עוד מודל "צבא העם" קיים, יש צורך בסיסי כי ישרתו בו כל בני העם, שאם לא כן עלול "צבא העם" לקרוס בהיעדר מוטיבציה וציודק מוסרי לגיוס בכפייה של בני הקבוצה המשרתת. עמדה זו מתחזקת בשנים האחרונות עם צמיחתה הדמוגרפית של החברה החרדית. קיים חשש אמיתי ומבוסס כי יחול פיחות משמעותי באזורי הגיוס הכלליים, הן בהיבט הכמותי – שיעור המתגייסים, והן בהיבט האיכותי – המוטיבציה הכללית לשרת ולהקריב בשעה שאחוזים גבוהים בחברה הישראלית אינם שותפים בהקרבה זו.
- 4. כוח היתוך חברתי** – מעבר לשיקולים בשדה הצבאי, קיים היבט חברתי נוסף בכך ששירות צבאי משותף מגלם הזדמנות משמעותית שאין שנייה לה, להתהוות חיכוך חיובי ומועיל בין חלקים שונים בחברה "מרבית מיעוטים". מוטיבציית כוח היתוך הייתה חיונית במידה רבה לשעתה, עם תחילת גיבושה של החברה הישראלית – אשר בשנות הראשית שלה, מאפייניה החברתיים הבולטים ביותר היו כאלה של חברת מהגרים. סגולתה של מוטיבציה זו לא פגה גם ביחס למאפייניה החברתיים של החברה הישראלית דהיום, על שלל שבטיה וגוניה. זאת ועוד, יש הרואים בהיעדר השירות גורם המעודד בדלנות ומרחיק את החרדים מתודעת האחריות כלפי המדינה והחברה בישראל.
- 5. כניסה לשוק התעסוקה** – שיקול זה כמעט שלא היה רלוונטי בעשרות השנים הראשונות לקיומו של צה"ל, עקב שיעורי התעסוקה הגבוהים (יחסית) של המגזר החרדי. אך החל מראשית שנות השמונים, עת צנחו שיעורי התעסוקה, בלט בייחודו אחד החסמים המשמעותיים בפני יציאת חרדים לתעסוקה – חובת הגיוס עבור בוגר ישיבה שאין תורתו אומנתו. בעקבות זאת נשמעים כיום בציבוריות הישראלית קולות שאף שאינם מודאגים מירידה באחוזי הגיוס, ולעיתים אף טוענים כי גיוס חרדים עלול להשפיע באופן שלילי על צה"ל או על המתגייסים עצמם – רואים באי-השתתפותם של חרדים בנשיאת נטל השירות גורם המעכב את שילוב החרדים בשוק התעסוקה ובישראליות בכלל.

74 כהן, י' (2017, 26 ביולי). נחשף: ההסכם של ועד הישיבות והעדה החרדית עם הצבא. **כיכר השבת**.

ניתוח המוטיבציות להימנעות חרדים משירות בצה"ל:

1. **שיקום עולם התורה** – כמתואר לעיל, לאחר שנות השואה וחורבן יהדות אירופה, הנהגת הציבור החרדי הציבה לעצמה מטרת על, "פרויקט דגל": קוממות הריסות עולם התורה אשר חרב. בחידושו ראתה את משימתה העליונה והעיקרית. מבחינת החרדים, גיוס לצבא, הדורש משאבים נפשיים ופיזיים משמעותיים, יבוא בהכרח על חשבון לימוד תורה. בהמשך לכך, חשוב להבין כי בתפיסה החרדית המסורתית, "לומדי תורה אינם זקוקים להגנה"⁷⁵. כלומר, בפעולתם הרוחנית הם מהווים את ההגנה האמיתית, ולא מוטלת עליהם החובה להיות שותפים ל"נטל הביטחון".
2. **התנגדות לצינות** – מלבד ההתנגדות החרדית הסטנדרטית לכינונה של מדינה יהודית טרם ביאת המשיח, שמקורותיה בפלגים חרדים קיצוניים, קיימת התנגדות ספציפית לשאיפתה של הצינות להקמת מדינה חילונית. גם אם התנגדות זו באה לידי סיפוקה בהתחייבות הצד הציוני להסדר הסטטוס־קוו, עדיין מוגבלת רמת האמון של המנהיגות החרדית בשיקולי הביטחון של ההנהגה הצינית.⁷⁶ ההיבט המרכזי עשוי אומנם לבוא לידי ביטוי בהתנגדות לפעולות המהוות "התגרות באומות", תוך תביעה לנקיטת גישה "יונית"⁷⁷. אך מן העבר השני, עשויה לעלות גם דרישה לפעולה "ניצית" יותר, שהרי בהפעלת כוח צבאי, סוגיות בדיני פיקוח נפש הופכות להיות רלוונטיות הן מבחינת נטילת הסיכונים והן מבחינת המחיר של העמדה המוסרית־מערבית המכתיבה את אופן הפעלת הכוח.⁷⁸
3. **"סכנת חילון"** – תפקידו ותפקודו ההיסטורי של צה"ל ככור היתוך חברתי היווה איום מובהק על החברה החרדית ועל ערכיה מראשית המדינה ועד ימינו.⁷⁹ מעבר לכך, קיים

75 ירושלמי, חגיגה, דף ו' פרק א' הלכה ו', כאשר רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה נשיא ארץ ישראל היה משלח את ר' אסי ור' אמי שייצאו ויתקנו תקנות בערי ארץ ישראל, במינוי מלמדי תורה לבנים, הם היו נכנסים לעיירות ואומרים להם לאנשי העיר: הביאו לפנינו את שומרי העיר, והיו מביאים להם את ראש משמר העיר ואת השוטר. היו אומרים רבי אסי ורבי אמי לאנשי העיר: אלו שומרי העיר? אלו מחריבי העיר! שכן סומכים אתם על שמירתם של אלה, שאין בהם ממש, ומתוך כך לא תשימו לב לבטוח בה' השומר את העיר מכל צד ונזק, אמרו להם אנשי העיר לחכמים: ומי הם שומרי העיר האמיתיים, אם לא אלה? אמרו להם: אלו מלמדי מקרא בספר ומלמדי משנה שהם הוגים בספר התורה ומשנים את משנתם שבעל־פה, ומשמרים את התורה לעסוק בה ביום ובלילה הם שומרי העיר, שלא תחרב ותאבד.

76 58% מהמשיבים מציינים בעיות אידאולוגיות כסיבה לכך שבחורי ישיבה שאין תורתם אומנתם נמנעים משירות. **סקר נת"א, אוגוסט 23.**

77 זבולוני, נ' (1982, 14 בנובמבר). "שאינם הולכים בתלם של אגו"⁷⁸. **דבר | דברים**. https://ranaz.co.il/articles/article2358_19821124.aspx

78 שפרן־גיטלמן, ע' (2017). **על החובה לסכן חיילים על מנת להימנע מפגיעה באזרחי האויב**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

79 קם, ז' (2015, 24 בנובמבר). הישג לחרדים: הכנסת אישרה את תיקון חוק הגיוס. **nrg**. ח"כ קארין אלהרר (יש עתיד): "המערכת הצבאית הזאת היא כור היתוך שהולך ונעלם. זה לא רק הצבא, זה גם מה שבא אחר כך. זאת השכלה, זאת התעסוקה וזה מה שמביא לשילוב אמיתי בחברה. אני באמת מתפלאת על חבריי במפלגות החרדיות. מה, לא רוצים שהציבור שלכם יהיה חלק? רק אתם תהיו חלק? מה עם הציבור, אתם אמורים להיות השליחים שלו?"

ח"כ מרב מיכאלי (העבודה): "אתם, חבריי החרדים, מלינים הרבה מאוד על הדרה ועל אי שוויון נגדכם... אתם, חבריי החרדים, הראשונים שמייצרים הדרה. קודם כול, אתם מדירים את עצמכם מהכלל, מדירים את עצמכם מהחברה הישראלית, מהמוסדות שלה, מהאתוס שלה. מדירים את עצמכם מהחינוך, גם בחינוך הגבוה של ההשכלה הגבוהה אתם מתעקשים שכשאתם כבר נכנסים אליו אתם עושים את זה רק בתנאים שלכם, רק בהפרדה, הפרדה בין נשים וגברים והפרדה בין חרדים לחילוניות וחילונים... חבריי החרדים, לצערי הגדול והרב, אתם גורמים עול נוראי לציבור שלכם, שאתם ממשיכים לכלוא אותו בדבר הזה שהופך להיות יותר ויותר גטו. אתם מפרקים את החברה הישראלית מהשותפות שלה, מהאתוס המשותף שלה."

חשש חרדי כי תחת הכפיפות המלאה למפקדים, המתחייבת משירות צבאי, יהיה זה בלתי אפשרי להימנע מהתנגשויות ערכיות ודתיות בין החייל החרדי ובין הצבא.⁸⁰

4. אתגר חברתי נוסף הוא העובדה שניתן לזהות שחרדים בוגרי שירות צבאי, גם אם במסגרת חרדית, מוצאים עצמם פעמים רבות מתרחקים מעמדות שמרניות מהסוג שמחזיק בו הזרם החרדי המרכזי. עובדה זו מהווה "אקדח מעשן" עבור ההנהגה החרדית הטוענת כי הצבא משמש כבית יוצר חינוכי-תרבותי, ואיננו רק מסגרת ארגונית ניטרלית.

מפגש צרכים

ככלות הכול, אנו למדים על ההתנגשות הערכית העמוקה בין הדרישה הישראלית ל"שוויון בנטל" ובין העמדה החרדית הדוחה את התביעה המעשית והמוסרית מטעמיה. האתוס החרדי יודע לספר כי יכוח זה היה בבסיסו של המפגש המפורסם בין החזון איש לבין בן גוריון, שבו המשיל הראשון את משל העגלה הריקה שעליה לסור מפני העגלה המלאה.

אומנם, בן גוריון דבק בעמדתו העקרונית ולפיה מוטלת החובה על בני הישיבות לשאת בנטל הביטחון. אולם הוא הסכים להסדר הדיחוי מצה"ל לבני ישיבות שתורתם אומנותם, בעיקר מכיוון שהסדר זה נתפס בעיניו, באותה עת ובאותן נסיבות היסטוריות, כזמני בלבד.⁸¹

למרות התהום האידיאולוגית הפעורה בין העמדה הכלל ישראלית ובין עמדת החרדים בסוגיית שירות בני הישיבות, חשוב להבחין בין העמדה הערכית-עקרונית שלפיה לומדי תורה פטורים משירות צבאי או אזרחי – עמדה המקשה על מציאת הסכמה ומכנה משותף עבור בחורים שתורתם אומנותם; ובין העמדה החברתית-פרקטית החוששת לזהותם הרוחנית של צעירים חרדים המתגייסים לשירות צבאי – עמדה המתנגדת לגיוס לצבא גם עבור בחורי ישיבה שתורתם איננה אומנותם.

רצה לומר, אם אכן המוטיבציה העיקרית לשילוב חרדים בשירות צבאי או אזרחי תהיה הרצון לשלב את החרדים בישראליות ובערכיה, הרי שזו צפויה להתקל בהתנגדות חרדית חריפה, מסיבות מובנות. ואולם, אם המדובר במוטיבציות כלכליות כגון כרטיס כניסה לשוק התעסוקה או באינטרסים ענייניים גרידא, כשיקולי כוח אדם או שימור מודל "צבא העם" – הרי שיש כאן הזדמנות למפגש אינטרסים בין החברה החרדית ויתר החברה בישראל.

ובמה הדברים אמורים? על פי הערכות כיום, לפחות כרבע⁸² מתלמידי הישיבות אינם לומדים יום שלם. כלומר, אין תורתם אומנותם באופן מלא, והם מצויים בישיבות בעיקר מתוך החשש

80 82% מהמשיבים החרדים מציינים את החשש מפני הידרדרות רוחנית כסיבה לכך שבחורי ישיבה שאין תורתם אומנותם נמנעים משירות צבאי או אזרחי. **סקר נת"א, אוגוסט 23.**

81 לדברי בן גוריון: "כשפטרתי לפני עשר שנים בחורי ישיבה משירות בצבא מספרם היה מועט... המצב מאז השתנה. בחורי הישיבה רבו... ומספרם הגיע לאלפים... הצעתי שבני הישיבה **המקדישים כל חייהם** [ההדגשה במקור] ללמוד תורה ילכו לאימונים בסיסיים של שלושה חודשים. ואחרים ישרתו בצבא ככל צעיר בישראל... ואני מבקש ממך להשפיע על ראשי הישיבות, שהם בעצמם ידרשו לפחות אימון בסיסי של כל בחורי הישיבה לשלושה חודשים". מכתב מדוד בן גוריון לרב הרצוג, 10 בנובמבר 1958, ארכיון בן גוריון, תיק התכתבות מס' 608.

82 על פי מחקר של ד"ר אסף מלחי (טרם פורסם, אושר לציטוט במסמך זה), 19% מכלל תלמידי הישיבות לומדים בישיבות חרדיות אלטרנטיביות. משיחות עם אנשי חינוך אנו למדים כי גם בקרב תלמידי הישיבות הנחשבות נורמטיביות, קיימים לא מעט שאינם לומדים יום שלם אך נמצאים בישיבה כ"תיבת נח", כלומר כשמירה זהותית מפני סכנת החילון בעולם שמחוץ לה.

שיציאה מהן תגרום לגיוסם לצבא, דבר העלול לפגוע בזהותם החרדית.

כאמור, כיום 13% בלבד מהמחזור השנתי החרדי מתגייסים בפועל – חלקם לשירות צבאי קרבי ואחרים לשירות צבאי טכנולוגי, חלקם עוד טרם החתונה וחלקם לאחריה. זאת, בעוד שיעדי הגיוס המוגדרים עמדו על כשליש מבני מחזור שנתי חרדי.

אילו ניתן היה להרגיע את תחושת האיום החרדית מפני אובדן הזהות של הצעירים החרדים, ניתן היה לגייס אחוז לא מבוטל של צעירים חרדים שתורתם איננה אומנתם הן לשירות צבאי התנדבותי והן לשירות אזרחי לאומי.

אם אנו יוצאים מנקודת הנחה כי אין לציבור החרדי אינטרס שבוגרי ישיבה שתורתם אינה אומנתם לא יתגייסו לשירות צבאי או אזרחי, כאן המקום לנסות ולהבין: מדוע כשלו הניסיונות השונים לשלב את המגזר החרדי בשירות צבאי או אזרחי במהלך השנים?

לשם כך, עלינו לשוב אל המספרים. אם עוקבים אחר מגמות הגיוס מקרב הציבור החרדי, מגלים כי אומנם חוק טל לא הצליח לעמוד ביעדיו, אך בשיאו של התהליך מספרם של החרדים שהחלו בהליכי גיוס גדלו בהתמדה.

יש לציין שני גורמים שהיוו משקולת על התהליך: הראשון הוא פסיקת בג"ץ, שבעקבותיה בוטל החוק ונחקק חוק המכיל סנקציות פליליות על בחורי ישיבה אם לא יתממשו יעדי הגיוס. השני הוא ההתנגדות הפנים חרדית של גורמים קיצונים הקשורים לפלג האנטי ציוני בחברה החרדית, שהחלו בקמפיין רדיפה והשמצה נגד חרדים המשרתים בצה"ל (קמפיין החרד"קים).⁸³

גורם נוסף הראוי לציין הוא סוגיית זהותם של החרדים בוגרי השירות הצבאי, ובפרט בוגרי המערך הלוחם ב"גדוד נצח יהודה" שסיגלו לעצמם לעיתים עמדות שאינן עולות בקנה אחד עם האידיאולוגיה החרדית המקובלת – הן בהתקרבות וההזדהות עם הלאומיות ולעיתים אף הלאומנות בחברה הישראלית, והן באורח החיים החרדי, שם לעיתים חלה נסיגה פומבית ביחס כלפי הנהגה החרדית הרבנית והציבורית.

צבר גורמים זה הכביד על תהליך ההשתלבות ויצר מצב שבו חרדים המשרתים בצה"ל מוצאים עצמם בעמדה המנוגדת לעמדת הקהילה החרדית,⁸⁴ החשה רדופה על ידי השלטון המתיימר לגייסה בכפייה מתוך רצון לשלבה על כורחה בהווה הישראלית.

כלומר, תחושת האיום החרדית מפני גיוס בכפייה של בחורי ישיבות ומפני שינויים בזהותם של החרדים המתגייסים, היא שסיכלה את מגמת שילוב החרדים בשירות צבאי או אזרחי. כאן כדאי להזכיר כי מבחינה חרדית, שירות אזרחי אינו דומה לשירות צבאי; שירות צבאי במסגרות טכנולוגיות אינו דומה לשירות צבאי קרבי; ושירות של צעיר חרדי לפני חתונתו אינו דומה לשירות צעיר המתגייס לאחר חתונתו.⁸⁵

83 איתן, א' (2022). **חרדיות ישראלית – אידיאולוגיה, ריאליה, זכויות אדם**. מוסד ביאליק, עמ' 165.
84 74% מהמשיבים ציינו את החשש מיחס הקהילה ככזה הגורם לבחורי ישיבה שלא להתגייס.
19% נוספים סבורים כי יש לכך השפעה במידה בינונית. **סקר נת"א, אוגוסט 23**.
85 בשולי הדברים ראוייה לציין עדות גורם צבאי שהיה שותף מרכזי לסוגיית גיוס חרדים לצה"ל: לפי דבריו, התנהלות לקויה של גורמים שונים בתוך הצבא ומאבקים בין גופים שונים, הם שהקשו על גיוס חרדים לצה"ל.

עדכון "חרבות ברזל" יוני 2024

לאחר טבח שמיני עצרת תשפ"ד, בקרב חלקים מהחברה החרדית התעורר הרצון ליטול חלק בסיוע לכוחות ההגנה והביטחון. אלפים פנו בבקשה לגייסם לשירות במודל שלב ב'. מאות מהם התקבלו לשירות בפועל והצטרפו למערך המילואים.

כאמור בפתיחה לפרק זה, פרוץ מלחמת "חרבות ברזל" דחק מהשיח הציבורי רעיונות כמו "צבא קטן וחכם" וחיידך את התובנה כי כדי להגן על גבולות ישראל נדרש "צבא גדול וחכם". הצורך בגיוס חרדים הפך ממשימה שעיקרה הקלה על הנטל, עידוד תעסוקה או שימור מודל צבא העם, לצורך קיומי ומיידי לשם הרחבת ההגנה על הגבול.

מלבד זאת, היעדרו של חוק המסדיר את מעמדם של בני הישיבות, מהווה "הזדמנות" להסדיר את "העוול ההיסטורי" בחלוקת נטל הבטחון, בשעת משבר זו.

יתירה מכך, המצוקה הכלכלית בעקבות המלחמה המתמשכת, מעלה לבחינה מחדש את תקצובם של עשרות אלפי חרדים בגילי גיוס, בשעה שרבים מבני גילם הלא-חרדים משלמים את המחיר – לא רק הפיזי אלא גם הכלכלי – של המלחמה.

מן העבר השני בציבור החרדי קיים חשש כי בחסות המלחמה מתבצעת "מתקפה משולבת" על כלל המבנה החברתי של הציבור החרדי תוך ניצול המשבר הבטחוני, המשבר החוקי סביב חוק הגיוס, והמשבר הכלכלי, כל הגורמים הללו, מצטברים לכדי לחץ משפטי וציבורי משמעותי המתבטא בראש ובראשונה בכיס החרדי, אך טומן בחובו אפשרות הסלמה לכדי לחץ באמצעות סנקציות פליליות, כלומר הפללה של לומדי תורה במדינת היהודים.

טענה זו מסתייעת בכך שבתזמון מושלם גם מערכת החינוך החרדית העצמאית, נתונה תחת לחץ משפטי-כלכלי כבד תוך חתירה לפירוקה, או לכל הפחות לצמצום עצמאותה.

גורמי קיצון חרדיים תורמים אף הם את חלקם לאווירה בציבור החרדי כי אין מדובר כאן רק במצוקה ביטחונית עניינית, אלא במאבק על זהותה של החברה החרדית. ומשכך גדלה השפעתם על ההנהגה הרוחנית והפוליטית. הם דוחפים להימנע מכל סוג של פשרה בנושא הגיוס, גם עבור צעירים חרדים שאין תורתם אומנותם, תוך שהם רואים בהתנדבות החרדית לשלב ב' כמופע של חולשה אידאולוגית בעקבות המלחמה, רפיון רוחני שצריך להיאבק בו, לבל יחדור ללבבות הצעירים החרדים.

שירות אזרחי/צבאי במסגרת ישיבתית

הפתרון שאנו מבקשים להציע הוא הקמת מוסדות ישיבתיים ייעודיים עבור נוער חרדי בגיל גיוס שאין תורתו אומנתו – מוסדות שישלבו לימודי תורה יחד עם שירות אזרחי או שירות צבאי במסגרת הישיבה.

כיום, האפשרות להתנדב לשירות אזרחי כתחליף לשירות צבאי מוגבלת לבחורים מעל גיל 21,⁸⁶ או לבעלי פטור וכאלה שאינם נדרשים לשירות צבאי. בעיקרו של דבר, מדובר בהתנדבות שבה נוטים להשתתף בוגרי ישיבות לאחר נישואיהם, כאלה המעוניינים לצאת לשוק התעסוקה בלי להתגייס לצה"ל. אנו מציעים ששירות אזרחי יוכל להוות תחליף לשירות צבאי כבר מגיל 17 עבור בחורי ישיבה שאין תורתם אומנתם, ולצד מסלולי שירות התנדבותיים, יוקמו מסלולי חובה.

ההסדר החדש יעגן, מצד אחד, דיחוי מגיוס עבור תלמידי ישיבות שתורתם אומנתם, תוך שהוא מכיר בערך לימוד התורה כערך משמעותי במדינת ישראל, אך מצד שני, יהיה כפוף לפיקוח קפדני ומהימן על היותו של הבחור ממלא את ייעודו ועל כך שתורתו אכן אומנתו.

בפני בחור ישיבה שאיננו עונה על קריטריון תורתו אומנתו⁸⁷ תהיה האפשרות להצטרף למסגרת ישיבתית ייעודית שתשלב שירות אזרחי. במסגרת זו ישלבו הבחורים בין מסגרת לימוד תורנית ובין שירות משמעותי במגוון ארגוני חירום לאומיים כגון משטרה, כיבוי אש, מד"א, איחוד הצלה וכדומה, במתכונת המכונה כיום "שירות אזרחי-ביטחוני". בחור שאין תורתו אומנתו שלא ישלב במסגרת ישיבתית מסוג זה, או שינשור ממנה, יפנה לשירות צבאי סטנדרטי.

משך והיקף השירות ב"ישיבות השילוב הביטחוני" לא יפחת מזה של שירות צבאי סטנדרטי, ותנאי השירות יושוו ככל הניתן לזה של שירות צבאי עורפי.

לצד "ישיבות שילוב", שיפעילו שירות אזרחי-ביטחוני, יוכרו מוסדות שילוב (ישיבות וכוללים) עבור שירות אזרחי-חברתי, דהיינו: מוסדות שישלבו מסגרת לימוד תורנית עם פעילות בעמותות וארגוני חסד כגון יד שרה, עזר מציון וכדומה.

משך השירות האזרחי-חברתי יהיה ארוך בשנה ממסגרת השירות הצבאית או האזרחית-ביטחונית, וניתן יהיה להתחיל בו כבר מגיל 17.

לצד זאת, ההנהגה החרדית תעניק לגיטימציה להקמת מוסדות מסוג ישיבת הסדר חרדית עבור בחורי ישיבה שיהיו מעוניינים לשלב שירות צבאי קרבי עם מסגרת תורנית. זאת לצד הסדרת הלגיטימציה למסגרות צבאיות טכנולוגיות לבוגרי ישיבות.

אם זיהינו את החשש החרדי לזהותם של הצעירים החרדים המתגייסים לשירות צבאי, היות השירות בתוך מסגרת לימודים חרדית יאפשר לצעיר החרדי לשמר את זהותו באופן מלא וליטול חלק בעיקר בשירות האזרחי, אך גם בשירות הצבאי.

86 חוק שירות לאומי-אזרחי, תשע"ד-2014.

87 הדרך לקביעת הקריטריון יכולה להיות טכנית, כמו מבחנים ותעודות בשלב ראשון, עם אפשרות לערעור בפני ועדה המורכבת מנציגי ועד הישיבות, נציגי משרד הביטחון וגורם משפטי.

היתכנות

המודל שהצגנו נבחן בסקר שערך מכון "נתוני אמת", להלן והתוצאות:

לדעתך, אילו היה ניתן לעשות שירות אזרחי או צבאי בתוך מסגרת ישיבתית, תוך שמירה על רמה רוחנית גבוהה, האם היה ראוי שבחורים שלא יכולים ללמוד יום שלם אכן ילמדו בישיבות כאלו? (סקר נת"א, אוגוסט 23)	
כן	39%
כן, למתאימים	30%
לא	17%
לא יודעים	12%

תוצאות הסקר מלמדות כי קרוב ל-70% מהמשיבים סבורים כי בחורים שתורתם איננה אומנותם, ראוי שישירותו בשירות צבאי/אזרחי במסגרת קהילתית חרדית המשמרת את זהותם. אך גם ללא מסגרת ייחודית, 35% מהמשיבים סבורים כי בחורי ישיבה בסגנון הנ"ל צריכים לעשות שירות אזרחי – נתון המלמד על כך שקיומה של מסגרת ייחודית משמרת זהות מסירה מגננת המעכבות שילוב חרדים בשירות צבאי/אזרחי.

ניתוח המחקר האיכותני

רבנים – בקרב הרבנים קיים קונצנזוס כי בחורים שאינם לומדים באופן מלא בישיבה יכולים להפיק תועלת מסוג של שירות, בתנאי שהוא עולה בקנה אחד עם הנורמות החרדיות.

כמובן, גם בקרב הרבנים שירות אזרחי מוזכר כמתאים יותר משירות צבאי לבחורי ישיבה. עם זאת, אופיו ומסגרתו של שירות זה צריכים להיות מוגדרים בבירור, כדי להבטיח שמירת מצוות.

רבנים רבים מדגישים את תפקידן המגונן של הישיבות בשמירה על רווחתם הרוחנית של צעירים חרדים. גם עבור אלה שאינם לומדים באופן פעיל, הימצאות בסביבת הישיבה מגנה עליהם מפני השפעות חילוניות פוטנציאליות. קיים חשש שגם מסגרת שירות צבאי או אזרחי "חרדי" מחוץ לישיבה עלולה לאתגר את הבחורים ואת אמונתם.

זו הסיבה לכך שמרבית הרבנים ציינו את המתווה ככזה המציע מענה מתאים עבור בחורי ישיבה שאין תורתם אומנותם.

נקודה חוזרת ונשנית היא הצורך בפיקוח חרדי על ההחלטה מי מתאים לשירות כזה ובהבטחת התאמת השירות מבחינה דתית. קיים חוסר אמון ברשויות חיצוניות או חילוניות המקבלות החלטות מן הסוג.

אנשי החינוך – בניגוד לרבנים, אנשי החינוך הביעו עמדה מעט יותר מסויגת, גם אם הקולות הדומיננטיים הסכימו שהמתווה המוצע מעניק פתרון ראוי. לצידם, בלטה נוכחות מועטה אך לא מבוטלת של עמדות שהביעו הסתייגות מהחלת שירות אזרחי "חובה" על בחורי ישיבה שאין תורתם אומנותם, בעיקר מחמת חוסר אמון במנגנון המדינתי ובכוונותיו.

אישי הציבור הפוליטיים – בקרב אנשי הציבור העמדה הרווחת היא כי למתווה מסוג זה יש מקום והיתכנות. עם זאת, נשמעו גם עמדות מיעוט שדרשו פטור מוחלט לחרדים, כמו גם עמדות מיעוט שדרשו שירות אזרחי מכלל בחורי הישיבות. עמדה זו, כקול בודד, נכחה גם

בקבוצת אישי החינוך.

עדכון "חרבות ברזל", יוני 2023

סקרים שנערכו לאחר פרוץ המלחמה הראו מגמה גוברת של רצון לקחת חלק מסוים בנטל הביטחון. מגמות אלו באו לידי ביטוי בפניה של אלפי חרדים, בדרך כלל נשואים, להצטרף למסלולי שלב ב' בצה"ל, כמו גם התנדבות לתמיכה וסיוע לחיילים.

עם זאת, לאור המשבר החוקי במעמד של בני הישיבות, הפסקת התמיכה הכלכלית בישיבות עבור מועמדים לגיוס והאווירה הציבורית העוינת על רקע אי-ההשתתפות באופן שווה בנטל הביטחון – ניתן להבחין בחזרה מסוימת לעמדות המקוריות כפי שהיו ערב המלחמה, ככל הנראה מתוך התגוננות מפני האיום, כלומר נסיגה מסוימת בנכונות האישית ליטול חלק במאמץ הצבאי.

למרות זאת, פתרון מוסכם למשבר הנוכחי עשוי לסייע לחידוש שיתוף הפעולה בין מערכת הביטחון לציבור החרדי, ולו ברמת הפרט. בשילוב תוכניותיו של צה"ל להקים חטיבה צבאית חרדית שתאפשר שימור הדוק יותר של הזהות החרדית בתוך המסגרת הצבאית, אנו עשויים לראות שוב שינוי מגמה חיובי. בכל מקרה, אם חלילה לא תהיה פשרה מוסכמת מהסוג שמוצע כאן בנושא הגיוס, השינויים בשילוב חרדים במערכת הביטחון צפויים להיות תהליכיים וממושכים ולא מידיים.

סיכום

על סמך תוצאות המחקר, ובהתבסס על נתוני הגיוס של חרדים למסלולי שירות צבאי או אזרחי עד כה ועל מידת הנכונות שמביע הציבור החרדי ביחס לשירות אזרחי – ניתן להעריך כי בטווח הבינוני, מסלולי "ישיבות השילוב" יגיעו לכשליש מכל מחזור גיוס, באופן המתכתב עם יעדי הגיוס המקוריים שעליהם הייתה הסכמה ציבורית רחבה יחסית.

בטווח זמן וגילים רחב יותר, ניתן לצפות כי כמחצית ממחזור הגיוס השנתי החרדי תיטול חלק במסלול שירות כזה או אחר.

בשנים האחרונות ניתן לראות מספר מודלים, שבאמצעותם ניתן לבחון היתכנות לפתרונות מסוג זה המאפשרים שירות צבאי או אזרחי תוך שימור המסגרת הזהותית החרדית: "פרדס", המשלבת בני ישיבות בתפקידי מטה בשירותי המודיעין, המוסד, שב"כ והמשטרה; "קודקוד", המכשירה צעירים חרדים לתפקידים שונים ביחידות הסייבר ומאפשרת להם שירות בלבוש אזרחי ובסביבה חרדית; ישיבת ההסדר "דרך חיים" בגן יבנה, המשלבת את תלמידיה ביחידות הסייבר במקביל ללימוד בישיבה; ישיבת ההסדר "ברקאי" בחיספין, המכשירה צעירים לשירות בצה"ל בתפקידי הנדסאים; ותוכנית "מעלות", המכשירה צעירים חרדים בני 21-28 לשירות אזרחי מקצועי כיועצי בטיחות בכיבוי האש, כחוקרים כלכליים וכאנשי ניהול רשתות, תשתיות וענן במשטרה.

פריחתם של מודלים אלו, יש בה כדי להעיד כי כאשר האיום הזהותי-רוחני יורד מסדר היום, ניתן להגיע למצב שבו צעירים חרדים שאין תורתם אומנותם משתתפים בשירות האזרחי-צבאי.

בשולי הדיון, ניתן לסכם כי אומנם המענה שאנו מציעים מוגבל במטרותיו, אך אפשר יהיה

לעמוד ביעדיו, כל עוד לא תהיה פגיעה מכוונת בעולם הישיבות ובאתוס המכונן שלו.

עדכון "חרבות ברזל", יוני 2024

לאור צורכי הביטחון העדכניים שמציבה המלחמה, ועל סמך אינדיקציות שונות לשינויים באווירה הציבורית, ניתן לעדכן את יעדי ההשתתפות בגיוס בטווח הבינוני, לצורתיו השונות, מ-35% ל-45%, תוך שימת דגש על פתרונות הכוללים שירות צבאי בתוך מסגרות ישיבתיות, לדוגמה "ישיבות גבול", ומשימות הגנה מרחבית המתאימות לבוגרי מסלולי שלב ב'.

הסדרים חברתיים עדכניים: מעמד אישי

רקע

מוסכם כי מדינת ישראל היא מדינה שאיננה דתית, כאשר החלק ה"יהודי" שבצירוף יהודית ודמוקרטית מתייחס בעיקרו להיבט הלאומי של היהדות ולא להיבט הדתי. למרות זאת, במספר נושאים הוסכם כי להלכה היהודית תהיה שליטה בלעדית. אחד מהם הוא סוגיית המעמד האישי, בדגש על נישואין וגירושין.

טרם הקמת המדינה נקבע במסגרת הסטטוס־קוו כי בעניינים אלה יש לנהוג על פי ההלכה היהודית. הסכמה זו אף באה לידי ביטוי בחוק שיפוט בתי הדין הרבניים מ־1953,⁸⁸ שקבע כי נישואין וגירושין של יהודים ייערכו בישראל על פי דין תורה.

בצורה מובהקת פחות, מעמדה של ההלכה היהודית קובע גם לענייני גיור, כאשר הרבנות הראשית היא המוסמכת הבלעדית לקבוע מי מהעוברים תהליך גיור **בישראל** רשאי להירשם כיהודי.

לקביעת יהדותו של אדם יש כיום השלכות מרחיקות לכת על חייו האישיים בשלל נושאים:

- לפי החוק בישראל, אזרח שאינו רשום כיהודי במרשם האוכלוסין, אינו יכול להיקבר בבית עלמין יהודי.
- הזכות לעלייה וקליטה כאזרח ישראל תלויה, לעיתים, בזהותו היהודית של המבקש לעלות.
- כאמור, גם היכולת להינשא תלויה בהגדרתו של האזרח כיהודי. אזרח שאינו יהודי לפי מרשם האוכלוסין לא רשאי להינשא ליהודי בישראל.

האתגר שבו אנו מתמקדים הוא השינוי במציאות מהעידן שבו נערך הסכם הסטטוס־קוו. כיום בישראל ישנם כחצי מיליון אזרחים המוגדרים חסרי דת שהמצב הנכחי מאתגר אותם במגוון תחומי חיים בסיסיים, ובמרכזם היכולת להינשא. אנו נדון בשאלה אם שינוי זה מהווה הצדקה לעדכן את הסכם הסטטוס־קוו בהתאם.

סוגיית "מיהו יהודי"

ההבדל בין ההיבט הדתי להיבט הלאומי בשאלת "מיהו יהודי" נובע מגישות שונות בין המדינה, כממסד חוקי־אזרחי, להלכה ולממסד הדתי.⁸⁹

על פי חוק השבות, "יהודי הוא מי שנולד לאם יהודייה או שהתגייר והוא אינו בן דת אחרת". גם על פי ההלכה היהודית יהודי הוא אך ורק מי שנולד לאם יהודייה. זהות האב או קרוב משפחה אחר אינה רלוונטית לעניין קביעת השתייכותו הדתית של אדם.

כלומר, לכאורה, הגדרת הזהות היהודית בחוק "היבש" תואמת את ההגדרה ההלכתית, ולפיה, אכן, יהודי הינו מי שאימו יהודייה או שהתגייר.

אכן, ההסדרה החוקית של נושא הגיור בארץ נשענת על "פקודת ההמרה" – פקודה מזמן

88 חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953.
89 שטרן, י"צ (2018). גיור ישראלי – מה מונח על הכף? בתוך: י"צ שטרן ונ' פישר (עורכים). **גיור ישראלי – חזון, הישגים, כישלונות** (עמ' 21-34). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

השלטון הבריטי הקובעת כי הסמכות לאישור גיורים בישראל נתונה באופן בלעדי בידי ראשי העדה, אשר במקרה של הדת היהודית הינם הרבנים הראשיים לישראל או מי שהוסמכו מטעמם.

ואולם, בחוק קיימות לפחות שתי הגדרות אזרחיות⁹⁰ שאינן הלכתיות הנוגעות לנושא הגיור:⁹¹

- החוק אינו מגדיר איזה סוג גיור מקנה לאזרח מעמד של יהודי לצורך חוק השבות. האם רק גיור הלכתי אורתודוקסי, או גם גיור של זרמים אחרים ביהדות? בפועל, על פי פסיקת בג"ץ, גם גיור שאיננו אורתודוקסי המתבצע בתפוצות מוכר לצורך חוק השבות.
- בנוסף, על פי היהדות, מי שנולד כיהודי לעולם יישאר יהודי גם אם המיר את דתו. אך לפי פרשנות בג"ץ לחוק השבות, לא יהיה זכאי להכללה במסגרת חוק השבות יהודי על פי מוצאו שהמיר את דתו – "שהינו בן דת אחרת".

---

90 בפרק זה אנו ממוקדים בשאלת הזהות היהודית תוך מיקוד בסוגיית המעמד האישי, למותר לציין כי לעניין קליטה ועלייה, ישנן הגדרות אזרחיות נוספות לזכאי חוק השבות, שאינן הלכתיות, הכוללת שבהן היא "סעיף הנכד" סעיף 4 לחוק השבות, סעיף זה מעניק את הזכויות לבן/בת זוג, בן, ולנכד של יהודי, ללא קשר לשאלה האם היהודי עדיין בחיים ואם הוא עולה יחד עם קרוביו לישראל, אם לאו. הרלוונטיות של סעיף הנכד בחוק השבות לנושא בו אנו עוסקים תידון בהמשך הפרק תחת הכותרת "**איום על זכויות הפרט והאזרח**".

91 בפס"ד רופאיזן משנת 1962 פסק בית המשפט כי הגדרת המונח "יהודי" בחוק השבות היא הגדרה "תרבותית-לאומית" ולא דתית, כך קבע גם פס"ד שליט ב-1970, שלפיו כל אדם רשאי להגדיר את הלאום שלו כרצונו.

אתגר הנישואין וגירושין⁹²

כיום, הרבנות הראשית היא הגוף היחיד המוסמך לאשר נישואין וגירושין עבור יהודים במדינת ישראל. הרבנות מצידה מאשרת רק נישואין התקפים על פי ההלכה – נישואין של מי שאינו מוכר כיהודי על פי ההלכה אינם מאושרים ברבנות. כמו כן, הרבנות איננה מכירה בנישואין של מי שהתברר כי הוא "פסול חיתון".

בעקבות התערבות בג"ץ לאורך השנים, עבור אלו שאינם יכולים להתחתן דרך הרבנות קיימים כיום מספר פתרונות חלופיים:

נישואים אזרחיים בחו"ל – רישום לנישואים בחו"ל מזכה את הזוג בהכרה כנשואים גם במדינת ישראל,⁹³ ובלבד שהנישואים התקיימו לפי כללי המדינה שבה נערכו ותקפים בה.⁹⁴

ברית זוגיות לחסרי דת – חוק ברית הזוגיות לחסרי דת, שנחקק ב־2010, מאפשר רישום חוקי במשרד המשפטים של שני בני זוג המוגדרים חסרי דת. רישום זה מקנה לזוג זכויות מסוימות, אך זכויותיהם עדיין אינן זהות לאלו של זוג נשוי "רגיל".⁹⁵

"ידועים בציבור" – נכון ל־2020 חיים בישראל כ־96,555 זוגות (כ־5.2%) שניתן להגדרם כידועים בציבור, כלומר: מנהלים משק בית משותף ללא נישואים. אין בישראל רישום רשמי ומסודר של הידועים בציבור, אך ניתן לקבל מושג על היקף התופעה מהצהרה על סטטוס בני זוג בנתוני הביטוח הלאומי ואירישום ברבנות. רבים מהזוגות הללו עורכים טקסי נישואים פרטיים שאינם מוכרים על ידי הרבנות. גם סטטוס זה, של ידועים בציבור, אינו מקנה זכויות השוות לאלה של זוג הנשוי באופן רשמי.⁹⁶

92 פינקלשטיין, א', גולדברג, א' ורביצקי טורפיץ, א' (2022). **דרישתנות דת ומדינה בישראל, 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

93 יצוין כי במקרה של פרידה, גם מנישואים שנערכו בחו"ל והוכרו ע"י המדינה, יהיו בני הזוג מוכרחים להתגרש במסגרת הרבנות, אלא אם כן מדובר בזוגיות שאיננה מוכרת כנישואין על פי ההלכה, כבני זוג חד מיניים, או שאחד מהם איננו יהודי.

94 לפי נתוני הלמ"ס, מדי שנה נישאים בחו"ל כ־9,000 זוגות ישראלים. כ־48% מהם אינם יכולים להינשא בישראל בשל מעמד הלכתי בעייתי. כ־51% יכולים להינשא בישראל אך מעדיפים שלא לעשות זאת.

95 לפי הרישומים, רק 144 זוגות נרשמו במסגרת הסדר זה מאז תחילתו. בני זוג הרשומים במרשם הזוגיות נחשבים כבני זוג נשואים וזכאים לכל הזכויות שניתנות לבני זוג נשואים, מלבד שני הבדלים: הקלות במתן מעמד בישראל, הניתנות לבני זוג נשואים לפי חוק האזרחות, חוק השבות וחוק הכניסה לישראל, אינן ניתנות לבני זוג הרשומים במרשם הזוגיות; האפשרות לאמץ ילדים או להיכנס להליך של הבאת ילד באמצעות פונדקאות תינתן לבני זוג הרשומים במרשם הזוגיות רק לאחר 18 חודשים מיום הרישום. לקריאה נוספת ראו באתר כל זכות: https://www.kolzhut.org.il/he/ברית_זוגיות_לחסרי_דת. ראוי לציין כי מלבד הסדר ברית הזוגיות "הרשמי", מנהלות עיריות שונות כתל־אביב, הרצליה, רמת גן ועוד, הסדרים מקומיים לרישום בני זוג ב"ברית זוגיות עירונית" המעניקה להם מעמד של בני זוג בכל הנוגע לשירותים מוניציפאליים.

96 מנגנון הקשר הזוגי "ידועים בציבור" איננו מהווה תחליף לנישואין אזרחיים, מכיוון שהוא איננו "מוכר" רשמי ומעוגן בחוק, אלא בעיקר בהסדרים משפטיים הנוגעים בעניינים ומוסדות ספציפיים, ובעיקר מצריך את בני הזוג "להוכיח" את היותם "ידועים בציבור", בצורה שאיננה נדרשת מבני זוג נשואים. זאת מלבד הטבות שהם אינם זכאים להם כנקודות זיכוי ממס הכנסה המתייחסות לבני זוג. לקריאה נוספת ראו באתר כל זכות:

https://www.kolzhut.org.il/he/ידועים_בציבור

אתגר הגיור

על פי ההלכה היהודית, נושא הגיור הינו נושא סבוך ועתיר דרישות. ככלל, היהדות אינה מעודדת כניסה של בני דת אחרת לתוכה ואף דוגלת במדיניות של דחייה והערמת קשיים על המבקשים להתגייר על מנת להבטיח את רצינות כוונותיהם של המבקשים.

לפי ההלכה, עמידה בכל התנאים והדרישות ההלכתיות הכלולים בתהליך הגיור היא הדרך להוכיח את רצינותו וכנות כוונתו של המתגייר להצטרף אל העם היהודי.

בהתאם לכך, הרבנות הראשית, האמונה על מערך הגיור הממלכתי,⁹⁷ מציבה בפני המבקשים להתגייר דרישה לעבור תהליך משמעותי הכולל 400 שעות לימוד על מנהגי היהדות, אימוץ פרקטיקות דתיות, קשר קרוב עם משפחה מלווה, עמידה במבחן "שליח בית הדין" לקראת טקס הגיור עצמו, ולבסוף – טבילה במקווה. הגברים נדרשים כמובן אף לבצע ברית מילה להשלמת תהליך הגיור. התהליך הארוך והמורכב מהווה חסם אחד מיני רבים בפני עולים מכוח חוק השבות וצאצאיהם המצויים בשלב בחייהם אשר אינו מאפשר להם להתפנות ללימודים אינטנסיביים כראוי.⁹⁸

חסם נוסף, המהווה מקור לפולמוס הלכתי ולדין ציבורי רחב, הוא נושא קבלת עול תורה ומצוות בתום תהליך הגיור. פוסקי ההלכה קובעים כי אדם אשר ברור שאינו מתעתד לשמר אורח חיים יהודי-לדתי לאחר הגיור, לא יוכל לקבל אישור על תהליך הגיור שלו ולהצטרף לעם היהודי על פי ההלכה.⁹⁹ מסיבה זו, כ-50% מהניגשים לתהליך גיור נדחים על הסף.

כמו כן, קיימות טענות על יחס קפדני מצד צוות בתי הדין לגיור כלפי המועמדים, הגורמים לאחוזי נשירה גבוהים¹⁰⁰ וכן למוניטין שלילי עבור הממסד הרבני בכלל ומערך הגיור בפרט.

קיימות אפשרויות נוספות, פרטיות, לגיור שאינו רשמי:

1. בתי דין רבניים פרטיים חרדיים – אלה נוקטים גישות מחמירות ביותר, ואף שהם פרטיים, הגיור שלהם מוכר על ידי הרבנות הראשית.
2. גיור אורתודוקסי של הציונות הדתית – ארגון "עתים" מפעיל מערך גיור אלטרנטיבי הדוגל בגישה מקרבת ומכילה של המתגיירים וכן בפרשנות הלכתית מקלה במידה מסוימת.¹⁰¹
3. גיור של הזרם הרפורמי והקונסרבטיבי – זרמים שאינם אורתודוקסיים המקיימים מערך גיור עצמאי.¹⁰²

97 בשנת 2000 הוקם מערך הגיור הממלכתי בהנהלת בתי הדין הרבניים, שכלל גם את בתי הדין המיוחדים לגיור. ב-2003 החליטה הממשלה להעביר את מערך הגיור למשרד ראש הממשלה, וב-2005 הוקם במשרד זה אגף הגיור. נוסף על כך, ב-2001 הוקמה מערכת גיור צבאית לצד המערכת האזרחית. מערך הגיור הממלכתי, הכולל גם את המסלול הצבאי, הוא מסלול הגיור המרכזי בישראל.

98 פישר, נ' (2015). **אתגר הגיור בישראל – ניתוח מדיניות והמלצות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

99 הרב ישראל רוזן, **גיור – הלכה למעשה**. מכון צומת.

100 לפי ארגון "עתים", 75% נושרים בתהליך הגיור. ראו: <https://www.itim.org.il/> אתגר-הגיור-בישראל.

101 מאז הקמת הארגון ב-2015 עד סוף 2021 התגיירו במסגרתו 1,503 מתגיירים. פינקלשטיין, א' וגולדברג, א' ורביצקי טורפיץ, ש' (2022). **דוֹשְׁתוֹן דַּת וּמְדִינָה 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

102 בבית הדין של התנועה הרפורמית התגיירו בשנים 2015-2021, 1,342 אזרחים ישראלים ועוד 183 תושבים ארעיים. בתנועה המסורתית התגיירו בשנים 2017-2021, 484 אזרחים ישראלים ועוד 50 תושבים ארעיים. וייגל, א', קפלן, א', יצחקי-בינסיטי, א' ופינקלמן-בלוך, א' (2023). **דוֹשְׁתוֹן הַגִּיּוֹר הַשְּׁנַי 2023**. עתים.

היחס של הציבור היהודי לגיור הלא-אורתודוקסי הוא אמביוולנטי: 44% מהיהודים אינם רואים במי שהתגיירו בגיור כזה יהודים, 40% רואים בהם יהודים, ו-16% אינם יודעים. בקרב הציבור החילוני ניתן לראות רוב ברור (67% לעומת 18%) לרואים במתגיירים אלו יהודים, ואילו בשאר הקבוצות הדתיות יש רוב למי שאינם רואים בהם יהודים. פינקלשטיין, א', גולדברג, א' ורביצקי טורפיץ, ש' (2023, 6 באפריל). **דוֹשְׁתוֹן חֹדֶשׁ בְּנוֹשְׂאֵי דַּת וּמְדִינָה בישראל: המגמות והשינויים בסוגיות נישואין וגירושין, גיור, קבורה ושבת**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

זיהוי אימים

אומנם, הדיון הציבורי בנושא הגיור מתקיים כבר למעלה מיובל שנים, אך הוא הפך משמעותי עם העליות הגדולות לישראל ובמיוחד זו של יוצאי ברית המועצות לשעבר. מקרב קבוצה זו, המשמעותית ביותר לענייננו, לפחות מבחינה מספרית פחות מ-10% (כ-25,000) מכלל העולים הלא-יהודים יוצאי חבר המדינות השלימו את תהליכי הגיור והוכרו כיהודים.¹⁰³ כמובן, אין זו הקבוצה הרלוונטית היחידה: בשנים 1996-2016 התגירו 87,234 עולים, כמחצית מהם יוצאי אתיופיה. קבוצה קטנה נוספת היא עולים מארצות שונות כגון הודו.

יחד עם הדיון הציבורי בנושא התעוררה אחת ההשלכות המרכזיות ביותר של סוגיית הגיור על זכויות הפרט, והיא הזכות להינשא באופן חופשי. כאמור, גם סוגיית "המונופול של הרבנות" על מוסד הנישואים נידונה בעבר בישראל, אך הפכה קריטית יותר עם העלייה מבריה"מ. אם כן, נכון לשרטט את מפת האימים שחש כל צד מפני המצב הקיים או שינויו.

איום על זכויות הפרט והאזרח

כאמור, המצב שבו זהותו הדתית של אדם נקבעת רק בידי "המונופול של הרבנות", וממילא מושפעת מכך היכולת שלו להינשא בידי אותו "מונופול", מציב איום של כפייה דתית על המגזר החילוני, בכך שהוא מהווה פגיעה בזכויותיהם של אלו שאינם חפצים להזדקק לשירותי מוסד הרבנות.¹⁰⁴

אך יתרה מזאת, יש בכך איום על זכויות האזרח של מאות אלפי עולים וצאצאיהם, אשר הגיעו ארצה מכוח חוק השבות ואמורים ליהנות משוויון זכויות אזרחי, אך על פי ההלכה אינם נחשבים יהודים. תהליך הגיור לעיתים קשה עד בלתי אפשרי עבורם, וכפועל יוצא הם אינם יכולים להינשא למי שיחפצו אלא בהליך מגביל ומסורבל.

איום על זהותה היהודית של המדינה

מן הצד השני, שינויים בסטטוס־קוו עלולים לערער את צביונה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, ולכן מהווים איום זהותי על החלקים בעם שחשובה להם זהותה היהודית־דתית של המדינה במידה לא פחותה מזהותה הדמוקרטית.¹⁰⁵

בנושא זה, תחושת האיום איננה נחלת החברה החרדית בלבד, והיא משותפת למגזרים נוספים בחברה הישראלית הקרובים למסורת.¹⁰⁶

103 27,000 איש מתוך 400,000 עולים שהתגוררו בישראל באותה עת. פישר, נ' (2018). הגיור בישראל מהקמת המדינה ועד לשנות האלפיים: מדיניות, פוליטיקה ואידאולוגיה. בתוך: י"צ שטרן ונ' פישר (עורכים). **גיור ישראלי – חזון, הישגים, כישלונות** (עמ' 120-156). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

104 60% מהמשיבים במדגם הכללי חשוב שהמדינה תכיר גם בנישואים שלא על ידי הרבנות. ל-19% נוספים חשוב הדבר במידה בינונית. **סקר נת"א באמצעות iPanel, אוגוסט 23'**. לפי סקר גלובס (4-5.4.23), 52% מהציבור בישראל מעוניינים באפשרות של נישואין וגירושין אזרחיים למי שחפץ בכך.

105 88% מהמשיבים החרדים מתנגדים להכרת רשמית בנישואים אזרחיים. **סקר נת"א, אוגוסט 23'**. 106 בסקר גלובס (שם), בתשובה לשאלה: "במקרה של סתירה בין היותה של מדינת ישראל יהודית או דמוקרטית, מה יותר חשוב לך?", ענו 36% שהחלק היהודי חשוב להם יותר. עוד באותו סקר נמצא כי אכן, 52% מהישראלים תומכים בגירושין ונישואין אזרחיים למי שחפץ בכך, כלומר: הרוב אומנם תומך בעמדה זו, אך ניתן לראות שהאחוז שאינו תומך גדול באופן יחסי ומונה לא רק את האוכלוסייה החרדית אלא זרמים נוספים.

מלבד החשש לזהותה של מדינת ישראל, הכרה רשמית של מדינת ישראל בנישואים שאינם על פי ההלכה כוללת שלושה איומים מעשיים מרכזיים:

1. **איום על שלמות העם והיכולת להינשא בין חלקיו השונים** – על פי ההלכה, קיימת הגדרה של "פסולי חיתון"¹⁰⁷ כיום הרבנות הראשית מקיימת רשימה של פסולי החיתון הקיימים.¹⁰⁸ מצב שבו מוסד הנישואין איננו בבלעדיות של הרבנות הראשית, עלול להוביל לכך שקבוצות שונות בעם מקיימות רישום נפרד ובאות בברית הנישואין רק עם מי שמוכר על ידן, דבר העלול ליצור קרע בלתי ניתן לאיחוי בין חלקיו השונים של העם. כמו כן, קיים הסיכון ההלכתי של נישואין לפסול חיתון (כגון ממזר) בלי ידיעה.

2. **איום עתידי מפני נישואים עם שאינם יהודים** – חשש פנימי נוסף הוא זה של חוגים דתיים וחרדיים, כי בעתיד "יתבוללו" צאצאיהם בצאצאי "פסולי חיתון" ובאזרחים שאינם יהודים לפי ההלכה, תופעה הצפויה להתרחב באופן משמעותי אם יוסרו המגבלות שמטילות המדינה והרבנות על היכולת להינשא שלא לפי ההלכה.

3. **מניעת "התבוללות"** – הסרת מכשולים ביורוקרטיים הקיימים כיום בפני זוגות "מעורבים" (שבהם אחד מבני הזוג יהודי על פי ההלכה ואחד אינו יהודי) עשויה להקל על זוגות מסוג זה את הכניסה לקשר זוגי מחייב. מצב זה עלול לעודד התבוללות בקרב חלקים באוכלוסייה שאינם דתיים או חרדים, אך קרובים למסורת. במצב הנוכחי, יש ליצירת קשר זוגי מסוג זה מחיר חברתי וביורוקרטי ברור, כמו הצורך למסד את הקשר בחו"ל.¹⁰⁹

אך למרות האיומים המונעים כיום מגורמים דתיים מלשנות את הסטטוס־קוו, ראוי לציין שהמצב הנוכחי גורם אף הוא למספר השלכות בלתי רצויות:

1. עוינות מצטברת של חלקים גדולים מהעם כלפי היהדות בכלל והממסד הדתי־רבני בפרט.
2. הבלעדיות של הרבנות על נושא הגיור, על השלכותיו, גורמת להפעלת לחץ לאשר גם גיורים מקלים הנערכים על ידי גורמים שונים – מה שעלול לגרום לכך שגיור שאינו בעל תוקף הלכתי יהפוך לסטנדרט, ובמשרד הפנים יהיו רשומים כיהודים גם מתגירים שאינם יהודים על פי ההלכה.

3. כפייה של רצון המיעוט על הרוב תוביל לכך ששינוי הסטטוס־קוו יתבצע באופן חד־צדדי וללא הסכמה.

לסיכום: במצב הנוכחי, הרבנות הראשית היא הסמכות הבלעדית לאישור נישואין וגירושין על פי ההלכה. מצב זה יכול היה להיות סביר אלמלא העליות הגדולות מכוח חוק השבות, שהביאו לישראל מאות אלפי בני אדם שלעיתים הם מזרע ישראל אך אינם יהודים על פי ההלכה. זאת כאשר מצד אחד, מדינת ישראל עודדה אותם לעלות ארצה, אך מצד שני, על

107 הגדרה הכוללת מספר קטגוריות: קרובי משפחה, עגונות (נשים שבעליהן נעדרים ואין ממצאים חד משמעיים כי אינם חיים), מסורבות גט (על פי ההלכה, הגבר מעניק גט לאשה, ועל כן, עד שלא מקבלת האשה גט מבעלה, אסורה היא בנישואים עם כל גבר אחר), ממזרים וכן כהן וגרושה (אם בכל זאת נישא כהן לגרושה יכונה ילדיהם "חללים", בני פסולי כהונה ובנותיו פסולות חיתון עם כהן).

108 ראו למשל: להב, ד' (2003). **מספר פסולי חיתון**. מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

109 הסיבות שבעטיין הציבור החרדי אינו מעוניין בהכרה בנישואים אזרחיים נחלקות לשתי נקודות מבט: חשש פנים־חרדי – 70% מהמשיבים מביעים חשש מהתבוללות צאצאים חרדים עם בעלי ייחוס "בעייתי"; וחשש לשלמות העם – 54% מהמשיבים מביעים דאגה לציבור שאינו שומר תורה ומצוות, שעלול ליצור לעצמו או לצאצאיו בעיות בעתיד אם יהיו מעוניינים להינשא על פי ההלכה. **סקר נת"א, אוגוסט 23.**

פי חוק, הם אינם יהודים ומשכך אינם אזרחים שווי זכויות. גם כשהם כבר ניגשים להתגייר על מנת להשלים את תהליך הקליטה בארץ, נערמים בפניהם בעיות וקשיים רבים אשר בסופו של דבר גורמים לרבים מהם להרים ידיים ולהתייאש. בשינוי הסטטוס־קוו טמונים סיכונים רבים לאינטרסים הדתיים, אך גם שימורו איננו נטול סיכון, ואולי אף להפך.

מתווה לפתרון

בהינתן שנקודת המוצא שלנו הינה הסטטוס־קוו, מן הראוי להכיר בשינוי הדמוגרפי המשמעותי שחוללו העליות הגדולות, ובפרט העלייה מברית המועצות לשעבר בשנות התשעים, ולבחון את ההשלכות של מאורעות אלו על היכולת לקדש את הסטטוס־קוו ההיסטורי בנושא זה.

לאחר שהצגנו את ההשלכות הבעייתיות שהמצב הנוכחי מסב לחלק משמעותי מאזרחי המדינה, ולעומתן את האיומים העלולים להתרחש כתוצאה מעדכון הסטטוס־קוו עבור הציבור הקרוב למסורת ישראל – אנו מציעים מתווה אשר מנסה לייצר מערכת איזונים עדכנית והוגנת, המספקת ביטחון לאיומים של כל אחד מהצדדים. למתווה זה יש מחירים, אולם בהתאם לניתוח שהוצג, יש מקום לסברה כי הם פחותים ביחס למחיר שהאוכלוסייה משלמת כיום ועלולה לשלם בהמשך על חוסר הנכונות ליצור עדכון להסדר הקיים.

פירוט המתווה

א. מערך נישואין הלכתי וברית זוגיות אזרחית

כאן ראוי לשים לב להבדל בין שני אתגרים:

1. הבלעדיות של הרבנות על ענייני הדת מעניקה לה כוח, אשר יחד עם נטייתה לננקשות הלכתית, עלול להרחיק רבים מהרצון לשימוש בשירותי הדת בישראל. כך נוצר מצב שבו רבים אינם מעוניינים להינשא דרך שירותי הרבנות, אך מחויבים לכך על מנת להיות מוכרים כנשואים מבחינה חוקית. מצב המהווה בפועל כפייה דתית על אזרח שאיננו מעוניין בכך.
2. המצב שבו יש בישראל קבוצה גדולה של אזרחים המוגדרים כ"חסרי דת", שאינם יכולים להינשא על פי חוק עם בחיר ליבם ונאלצים להינשא בחו"ל או להיוותר בסטטוס "ידועים בציבור", הוא בלתי נסבל עבורם ופוגע בערכי השוויון.

לא יהיה זה מופרך לומר כי יש היגיון בעדכון הסטטוס־קוו רק עבור מצב ספציפי (ריבוי חסרי דת ופסולי חיתון) שאותו לא היה ניתן לחזות בשעה שהוסכם עליו. ומנגד, יש מקום לדבוק בסטטוס־קוו כל עוד יש מוצא אחר (עבור אלו שיכולים להינשא כהלכה, אך אינם מעוניינים).¹¹⁰

לפיכך, אנו מציעים כי עבור אלו שאינם יכולים להינשא במסגרת הרבנות, קרי: מנועי חיתון מפני שאינם יהודים/יהדותם מוטלת בספק, או שהינם פסולי חיתון מכל סיבה הלכתית

110 בסקר שערך מכון נת"א באמצעות iPanel נשאלו המשיבים מהציבור הכללי, שהביעו מידה מסוימת של חשיבות לכך שתהיה הכרה מדינתית בנישואים אזרחיים (כ־85% מכלל המדגם), מדוע חשובה להם ההכרה. התשובות: עבור 67% חשוב הדבר כיוון שלכל אזרח ואזרחית יש זכות להינשא על פי רצונם; 50% הביעו חשיבות למציאת פתרון עבור מי שלא יכול להינשא ברבנות; 40% ציינו שצריך למצוא פתרון גם עבור מי שלא רוצה להינשא דרך הרבנות.

אפשרית, נראה כי אין מנוס מעדכון הסטטוס־קוו. עבורם תוסדר האפשרות לכונן את ברית הזוגיות הקיימת כיום, אך באופן מלא כך שהזכויות המשפטיות והאזרחיות המוקנות מכוחה ישוו לאלו של זוגות נשואים "רגילים", והם לא ייאלצו להזדקק לפתרונות מסורבלים על מנת להיות מוכרים כבני זוג.

הסדר זה יתאפשר כאמור רק עבור מי **שאינו רשאי** על פי ההלכה להינשא דרך הרבנות. לעומת זאת, מי שרשאי אך **אינו מעוניין** בכך מסיבותיו שלו, לא יהיה זכאי להכרה משפטית כנשוי, אלא אם ישתמש באותם פתרונות הקיימים כיום, כנישואים בחו"ל וכדומה.

אומנם, מבחינה חוקית, המונח "נישואין" יישמר עבור הנישאים בצורה הלכתית. אך מבחינה אזרחית־מעשית, לא תהיה לכך כל השלכה על מעמדם המשפטי של מי שיינשאו בברית הזוגיות.

ב. מערכת רישום ספרי יוחסין שתנוהל על ידי הרבנות בבלעדיות

כאמור, בהענקת תוקף חוקי לברית זוגיות אזרחית עבור אוכלוסיות שאינן רשאיות להינשא לפי ההלכה, קיים אתגר בכך שצאצאיהם של פסולי חיתון על פי ההלכה "יתבללו" עם יהודים על פי ההלכה.

לצורך כך תקיים הרבנות הראשית מערך "ספרי יוחסין" שבו יתועד הסטטוס ההלכתי של כלל אזרחי המדינה, כולל אלו שלא נישאים בצורה הלכתית. בדרך זו, ניתן יהיה לאתר את ייחוסו של בן זוג פוטנציאלי ולוודא שאכן אין מניעה הלכתית מלהינשא לו.

ג. ניתוק הקשר בין מערך הגיור לבין מערך הנישואין

כאמור, המצב שבו אזרח שזהותו היהודית מוטלת בספק אינו יכול להינשא, יוצר לחצים המופעלים על הרבנות הראשית לשנות את מערך הגיור ולקבל כגרים גם את אלו שהגיור שלהם מוטל בספק מבחינה הלכתית. לעומת זאת, על פי המתווה המוצע כאן, היכולת להינשא לא תהיה כרוכה בהליך גיור. לכן, מי שאכן יהיה מעוניין להתגייר, יהיו אלו המעוניינים בדרכה של היהדות ההלכתית.

בכך אנו מבצרים את מעמדה של הרבנות הראשית בקביעת הזהות היהודית, מבלי לפגוע אזרחית וחוקית במי שאינו מוכר על ידה כיהודי. במתווה זה יש משום שימור זהותה היהודית של מדינת ישראל והסרת האיומים ההלכתיים, תוך מתן אפשרות לאזרחים שאינם יכולים כיום להינשא.

היתכנות

מתווה זה לא נבחן בשאלה ישירה, עקב המורכבות ופערי הידע הדרושים לשם מתן תשובה מהימנה. אך משאלה כללית שנשאלה ניכר כי עמדת רוב המשיבים אינה עולה בקנה אחד עם המתווה המוצע: 88% מהמשיבים **החרדים** השיבו כי חשוב להם שמדינת ישראל לא תכיר בנישואים אזרחיים.

הסיבות שבגללן המשיבים רואים חשיבות ברישום נישואין המתנהל על ידי הרבנות בלבד, נחלקות לשתי נקודות מבט:

- כנימית: 70% מביעים דאגה לרישום הייחוס היהודי, המאפשר נישואין על פי הלכה בקרב שומרי המצוות.
- חיצונית: 54% מביעים דאגה לציבור שאינו שומר תורה ומצוות, שיינשא בלא רישום הלכתי מסודר, דבר שעשוי לייצר עבורו בעיות בעתיד כאשר הוא או צאצאיו יהיו מעוניינים להינשא על פי ההלכה.

מנתונים אלו עולה כי אומנם, חלק גדול מהמשיבים (54%) מביעים עמדה השוללת אפשרות לבטח זוגיות גם אם מתקיים רישום ספרי יוחסין, זאת מתוך דאגה לעתידם של יהודים שאינם שומרי תורה. אך לצד זאת, ניתן להבחין שהחשש השכיח יותר (70%) בקרב המשיבים (כולומר הדאגה כי צאצאיהם יינשאו לבעלי מעמד הלכתי בעייתי) ניתן לצמצום בעזרת ספרי יוחסין.

ניתוח המחקר האיכותני

רבנים – תשובות הרבנים נחלקות בין שתי קטגוריות מרכזיות:

שמירה על הזהות היהודית וההלכה: רבים מהרבנים הדגישו את חשיבות השמירה על הזהות היהודית וההקפדה על אמות מידה הלכתיות. הם הביעו חשש מפני התבוללות ושחיקה אפשרית בזהות היהודית, במיוחד בכל הנוגע לנישואים. רבנים אלה גם מדגישים את הצורך להבטיח שגם צאצאיהם של חילונים יוכלו להינשא על פי ההלכה היהודית, אם יבחרו בכך. בעוד שחלק מהרבנים ציינו את הצורך ברפורמה פנימית במערכת בתי הדין הדתיים, הסנטימנט הכללי הוא שמירה על הסטטוס־קוו ושמירה על ערכים מסורתיים.

שיפור ומערכות נפרדות: מספר רבנים תומכים בהקמת ספרי יוחסין לבירור המעמד היהודי ופתוחים לאפשר נישואים אזרחיים למי שאינם נחשבים יהודים על פי ההלכה. הם מכירים באתגרים שמציב המצב הנוכחי, שבו גם דתיים נמנעים לעתים מלהגיע לרבנות לצורך נישואים. רבנים אלה מציעים שתהיה הבחנה ברורה בין רישומי נישואין דתיים לאזרחיים. הם מאמינים כי הנהגת רפורמות כאלה או מערכות חלופיות עשויות להיות נחוצות בעידן הנוכחי, תוך הבטחת שימור הזהות היהודית.

אומנם, רוב הרבנים נוטים לשימור הזהות היהודית במדינה ולמעמדה של ההלכה. יחד עם זאת, יש קול משמעותי המכיר בצורך בשינוי או במערכות רישום נפרדות לאור אתגרי השעה.

אנשי ציבור פוליטיים – בנושא זה העמדות נחלקות באופן שווה בין השמירה על הסטטוס־קוו ומעמדה של הרבנות הראשית, ובין ההכרה בצורך לבצע שינוי במצב הקיים.

פיצול הדעות בנושא מייצג ככל הנראה את המתח בקהילה החרדית בין הגישה המסורתית לבין תפיסה מורכבת. תומכי הרבנות הראשית, ככל הנראה, רואים בה מעוז נגד החילון של החברה הישראלית, בעוד הדוגלים בשינוי או באפשרויות נוספות עשויים לשאוף לכך ששירותי הדת יהיו קשובים יותר לצרכים של אוכלוסייה מגוונת.

אנשי חינוך – חלק ניכר מהמחנכים מדגישים את חשיבות השמירה על הזהות והמסורת היהודית, ואת תפקידה של הרבנות במאמץ זה. מעורבותה של הרבנות נתפסת כגורם מאחד המבטיח שמירה על סטנדרטים בין קהילות יהודיות מגוונות, ובכך מונע סיבוכים עתידיים פוטנציאליים בתחומי המעמד האישי.

ללא מעורבות הרבנות, מתעוררים חששות לזהות היהודית, התבוללות אפשרית ואתגרים

לדורות הבאים. לצד ההכרה בגישות החברתיות המשתנות, קיימת אמונה בצורך לשמר את המסורת והערכים היהודיים, גם לנוכח החילוניות הגוברת.

מן הצד השני, מספר מחנכים תומכים בהבחנה ברורה בין מוסדות דתיים לענייני מדינה, המאפשרת ליחידים, במיוחד במגזר החילוני, לקבל החלטות אישיות ללא התערבות. לפי עמדתם, ניהול ענייני דת ומדינה במתכונתו הנוכחית פוגע בשני הצדדים. ובעוד המדינה יכולה לנהל "ספרי יוחסין" עבור אלה המעוניינים בכך, עליה לאפשר נישואים אזרחיים גם למי שאינם זכאים לנישואין המוכרים על ידי הרבנות.

בנוסף, לאור הנורמות החברתיות המתפתחות והמגמה הגוברת של חילון, יש קריאה לרבנות ולמוסדות הדת להסתגל ולהתפתח כדי למנוע ניכור נוסף בחלק רחב של האוכלוסייה הישראלית.

לסיכום, מגמת הדעות סובבת סביב שני צירים עיקריים: שימור הזהות והמסורת היהודית, לעומת הצורך בשנייה והסתגלות בהתאם לצרכים החברתיים העכשוויים. בעוד שיש דגש חזק על חשיבותה של הרבנות בשמירה על ערכי היהדות, יש גם קריאה בולטת לשיפור וגמישות.

סיכום

אין ספק כי המתווה המוצע כאן מאתגר ליישום מבחינת דעת הקהל החרדית, ועלול להיתקל בהתנגדות משמעותית עוד יותר מגורמים דתיים-לאומיים ומסורתיים. אך מהנתונים נראה כי הוא זוכה לתמיכה רחבה בקרב כלל אזרחי ישראל.

כאמור, בנושא המעמד האישי עלול להיות מופעל לחץ ציבורי מסיבי לביצוע שינוי רדיקלי יותר בסטטוס־קוו.

נראה כי המנהיגות החרדית, המעורה בנושאים אלו (ודאי מעבר לרמת האוריינטציה של אדם חרדי ממוצע שלרוב אינו נוגע בעניין באופן אישי או ישיר), נכונה יותר להגיע להסכמות בנוסח המתווה המוצע אילו תוטל ההכרעה לפתחה, ולו כמתווה פשרה.

הסדרתם חברתיים עדכניים: פרהסיה ומרחבים משותפים

תמונת מצב

המאבק על זהות המרחב הציבורי במדינת ישראל בא לידי ביטוי במספר תחומים, והבולטים שבהם: שבת והפרדה מגדרית. גם מאבק זה הוא תולדה של הקונפליקט המובנה בין שני חלקיה של הגדרת המדינה כ"יהודית" מצד אחד ו"דמוקרטית" מצד שני.

שבת

במדינת ישראל, יום השבת הינו ברירת המחדל של יום המנוחה הלאומי. חוק שעות עבודה ומנוחה קובע כי יום המנוחה לעובד יהודי יהיה בשבת.¹¹¹ במסמך הסטטוס־קוו נכתב: "יום המנוחה החוקי במדינה היהודית יהיה יום השבת". גם בקווי היסוד של הממשלה הראשונה, שנכתבו ב־1949, נאמר: "שבת ומועדי ישראל יהיו ימי המנוחה הקבועים במדינת ישראל. שאינם יהודים, תישמר להם זכות ימי מנוחה בשבתם ובחגיהם".

מדינת ישראל וסמלי השלטון שלה מקפידים, בדרך כלל, שלא לחלל את השבת באופן בוטה ופומבי שלא לצורך חיוני, וקואליציות התפרקו כתוצאה מחילולי שבת ציבוריים שאירעו במשמרתן.¹¹²

המאבק על אופיו של יום המנוחה במרחב הציבורי, ועל זכותו של הציבור לנהוג ביום זה כראות עיניו, הציט לאורך השנים מלחמות בין המגזר הדתי והחרדי לחילוני. את המאבקים ניתן לחלק בין כאלה שביקשו לקבוע את צביונה **הממלכתי** של השבת במרחב הלא־דתי, כגון המאבק על קיומן של עבודות תשתית¹¹³ או השידור הציבורי בשבת,¹¹⁴ ובין המאבקים על צביונה ה**ציבורי** של השבת, כמו המאבק על פתיחת מרכזי בילוי ומסחר וכן צירי תנועה.¹¹⁵

כיום, מניעה או הפעלה של מסחר בשבת תלויה ברשות המקומית.¹¹⁶ בידי כל רשות הסמכות לקבוע איזה סוג פעילות מסחרית היא מאשרת להפעיל בתחומה ובאיזה היקף (הקטגוריות המרכזיות הן: תעשייה ומסחר, ממכר מזון ומוסדות תרבות) ואיזה סוג היא מונעת.¹¹⁷

111 חוק שעות עבודה ומנוחה, תשי"א-1951.

112 ב־14 בדצמבר 1976 נערכה בכנסת הצבעה על הצעת אי אמון שהגיש הרב קלמן כהנא מטענת פועלי אגודת ישראל בשל חילול השבת שנגרם, כאשר חלק משרי הממשלה לא הספיקו לחזור לביתם לפני כניסת השבת מטקס קבלת מטוסי ה־F15 הראשונים של חיל האוויר. ראש המשלה רבין כינס ישיבת ממשלה מיוחדת שבה הודיע על כוונתו להתפטר.

113 שדה, י' (9 בינואר, 2023). עצירת עבודות הרכבת בשבת תעלה למשק מיליארדים. **כלכליסט**.

114 בשנת 1969, עם הקמת שידורי הטלוויזיה, ביקשו המפלגות הדתיות למנוע אותם בשבת. הם נדחו כאשר קבוצת אזרחים עתרה לבג"ץ, וזה פסק כי השידור הציבורי בטלוויזיה יפעל גם בשבת.

115 סמל משמעותי למאבק על צביונה הציבורי של השבת הוא "מלחמות השבת" שנמשכו לאורך שנים על ציר בר אילן בירושלים. מדובר בהפגנות חרדים נגד הפעלת בתי קולנוע ופתיחת כביש בר אילן לתנועת כלי רכב בשבת. ההפגנות שככו כאשר האוכלוסייה באזור הפכה חרדית יותר עם הזמן, וממילא התאפשרה סגירה של הכביש בשבת.

116 בכפוף להסכמת שר הפנים, ראו להלן.

117 סעיף 249(20) לפקודת העיריות, החל גם על מועצות מקומיות ואזריות, קובע כי מסמכותה של רשות מקומית להסדיר את פתיחתם וסגירתם של סוגי עסקים שונים ולקבוע את שעות פתיחתם וסגירתם ביום פלוני. סעיף 249(21) לחוק קובע כי רשות רשאית להפעיל את סמכותה הנזכרת על פתיחת וסגירת עסקים "לגבי ימי המנוחה, בהתחשב בטעמים שבמסורת דתית ולגבי יום תשעה באב". נכון לשנת 2022, מבין 255 רשויות מקומיות בישראל, ל־147 רשויות (58%), 114 מתוכן יהודיות ו־33 ערביות, יש חוק עזר המתייחס ליום

דיון ציבורי נרחב סביב פתיחת עסקים בשבת התנהל בהקשרו של חוק המרכולים, שקבע כי חקיקת חוקי עזר עירוניים בנושא תהיה מותנית בהסכמת שר הפנים.¹¹⁸ עתירות שהוגשו כנגדו של החוק נדחו בהסכמה.¹¹⁹

בפועל, מרבית הרשויות היהודיות מתירות פתיחה של עסקי מכירת מזון בשבת: רק ב־15% מהרשויות חל איסור מוחלט על מכירת מזון בשבת. לעומת זאת, בנוגע לפעילות בתחום התרבות והמסחר, ניתן לראות כי מרבית חוקי העזר העירוניים אוסרים זאת לחלוטין: לגבי מסחר, רק ב־3% מהרשויות היהודיות מותרת פעילות עסקית מסחרית בשבת. אשר לענף התרבות, 70% מהרשויות היהודיות אוסרות על פתיחת מוסדות תרבות לחלוטין.¹²⁰

למעשה, בשנים האחרונות חלה עלייה בהיקף פעילות התרבות והמסחר,¹²¹ האכיפה בנושא וממדיה מצטמצמים.¹²² מרכזי בילוי ומסחר נפתחים בשבת למרות החוק, מחאותיהם של גורמים דתיים ואף החרמת עסקים על ידי חלק מהציבור החרדי והדתי.¹²³

תחבורה ציבורית בשבת

המאבק הרלוונטי יותר לימינו הוא זה הנסוב סביב התחבורה הציבורית בשבת. פקודת התעבורה והתקנות שהותקנו מכוחה אוסרות על הפעלת תחבורה ציבורית בשבת, אלא במקרים מסוימים.¹²⁴

ככלל, התחבורה הציבורית שובתת בשבת, למעט במקומות שבהם האוכלוסייה איננה יהודית או מעורבת, ובחיפה.¹²⁵ אולם הניסיונות להפעילה נמשכים כל העת. כך, עיריית הרצליה הגישה בקשה למשרד התחבורה לרישיון הפעלת קו על ציר מרכזי בעיר בשבת. משלא נענתה, פנתה לבג"ץ, אך זה סירב לדון בעתירה.¹²⁶

המנוחה. פינקלשטיין, א', גולדברג, א' ורביצקי טור־פז, ש' (20, 2022). **שנתון דת ומדינה של המכון הישראלי לדמוקרטיה: פרק מיוחד על השבת.** המכון הישראלי לדמוקרטיה.

118 סעיף 258א לפקודת העיריות [נוסח חדש].

119 ראו: בג"ץ 3964/18 מועצת עיריית ראשון לציון נ' שר הפנים (נבו 22.06.2023); בג"ץ 268/18 גלאון נ' הכנסת (נבו 07.08.2023).

120 חשוב לציין כי אחוזים אלו מייצגים את מספר הרשויות האוסרות או מתירות פעילות מסוג זה, ולא את האחוז מהאוכלוסייה המושפע מכך.

121 פינקלשטיין, א', גולדברג, א' ורביצקי טור־פז, ש' (20, 2022). **שנתון דת ומדינה של המכון הישראלי לדמוקרטיה: פרק מיוחד על השבת.** המכון הישראלי לדמוקרטיה.

122 פינקלשטיין ואחרים, שם.

123 יובל, י', צבן, י' ושחם, ד' (עורכים) (2007). **זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני – מבט אנציקלופדי.** כתר.

124 על פי סעיף 682א לתקנות התעבורה, מותרות בשבת הסעות לבתי חולים, ליישובי ספר וליישובים שאינם יהודיים, כמו גם הסעות המוגדרות כחיוניות לביטחון הציבור ועוד.

125 חיפה היא אחת הערים היהודיות היחידות בישראל שבהן פועל כיום שירות אוטובוסים חלקי גם בשבתות ובחגים. הסיבה לכך נעוצה בהיותה עיר עם אוכלוסייה מעורבת קודם למלחמת העצמאות. יחד עם זאת, ואף שקיים רישיון להפעלת מרבית קווי האוטובוס העירוניים בשבת, ההפעלה חלקית ותדירותה נמוכה.

126 בעתירה התבקש משרד התחבורה לקיים סקר צרכים מקיף שיברר את צורכי התחבורה החיוניים של תושבי ישראל, ובעקבותיו יופעל מערך תחבורה ציבורית מידתי וראוי בשבת. בג"ץ סירב לדון בעתירה בנימוק שמן הראוי היה שהעניין יובא לפתחו רק לאחר שמפעיל תחבורה ציבורית יבקש רישיון לפעול בשבת ויסורב. זאת, בהתעלם מהקושי של חברת תחבורה ציבורית לבקש הפעלת קו בשבת – שכן הדבר נוגד את האינטרסים מול הציבור החרדי, מצרכני התחבורה הציבורית המשמעותיים בארץ. לפיכך נאלצו העותרים לחזור בהם מהעתירה בספטמבר 2017.

פתרון ביניים הקיים היום במספר מצומצם של רשויות הינו הפעלה של קווי תחבורה על ידי מפעילים עירוניים או פרטיים, דוגמת קווי האוטובוס בירושלים ביוזמת תנועת "התעוררות".¹²⁷

הפרדה והדרה מגדרית

נושא נוסף המעורר דיון סוער בשנים האחרונות הוא ההפרדה המגדרית, שהינה מאפיין בולט במבנה החברתי של המגזר החרדי.

לאורך ההיסטוריה ועד ימינו התפתחו פרקטיקות והרגלים שונים בנושא. אחת הפרקטיקות היותר מאוחרות היא הימנעות מפרסום פומבי של תמונות נשים במרחב הציבורי או על גבי עיתונים.¹²⁸ כרשנות מחמירה של פרקטיקה זו מתבטאת בהשחתת תמונות נשים המופיעות על שלטי חוצות על ידי חרדים קיצונים.¹²⁹ נושא זה עורר דיון ציבורי סוער סביב מקרים שונים.¹³⁰ דיון נוסף מתקיים סביב הפעלת קווי אוטובוס "מהדרין", שבהם נשים יושבות מאחור וגברים מלפנים.¹³¹

מן הצד השני, ארגונים ליברליים מפעילים לחצים על מנת לבטל אירועים בהפרדה ולצמצם מסלולי לימוד מופרדים. בין היתר, הם הביאו לעצירת פיילוט שיזמה השרה להגנת הסביבה עידית סילמן לשעות רחצה בהפרדה בשמורות טבע.¹³²

התנגשות ערכים

כאמור, מוקדי הוויכוח הנוכחיים על אופיו של המרחב הציבורי הם התחבורה הציבורית בשבת וההפרדה המגדרית. בשני הנושאים הללו מתקיים הדיון על המתרחש בצידו השני של המתרס, כלומר: האם נכון שהחרדים יקבעו את אופייה של השבת במרחבים חילוניים, והאם נכון שהחילונים יקבעו את הפרקטיקה החרדית להפרדה בין מגדרית במרחבים חרדיים.

אך למרות זאת, אף אחד מן הצדדים לא חווה את עצמו ככופה, אלא חש כי הוא מותקף ועליו להגן על זכויותיו.

הציבור החילוני חווה איום על היכולת לנהל את חייו כרצונו, ללא כפייה דתית וללא מעורבות של סמכות הלכתית בחייו. ציבור זה חש פגיעה בזכויותיו ופחד הולך וגובר מפני התפשטות

127 כך גם מיזם "נעים בסופ"ש" המקיף כ-10 ערים ומספר משמעותי של נסיעות ונוסעים, ומיזם "סבבוס" שניהם בערי המרכז, נכון לסוף 2023.

128 קרן קרץ, מ' (2019). "שובי שובי ונחזה בך": תמונות נשים בעיתונות החרדית. **קשר**, 53, 74-93.

129 ראו למשל: אלון, א' (2019, 17 בנובמבר). פעם אחר פעם: שלט פרסום עם תמונת אישה הושחת ליד מודיעין. **ynet**.

130 סלע, א' (2023, 16 במאי). חנות בבני ברק של רשת Be השייכת לשופרסל כיסתה תמונות של נשים. **וואלה**.

131 קו מהדרין הוא קו אוטובוס שבו נהוגים כללי תרבות חרדיים, ובמרכזם הפרדה מגדרית. הגברים יושבים במחצית הקדמית של האוטובוס והנשים במחציתו האחורית. בינואר 2011 קבע בג"ץ שהפרדה מגדרית כפויה באוטובוס אסורה, ושכל נוסע ונוסעת רשאים לעלות מכל דלת ולשבת בכל מקום שיבחרו. בג"ץ הורה על הדבקת מודעות ברוח זו בכל קווי האוטובוס בארץ. בתוך הציבור החרדי חל פילוג דעות בנוגע להפרדה בתחבורה הציבורית: היו שהתנגדו (בעיקר בציבור הליטאי) להפרדה הגורפת. הציבור החסידי ברובו תמך יותר בהפרדה. כיום ההפרדה באוטובוסים נעשית לרוב מתוך בחירה, כשגם אלו מהציבור החרדי שאינם תומכי הפרדה יישבו לרוב לפיה (גברים – קדימה, נשים – אחורה) מתוך כבוד או אי נעימות.

132 על הרחצה הנפרדת במעיינות ראו: כאן חדשות (2023, 18 באוגוסט). "גם לנו יש זכויות": יום בלי הפרדה, במעין העמוס בירושלים. **כאן חדשות**.

פגיעה זו לאור ההתעצמות הפוליטית והדמוגרפית של המגזרים הדתיים-שמרניים בישראל. לעומתו, הציבור הדתי-חרדי חש איום על רצונו לחיות כפי אמונתו באורח חופשי – ליהנות מאווירת שבת בשכונות חרדיות, לשמור על גדרי הצניעות במרחבים שבהם הוא מתגורר, ללמוד באקדמיה ולקיים אירועי תרבות בצורה המקובלת עליו.

תחבורה ציבורית בשבת – בעד ונגד¹³³

בכל הנוגע לתחבורה ציבורית בשבת, הטענה הרווחת היא כי היעדרה פוגע בזכות יסוד – בחופש התנועה – בכך שנמנע מאזרחים חילונים להגיע למחוז חפצם ביום השבת, כשם שנמנעת זכותם לחופש מדת המאפשר להם לחיות כפי אמונתם ולבלות את יום המנוחה כראות עיניהם. עוד נטען כי גם השוויון נפגע, כיוון שהיעדר תחבורה ציבורית מונע מאוכלוסיות חלשות שאינן בעלות רכב פרטי להתנייד בשבת.¹³⁴

המצדדים באי-הפעלת קווי תחבורה ציבורית טוענים כי יש לשמר את הסטטוס-קוו, וכי לשמירה על הפרהסיה הציבורית של מדינת ישראל כבעלת צביון יהודי מינימלי יש משמעות עמוקה בשימור זהותה היהודית של המדינה והקשר למסורת.

הפרדה מגדרית – בעד ונגד

ההפרדה המגדרית מעוררת התנגדות עזה מצד קבוצות ליברליות,¹³⁵ הטוענות שזו פוגעת בנשים ומעודדת הדרה שלהן. כמו כן, עולה הטענה כי בגלל הבניות חברתיות ויחסי הכוחות בין המגדרים, יהיה קל יותר לפגוע בזכויות הנשים כאשר ההפרדה תהפוך לגיטימית.¹³⁶ טענות אלו נדחות על ידי הצד הדתי והחרדי, הטוען כי ליברליות צריכה להיות דו־כיוונית וכי יש להעניק אפשרות לפעילויות מופרדות עבור מי שמאמין ורוצה בכך.¹³⁷

133 ניתן לראות את חילוקי הדעות המהותיים בעניין בסקר שנערך על ידי עיתון גלובס: 58% מהחילונים ו-57% מהמסורתיים תומכים בתחבורה ציבורית בשבת במוקדי אוכלוסייה חילוניים בלבד, ואילו 53% מהמשיבים הדתיים ו-80% מהמשיבים החרדים גורסים כי אין לאפשר תחבורה ציבורית בשבת כלל. כמו כן, בהתאם למגמה שצוינה קודם לכן, 31% מהציבור הדתי בעד תחבורה ציבורית במוקדי אוכלוסייה חילונית בלבד, וכך גם כ-15% מהמשיבים החרדים. סקר גלובס, 5-4 אפריל, 2023.
134 ארז'לחובסקי, א' (2022). קשה עכשיו – הקלה אחר כך: על תחבורה ציבורית בשבת בראי המשפט. **עיוני משפט, מ"ז**, אוניברסיטת תל אביב.

135 ראו לדוגמה: המרכז הרפורמי לדת ומדינה (2023). **הפגיעה בזכויות נשים ובמעמדן על רקע הרפורמה המשפטית: נייר עמדה**. המרכז הרפורמי לדת ומדינה.

136 ראו דיון בערוץ 14 – הדרה או האדרה: האם לנשים חרדיות שמורה הזכות לבחור לקיים הפרדה מגדרית במרחב הציבורי? <https://www.youtube.com/watch?v=ZyGDZOFjHqM>

137 כך למשל, בנושא ההפרדה המגדרית במסלולי לימודים אקדמיים לאוכלוסייה החרדית. לפי מחקר שערך משרד הרווחה בנושא עמדות האוכלוסייה החרדית לגבי הפרדה מגדרית בלימודים מקצועיים, השיקול שהמשתתפים העניקו לו את המשקל הרב ביותר בבואם להחליט על יציאה ללימודי מקצוע היה האפשרות ללימודים בהפרדה מגדרית. ואכן, מסלולים ללימודים אקדמיים חרדיים פרחו וסייעו לנשים ולגברים להיכנס לעולם התעסוקה. אולם תוכניות אלו נאלצו להיסגר בעקבות עתירות נגד ההפרדה המגדרית, צעד שפגע באופן מובהק בחרדים.

מקרה נוסף אירע בתוכנית "משפיעים לשירות המדינה" – תוכנית צוערים לשירות המדינה עבור המגזר החרדי שכללה שני מסלולים מקבילים: "משפיעים" ו"משפיעות". תוכניות אלו הצליחו מאוד, אך נסגרו בגלל עתירתה של שדולת הנשים נגד ההפרדה המגדרית שהייתה נהוגה בהן.

וראו: סופר-פורמן, ח' וקסיר (קלינר), נ' (2020). **עמדות האוכלוסייה החרדית בנוגע להפרדה מגדרית ומגדרית בהכשרות ובלמודים מקצועיים**. משרד הרווחה; דויד, מ' (2018, 18 בינואר). מה באמת מעניין את האקדמאים

הדבר נובע מתפיסה ולפיה לנשים ולגברים תפקידים שונים: לנשים תפקיד מרכזי וחשוב בהובלת הבית והמשפחה, ואילו הגבר מקומו לצאת ולבוא במרחב הציבורי. תפיסה זו מגולמת בפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה".

הערכים של שמירה על צניעות האישה ושלמות המשפחה מהווים, כך נטען, סיבה להפרדה בין גברים לנשים במגוון תחומי חיים. לצד זאת, החובה של הגבר הדתי לשמור על עצמו מהרהורי עבירה, כמאמר הפסוק "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", מחייבת את הגבר להישמר מפני סיטואציות שיהוו עבורו אתגר הלכתי.

מפגש אינטרסים

המצב הנוכחי, שבו עבור אזרחים רבים קיימת התנגשות בין ערכיה של המדינה כיהודית ובין ערכיה של המדינה כדמוקרטית, מחייב אותנו לבחון את עמדת הציבורים השונים ביחס למקומה של היהדות ושל הדמוקרטיה במרחב הציבורי. זאת כדי להבין אם למרות ההתנגשות הערכית הגלויה לעין, קיים מרחב מעשי שבו ניתן להגיע להסכמות.

הדוגמה המשמעותית לענייננו להסכמות מעשיות מסוג זה היא מכתב הסטטוס־קוו. במכתב ישנם אלמנטים של הסכמה הנוגעים לצביונו של המרחב הציבורי ואף של המרחב הקהילתי והמעמד האישי.

אם ננסה לנתח את תוכן הסכם הסטטוס־קוו, נוכל לשים לב שהוא מפוצל בין הסכמות שונות:

1. ההסכמות בנושאי שמירת השבת והכשרות ברמה הממלכתית אינן כופות דבר על הפרט.
2. ההסכמה בנושא עצמאות החינוך החרדי מוותרת על אלמנט הממלכתיות בחינוך ומאפשרת כינון אוטונומיה חרדית עצמאית.
3. ההסכמה בנושא נישואין וגירושין במסגרת הרבנות הראשית חודרת למרחב הפרטי של כל אזרח, גם כזה הרחוק מדת.

בקפיצה מהירה לימינו, ניתן להבחין כי החלקים בסטטוס־קוו העוסקים ברמה הממלכתית ללא התערבות בחיי הפרט, אינם נקודת המחלוקת העיקרית. לעומת זאת, ההסדרים בנושאי נישואין וגירושין, כמו גם עצמאות החינוך החרדי, גוררים מתקפות בלתי פוסקות מכל הצדדים ומהווים את ליבת המחלוקת זה שנים רבות.

בנושא המעמד האישי והחינוך החרדי דן מסמך זה בהרחבה. אך בשורות הבאות נרצה להתמקד באופיו של המרחב הציבורי בשבת בפריזמה היסטורית, ובראייתם של המגזרים הדתיים־שמרניים בישראל את ביטויי יהדותה של המדינה במרחב הממלכתי והציבורי.

תמורות היסטוריות ודמוגרפיות

כיום, אין מחלוקת על כך שהחקיקה העוסקת בענייניה של השבת היא חקיקה חברתית־סוציאלית, ולא דתית. אך יש להודות כי במשך עשרות השנים חל שינוי במעמדה הציבורי של השבת, יחד עם שינוי כללי שחוותה הישראליות – מחברת משימה אידיאלית וקולקטיבית

שנאבקים במסלולים החרדיים. **מידה**; מקור ראשון (2018, 29 ביולי). אין אפשרויות לימוד באקדמיה לחרדים בכל הצפון. מקור ראשון; פסקדין (2018, 8 באפריל). **החלטה בעתירת שדולת הנשים נ' קורס לחרדים**, <https://www.psakdin.co.il/Court/החלטה-בעתירת-שדולת-הנשים-נ-קורס-לחרדים>

לחברה הנוטה יותר להיות חומרית ואינדיבידואליסטית. זו אולי הסיבה לכך שבתחילת דרכה של הציונות בארץ, עמדו אנשי ציבור שאינם דתיים על חשיבותה של השבת כנכס לאומי ממדרגה ראשונה ועל הצורך בהתחשבות בה במרחב הציבורי.¹³⁸ ואילו כיום, החילונית נושאת את הדגל של הצורך בצמצום השפעתה על המרחב הציבורי.

מן הצד השני, אין ספק כי כיום החברה בישראל היא בעלת מרכיבים דתיים דומיננטיים מבעבר. השפעת הדת על המרחב הציבורי איננה בתהליך צמצום ולו רק מחמת אלמנט הצמיחה הדמוגרפית, ואפילו ללא תהליך "הדתה" אקטיבי. כאשר המגמות ברורות, אין פלא כי תחושת מצור דתי מרחפת על ראשם של מי שמתחילים לזהות עצמם כ"מיעוט חילוני".

שינוי נוסף שניתן לראות בהתנהלות החרדית הוא צמצום השימוש במחאות והפגנות על מנת לקדם סדר יום דתי, כגון סגירת עסקים וכבישים בשבת, וניסיון לקדמו בעיקר באמצעות חקיקה.

ניתוח עמדת הציבור החרדי כלפי אופי המרחב הציבורי

לאור אותן תמורות, ראוי לבחון את עמדתה העקרונית של החברה החרדית ביחס לצביון המרחב הציבורי בישראל.

השאלה המשמעותית היא אם החרדים שואפים לכונן מדינת הלכה שבה יכפו על כלל האזרחים שמירת מצוות, ואם לא – מדוע הם מתעקשים על צביונה היהודי של המדינה בהקשר של שמירת שבת במרחבים חילוניים לחלוטין ובהקשרים דתיים אחרים.

ליתר חידוד, ניתן לשאול אם ההתנהלות החרדית בכל הנוגע למרחב הציבורי היא מתקפה על החילונית או מגננה מפניה. או שמא, כרגע מדובר במגננה, אך כשיהיה לחרדים הכוח הדרוש, תהפוך המגננה למתקפה אנטי ליברלית.

כאן אולי המקום להדגיש את ההבדל בין שני רבדים בהתנהלות החרדית:

הרובד הראשון הוא ניסיון לייצר תנאים ראויים לקיום חיי תורה ומצוות. צד זה בא לידי ביטוי בעיקר במרחבים שבהם מתגורר הציבור החרדי, ואינו נוגע למרחבים שבהם עיקר הציבור אינו

138 ידועה אמרתו של "אחד העם" אשר צבי גינצבורג שכתב: "אין צורך להיות מדקדק במצוות בשביל להכיר ערך השבת. מי שמרגיש בלבד קשר אמיתי עם חיי האומה בכל הדורות, לא יוכל בשום אופן לצייר לו מציאות עם ישראל בלי 'שבת מלכתא'. אפשר לומר בלי שום הפרזה, כי יותר משישראל שמרו את השבת שמרה השבת אותם, ולולא היא, שהחזירה להם את 'נשמתם' וחידשה את חיי רוחם בכל שבוע, היו התלאות של 'ימי המעשה' מושכות אותם יותר ויותר כלפי מטה, עד שהיו יורדים לבסוף לדיוטא התחתונה של חומריות ושפלות מוסרית ושכלית" ("השלח", סיוון תרנ"ח, 1898).

ראש העיר הראשון של תל אביב, מאיר דיזנגוף, אמר בשנת 1933: "אין כאן שאלה שבדת בלבד, אלא שאלה ציבורית ולאומית. לכל עם ועם יש מסורת של השקפות, אמונות, מנהגים – השומרת עליו... אוי לו ליחיד ואוי לו לקיבוץ שייבדל מתוך עמו. עלינו להישמר מחילול שבת בפרהסיא. יותר מאשר בעיר של עכו"ם (עובדי כוכבים ומזלות), זקוקה העיר העברית הראשונה לחותם יהודי מיוחד".

המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק כתב למזכיר קבוצת גבע: "ארץ ישראל בלי שבת לא תיבנה, אלא תיחרב, וכל עמלכם יהיה לתוהו. עם ישראל לא יותר לעולם על השבת. היא לא רק יסוד קיומו הישראלי, אלא גם יסוד קיומו האנושי. כל עמי התרבות קיבלו מידי ישראל, בצורה זו או אחרת, את יום המנוחה, והיא שעמדה להם ללבוש צורת אדם במקצת. בלעדיה היו כולם עומדים בפראותם. השבת, ולא התרבות של תפוחי זהב או תפוחי אדמה, היא ששמרה על קיום עמנו בכל ימי נדודיו. ועתה בשובנו אל ארץ אבות, הנשליכנה אחרי גונו ככלי אין חפץ בו? בלי שבת אין ארץ ישראל ואין תרבות ישראל, השבת היא התרבות" ("אגרות חיים נחמן ביאליק", ה', עמוד רכ"ח).

שומר תורה ומצוות. מצב זה מתרחש גם בריכוזים חרדיים בתפוצות.

הרובד השני בונה קומה נוספת על זו של המרחב הפנים חרדי. בעומק ליבו, חרדי מן השורה שואף ומאמין שביום מן הימים כלל היהודים בעולם ישמרו תורה ומצוות. זוהי שאיפה ערכית שאיננה שונה משאיפתו של אדם בעל תפיסת ליברלית כי זו תתרחב ככל האפשר בקרב האנושות כצורת חיים טובה ומועילה.

מלבד שאיפה ערטילאית זו, קיימת בתפיסה הדתית גישת הערבות הדדית, המעודדת את המחזיקים בה לפעול "לקירוב רחוקים" משמירת תורה ומצוות ולהחזירם אל "כור מחצבתם" הרחני. גישה זו בולטת בקשר הפוליטי והחברתי שמקיימת החברה החרדית עם הציבור המסורתי בישראל, אשר אותו היא מזהה כבעל שורשים דתיים ש"נותקו" ביוזמת הליכי החילון שעברו העולים לישראל בשנים הראשונות לקיומה. גישה זו מאפיינת את פעילות מפלגת ש"ס, אך גם "יהדות התורה" מחזקת בעשורים האחרונים את קשריה הפוליטיים עם מפלגות הימין, מתוך הבנה כי לקשרים אלו השפעה על שימור זהותם המסורתית של המצביעים להן.

אך מעבר להתנהלות זו, כבר מראשית ימיה של מדינת ישראל תבעו הזרמים החרדיים כי למדינת היהודים יהיו גם אלמנטים של מדינה יהודית, הבאים לידי ביטוי בהסכם הסטטוס־קוו. כך שמדינת ישראל לא תרמוס "ברגל גסה" ערכים יהודיים בסיסיים. מצב זה אפשר מעבר מעמדת ההתנגדות ההיסטורית לציונות לעמדה רכה יותר כלפיה, הנעה מחוסר התנגדות ועד תמיכה והזדהות שקטה עם המדינה. עמדה זו הפכה פומבית יותר עם עלייתם לשלטון של מנחם בגין והליכוד ב־1977, שזוהו כקרובים יותר למסורת ישראל.

למעשה, באופן כללי ניתן לומר שבכל הקשור לאופיו של המרחב הציבורי במדינת ישראל, החברה החרדית נוקטת מדיניות של הגנה על הקיים ואינה חותרת להרחבת שליטתה של הדת על המרחב הציבורי. גם אם שאיפותיה הכבושות הן למדינה בעלת אופי יהודי משמעותי יותר.

גישה זו, המושפעת מפרגמטיות, מובילה לכך שהמאבקים על צביון המרחב הציבורי שמובילה היהדות החרדית מאופיינים בניסיון לשמר את הסטטוס־קוו. זאת בניגוד למפלגות המייצגות את המגזר הדתי והחרדי־לאומי, החותרות לעיתים לחזק את אופייה היהודי של מדינת ישראל ושל כלל אזרחיה באמצעות מערכת החינוך ועוד, מתוך תפיסתם את עצמם כשותפים שווים זכויות במפעל הציוני וראייתם אותו כבעל אלמנטים דתיים בבסיסו. בשונה מהם, החרדים אינם מייחסים למדינה אלמנטים דתיים. עבורם, המדינה היא מעין "ועד בית מורחב", המעניק מסגרת אזרחית ולא דתית.¹³⁹

מיכוי איומים ואינטרסים

כאמור, כל עוד האוכלוסייה החרדית היוותה מיעוט זניח בקרב החברה הישראלית, ניתן היה לקבוע כי המרחב הציבורי הינו בעל אופי חילוני כללי – כאשר המרכיב היהודי שבו בא לידי ביטוי בחקיקה שאסרה הפעלת תחבורה ציבורית ופתיחת עסקים בשבת, חייבה כשרות במטבחים ציבוריים וכללה את הסכם הסטטוס־קוו. על אותה חקיקה קיימת הגנו הנציגים החרדיים.

139 ראו להלן נתוני סקר נת"א התומכים בכך.

אולם עם הגידול הדמוגרפי, מרחבים שהיו בעברם חילוניים חווים שינוי באופי האוכלוסייה, והקונפליקט על צביון המרחב המשותף צף ועולה. הדרישה של הציבור החרדי לתנאי חיים מותאמים מוצגת ככפייה דתית וכרצון חרדי לשליטה במרחב הציבורי.

שני הצדדים חוזים גם בהתגשמות ממשית של חששותיהם: צד אחד חווה פגיעה ביכולתו לחיות לפי אמונתו, אם על ידי עתירות לבג"ץ ואם בהצקות באוטובוסים שבהם נהוגה ישיבת נשים בחלק האחורי,¹⁴⁰ בעוד הצד השני רואה לנגד עיניו כיצד יוזמות להרחבת גבולות ההלכה במרחב הציבורי קורמות עור וגידים והופכות על ידי נציגי הממשלה לחוקים של ממש.

אם כן, מעבר לזכויות הנוגעות לחיי היום-יום, שני הצדדים מודאגים בעיקר מפגיעה אנושה בצביונה של המדינה: צמצום הדמוקרטיה והפיכתה של ישראל לדיקטטורה תיאוקרטית, או: התפוררות הצביון היהודי של מדינת ישראל וחילונה המוחלט.

אנו יוצאים מנקודת הנחה שהאינטרס המשותף¹⁴¹ הוא שימור זהותה היהודית של מדינת ישראל באופן דמוקרטי, המותאם לכלל האזרחים ומכבד את זכותה של כל קבוצה לחיות את חייה כפי שהיא מאמינה.

על מנת להגן על זכותם של החילונים והחרדים לנהל את אורח חייהם תוך מינימום התערבות שלטונית, אנו מציעים את המתווה הבא.

מתווה לפתרון

העברת הסמכות לקביעת צביון המרחב הציבורי אל השלטון המקומי

כדי לשרטט את המתווה, נחזור שוב לנקודת העוגן שלנו – הסטטוס־קוו, ונבחן כיצד ניתן להתאים אותו לאתגרי ימינו תוך שימור הרעיון העומד בבסיסו.

מדינת ישראל מוגדרת כמדינה יהודית ודמוקרטית. כיום יש ציבור שחש שהמדינה אינה מספיק יהודית, וציבור אחר שטוען שהמדינה אינה מספיק דמוקרטית.

אנו מעוניינים להציע פתרון שבו המדינה כישות ממלכתית תיוותר מדינה יהודית באופייה, כלומר: פעילות הקשורה למדינה ובמימונה תמשיך להתנהל על פי רוח הסטטוס־קוו, אך לאזרחיה תהיה חירות רבה יותר לנהוג כפי השקפת עולמם וצו מצפונם.

על מנת לצמצם את החשש ההדדי מכפייה דתית או חילונית, ומתוך הבנה שהרשות המקומית מתפלגת לפי ייצוג המשקף את אופי האוכלוסייה המתגוררת בה, הפתרון שאנו מציעים הוא: העברת סמכויות מהשלטון המרכזי אל הרשויות המקומיות לקביעת נורמות מותאמות לאוכלוסייה, ומימון באמצעות השלטון המקומי ולא המרכזי.

כלומר, כל רשות מקומית תקבע עבור עצמה כיצד לנהל את המרחב הציבורי, ואם תרצה להפעיל שירותים שאינם קיימים כיום מתוקף המצב המשפטי או הסכם הסטטוס־קוו, דוגמת אוטובוסים בשבת או אוטובוסים ומופעים נפרדים, היא תממן זאת מהקופה המקומית.

השלטון המקומי, המכיר את הרגישויות הקיימות בכל אוכלוסייה ומנהל אותן מקרוב, יוכל לקבל החלטות שיאפשרו לשמור על האיזון בין הקבוצות תוך מתן מענה לצרכים הייחודיים

140 ברנדווין, א' (2023, 16 באוגוסט). פרובוקציה באוטובוס: פעילות שמאל התגרו בחרדים ועוררו סערה. ערוץ 7.

141 ראו להלן נתוני סקר נת"א התומכים בכך.

של כל קבוצה מבלי לפגוע במרחב הציבורי של כל עיר ויישוב.

בערים שבהן יש רוב מובהק לקבוצה מסוימת, יהיה הדבר קל לביצוע ויבסס באופן חוקי את ההתנהלות כפי שהיא מתקיימת כיום בערים חילוניות ובערים חרדיות.

בערים מעורבות, שבהן יש ייצוג משמעותי גם לדתיים וגם לחילונים, יהיה צביון העיר נתון לשיקול דעתו של השלטון המקומי, אם לפי אזורים מסוימים ואם לפי הסכמה הדדית של הנציגים המייצגים את האוכלוסיות השונות בעיר. גם בדילמות כמו חוק החמץ, תכריע הרשות המקומית אשר בית החולים נמצא בשטח השיפוט שלה.

הסדר זה יסייע בכך שדיון במקרה פרטני באזור כלשהו בארץ לא יהווה זרז לסערה ציבורית חוצת מגזרים המאיימת לפלג את העם, כפי שקורה כיום סביב מקרים רבים, אלא לדיון נקודתי אשר קיימים כלים ומנגנונים המאפשרים לפתור אותו ברמה המקומית.

היתכנות

למעשה, הסדר עניינים ברוח זו כבר מתקיים ללא הסדרה רשמית.¹⁴²

הרלוונטיות של הסדר מסוג זה עולה גם מסקר שערך מכון "נתוני אמת",¹⁴³ אשר עסק בשאלה אם נכון להעביר קונפליקטים חברתיים מהכרעה לאומית להכרעה מקומית במספר סוגיות. מהנתונים עולה כי ברוב הנושאים מעדיף כלל הציבור בישראל לפתור קונפליקטים ברמה המקומית, ולא בהכרעה לאומית-ערכית.

מדגם חרדי		מדגם כללי		
הכרעה מקומית	הכרעה לאומית	הכרעה מקומית	הכרעה לאומית	
73%	13%	63%	22%	סגירת כבישים בשבת
70%	16%	33%	49%	הפרדה מגדרית – תחב"צ
38%	37%	61%	30%	תחב"צ בשבת
85%	9%	73%	14%	הפרדה מגדרית – תרבות

תוצאה נוספת עולה מניתוח נתוני סקר העוסק ב"כפייה דתית" שערך מכון "נתוני אמת",¹⁴⁴ ובו ניתנו התשובות הבאות במענה לשאלה:

אילו היית יכול, האם היית קובע בחוק שכל היהודים במדינת ישראל ישמרו תורה ומצוות?

- 37% מהמשיבים מעוניינים שכלל היהודים במדינה ינהגו לפי ההלכה, אך לא בכפייה.
- 32% היו מותירים את מצב הנוכחי על כנו (סטטוס־קוו) או לא עוסקים בנושא כלל.
- 12% מעוניינים להחיל את ההלכה על מוסדות המדינה בלבד.
- 8% מעוניינים להחיל את ההלכה במקומות ציבוריים.
- 8% מעוניינים בחקיקה המחייבת את כולם לשמירת מצוות.

142 פרידמן, ש' (2018). יחסי דת ועיר והבחירות המקומיות. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

143 אוגוסט 23, באמצעות פאנל "דעתא קהל" (חרדי) ו־iPanel (כללי).

144 הסקר בוצע במערכת פאנל "דעתא קהל" בקרב 839 משיבים חרדים, אוגוסט 23.

כלומר, מרבית המשיבים (81%) בחרו בתשובות שלפיהן הם אינם מעוניינים בכפייה דתית על הפרט, ואפילו ניתן בידם הכוח הפוליטי לממש זאת, אם כי חלקם מודים כי היו מעודדים שמירת מצוות – ללא כפייה.

רק כ-16% מהמשיבים מעוניינים בכפייה דתית אקטיבית על אזרחים יהודים.

על פי שאלה נוספת בסקר, העוסקת ביחס בין המגזרים השונים לחשיבות הדמוקרטיה וליהדותה של המדינה, אנו מזהים כי לשני הצדדים חשובות הן הדמוקרטיה והן היהדות במידה משמעותית – אולם תמונת מראה מתקיימת במידת החשיבות שמעניק כל צד לערכים השונים. הדבר בא לידי ביטוי בנתונים הבאים:

לשאלה **עד כמה חשוב לך הציביון היהודי/הדמוקרטי של מדינת ישראל?** ניתנו התשובות דלהלן:

ציבור כללי	ציבור חרדי	
90%	65%	דמוקרטיה – חשיבות גבוהה
9%	21%	דמוקרטיה – חשיבות בינונית
99%	86%	סה"כ – דמוקרטיה
71%	92%	יהדות – חשיבות גבוהה
20%	5%	יהדות – חשיבות בינונית
91%	97%	סה"כ – יהדות

ניתוח המחקר האיכותני

הרבנים – מניתוח התשובות עולה כי הקול המשמעותי תומך במתן סמכויות לרשויות מקומיות או לקהילות להחליט בנושאים אלה. הרוב סבורים כי יש להתחשב באופיין הייחודי של קהילות שונות, וכי צריכה להיות להן האוטונומיה לעצב את המרחב הציבורי שלהן בהתאם לערכיהן ואמונתן.

לעיתים מלווה הדבר באמירה כי כך צריך לנהוג מלכתחילה, כהתנכרות לאלו שאינם שומרי תורה, או מתוך עמדה המתנגדת עקרונית לכפייה. לעיתים מובע כאב על הריחוק והזרות ש"מאלצים" את הרבנים "להסכים ולשחרר" את אחיהם מהשפעת הדת, אך מכיוון שזהו המצב, בדיעבד, כך נכון לנהוג.

עם זאת, בקרב הרבנים מצויה עמדת מיעוט מצומצמת בהיקפה המדגישה את הצורך בסטנדרט לאומי בענייני דת ומדינה, ורואה במבנה הריכוזי הנוכחי כחינוי לשמירה על אופייה היהודי של המדינה. אלה מאמינים שהחלטות מסוג זה צריכות להתקבל ברמה הלאומית, כדי להבטיח אחידות ולשמור על סטנדרטים דתיים מסוימים.

אנשי חינוך – מהתגובות אנו רואים כי הקולות מתחלקים שווה בשווה בין שתי הקטגוריות העיקריות: חלק נוטים לשמור על סטטוס־קוו ריכוזי, במיוחד כשמדובר בשירותים ציבוריים כמו תחבורה. נראה שהם רואים בפעילויות מסוימות בשבת בבחינת חילול ישיר של ערכים דתיים.

מצד שני, ישנו סנטימנט בולט בקרב מספר מחנכים התומכים בקבלת החלטות מקומית יותר. קבוצה זו מכירה במגוון המגזרים בישראל ומאמינה שלאוכלוסיות מקומיות צריכה להיות השפעה על הפרקטיקות והתקנות המשפיעות על חיי היומיום שלהן. הם נוטים להיות פרגמטיים יותר, תוך התמקדות בדו־קיום של קהילות שונות במדינה.

אנשי ציבור – גם כאן, כמו אצל הרבנים, ניכר כי הקול המשמעותי תומך במתן סמכויות לרשויות מקומיות ובחתימה לפשרה בנושא. אך בשונה מן הרבנים, כאן קולות המיעוט משמעותיים יותר.

סיכום

הנתונים מצביעים על העדפה משמעותית, הן בקרב האוכלוסייה הכללית והן בקרב האוכלוסייה החרדית בישראל, לקבלת החלטות מקומיות בנושאים חברתיים־דתיים על פני מדיניות כלל ארצית. אומנם, יש הבדל דק במשקל שכל קבוצה מייחסת לאופייה הדמוקרטי לעומת היהודי של המדינה, אך הרוב מתנגד לכפייה דתית על הפרט. לאור ממצאים אלה, נראה כי למתווה המציע קבלת החלטות מקומיות בענייני דת יש סיכוי טוב להתקבל ולהצליח.

הסדרתים חברתיים עדכניים: חינוך

כפי שנכתב לעיל, מסמך הסטטוס־קוו מאפשר לחברה החרדית לקיים מערכת חינוכית נפרדת ואוטונומית. בפרק זה נתמקד בסוגיית לימודי הליבה של מערכת **חינוך הבנים במגזר החרדי**.

תמונת מצב

לפי שנתון החברה החרדית לשנת 2022, 27% מהילדים בגיל היסודי במדינת ישראל מתחנכים בחינוך החרדי.¹⁴⁵ בשנת תשפ"א עמד מספר הבנים החרדים בגיל יסודי בלבד על 1,05,248, ומספר הבנות עמד על 100,234.

מערכת החינוך החרדית מתאפיינת בגידול מסיבי. לשם המחשה, בשנים 2001-2019 שיעור הצמיחה בה עמד על כ־98%, לעומת גידול של 52% בחינוך הערבי, 30% בחינוך הממלכתי־דתי ו־14% בלבד בממלכתי. לפי התחזיות, מספר התלמידים בחינוך החרדי צפוי לגדול עוד ב־250% עד 2060 ולהוות כשליש מכלל התלמידים במערכת החינוך בישראל.¹⁴⁶

מערכת החינוך החרדית לבנים בגיל היסודי בנויה כיום ממספר זרמים בעלי מאפיינים שונים:

1. הזרם העיקרי הוא מוסדות הפטור (להלן "חֲדָרִים"). אלו הם מוסדות פרטיים ללא פיקוח ממשלתי, שבהם לומדים בעיקר לימודי קודש ומעט מאוד לימודי חול – חשבון, דקדוק, מעט גיאוגרפיה והיסטוריה, ללא לימודי אנגלית כלל. בהתאם להסדר הוותיק, מוסדות אלו מחויבים בלימודי ליבה בהיקף של 55% ומתוקצבים בשיעור זהה. בזרם זה לומדים 42% מהבנים החרדים בגיל היסודי.¹⁴⁷

2. הזרם הבא הוא המוכשר (מוכר שאינו רשמי). מוסדות אלו פועלים בצורה עצמאית, בלא שיוך לרשת ובלא מעמד משפטי אחר. מוסדות מוכרים שאינם רשמיים ממונים ב־75% מהתקצוב למוסדות ממלכתיים ומחויבים ללימודי ליבה ב־75%. העסקת המורים של כל מוסד היא עצמאית, והקשר עם הפיקוח של המחוז החרדי במשרד החינוך תקין מבחינת רישוי, ביטחון ובטיחות. בתחומים הפדגוגיים, הקשר עם הפיקוח מתנהל בצורה אפקטיבית – במרבית המקרים – ותלוי בעיקר בקשר המקצועי שנוצר בין מנהל המוסד ובין המפקח מטעם המחוז. ניהול המוסדות, וקביעת תכני הלימוד מתבצעים באופן כנימי, ללא התערבות ממשלתית. בזרם זה לומדים 11% מכלל הבנים החרדים.¹⁴⁸

3. רשתות החינוך החרדיות, "בני יוסף" ו"החינוך העצמאי", שייכות אף הן לזרם המוכר שאינו רשמי, אך המוסדות השייכים להן מתוקצבים ב־100% ומחויבים ללימודי ליבה בהיקף מלא. העסקת המורים היא באמצעות העמותות המפעילות, והקשר עם הפיקוח הממשלתי מתקיים בעיקר סביב ענייני רישוי, ביטחון ובטיחות. הפיקוח הפדגוגי נתקל לעיתים בקשיים. בשנת 2022 התחנכו במוסדות אלו כ־41% מהבנים החרדים בגיל יסודי.¹⁴⁹

145 מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

146 דטל, ל' (2023, 27 ביולי). מספר התלמידים בחינוך החרדי צפוי לגדול ב־250% עד 2060. **דה מרקר**.

147 מלאך, ג' ורביצקי טור־פז, ש' (2023). **תקציב החינוך החרדי: העובדות שמאחורי המספרים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

148 היון, א' ופראוור, א' (2022). **חנן לנער? זרם החינוך הממלכתי־חרדי ומתווה בעלז**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

149 היון ופראוור, שם.

4. זרם החינוך הממלכתי-חרדי (ממ"ח). זהו זרם חדש יחסית שהוקם בשנת 2014. במוסדותיו לומדים כ-15,300 תלמידים ותלמידות, והוא נחשב עדיין לזרם המשתייך לשוליים המודרניים של האוכלוסייה החרדית. מוסדות הממ"ח נמצאים בבעלות ובפיקוח ממשלתי, ממומנים ב-100% תקצוב ממשלתי ומחויבים ללימודי ליבה מלאים.¹⁵⁰ המורים מועסקים ישירות על ידי משרד החינוך, והתנאים דומים למערכת החינוך הכללית. זרם זה זוכה לביקורת קשה מבית ומחוץ אך ממשיך לשמור על קצב גידול של 10% בשנה. מלבד מקצועות ליבה ברמה גבוהה, מוסדות הממ"ח שואפים לחנך לפי גישת תורה עם דרך ארץ, ולערכים של סולידריות ואזרחות טובה לצד שמירה על זהות חרדית בלתי מתפשרת. בזרם זה לומדים 4% מכלל הבנים החרדים.

5. זרם נוסף הוא מוסדות לא מוכרים הפועלים במימון פרטי בלבד, ללא רישום מסודר וללא פיקוח. על פי הערכות, במוסדות אלו מתחנכים מעט יותר מ-30,000 תלמידים חרדים בני קהילות בעלות אופי קיצוני, בעיקר בני "העדה החרדית". למדינה אין נתונים על התלמידים ואין לה כל סמכות במוסדות אלו, אף לא בענייני רישוי, בטיחות וביטחון.

בחירת ההורים בסוג המוסד שאליו ישלחו את ילדיהם תלויה בהשתייכותם הקהילתית, במידת השמרנות שלהם, בקרבה לבית ובמידת העניין בלימודי החול ברמה גבוהה.

הגם שבמוסדות הפטור והמוכשר נלמדים באופן רשמי לימודי חול באופן חלקי (בדרך כלל יילמדו המקצועות: הבנת הנקרא, כתיבה, חשבון, היסטוריה, גאוגרפיה וטבע), בדיקת המציאות בשטח מעלה כי אפילו לימודים אלו נלמדים ברמה ובאיכות נמוכות ביותר, אם בכלל. לימודי החול נדחקים לסוף היום, בשעות שבהן הילדים אינם ערניים מספיק. הם נלמדים על ידי מורים שאינם בעלי השכלה מתאימה ומתוך ספרי לימוד שאינם בהכרח מעודכנים. הדגש המרכזי, הן מבחינת היקף הלמידה והן מבחינת איכותה ועומקה, הוא על לימודי הקודש, בעיקר בכיתות הגבוהות לקראת מבחני הכניסה לשיבה. התקצוב הניתן כנגד לימודי החול במוסדות אלו אינו בודק פרמטרים כגון איכות הלמידה או הישגי התלמידים, והמפקחים מסתפקים בדיווח היבש על מספר שעות הלימוד.

מיפוי וניתוח אתגרים

קולות רבים במרחב הציבורי הישראלי קוראים להתערבותה של המדינה בחינוך החרדי. בשיח בולטות שתי טענות עיקריות המופנות כלפי החינוך החרדי:

1. היעדר לימודי ליבה ברמה הנדרשת מונע כישורים וידע הדרושים עבור שוק התעסוקה הישראלי, ובפרט עבור תעסוקה איכותית.

2. אופיו האוטונומי של החינוך החרדי אינו מעודד אזרחות פעילה ומעורבת והוא פועל לשמר את האוטונומיה התרבותית והערכית של החרדים, שתוצריה החינוכיים אינם מתפקדים כראוי בדמוקרטיה מודרנית.¹⁵¹

הטענה הרווחת היא כי האוטונומיה החינוכית שהובטחה והוענקה לחרדים אינה נוגעת עוד

150 כלל הנתונים בשורות אלו לקוחים מתוך: בארט, ע', שפיגל, א' ומלאך, ג' (2020). **אחד מחמישה תלמידים – החינוך החרדי בישראל**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

151 על פי סקר "נתוני אמת" בציבור הכללי: 61% מוטרדים במידה רבה ו-28% מוטרדים במידה כלשהי מכך שחלק מהתלמידים החרדים בישראל אינם לומדים לימודי ליבה. הסיבה לכך: 41% מודאגים מפגיעה עתידית בתעסוקה, 6% מודאגים מהאוטונומיה הזוהית שהחרדים מטפחים בעקבות כך, ו-48% דואגים משתי הסיבות.

רק לציבור החרדי, אלא משפיעה באופן ישיר על הכלכלה ועל אופייה של מדינת ישראל. כיוון שכך, על המדינה לפעול באחת משתי דרכים: לפעול לנטילת האחריות על חינוך התלמידים החרדים, או לחדול כליל ממימון המוסדות.

מן העבר השני, המגזר החרדי מייחס חשיבות עליונה לשימור עצמאותו החינוכית. החשש משינוי כלשהו באופיו של בוגר מערכת החינוך החרדית דוחק בממסד החרדי להקצין את עמדתו הן ביחס לחשיבות שהוא מעניק ללימודים התורניים, והן ביחס לחוסר נכונותו לפתח תלות כלכלית במדינת ישראל לצורך מימון ה"תּוֹרָיִם".

חינוך במדינת ישראל – כבדהו וחשדה

כדאי לשים לב לסוגיית ההימנעות מתלות במוסדות המדינה עבור ה"תּוֹרָיִם", המעידה על תעדוף עמדה אידאולוגית נוקשה על פני נוחות כלכלית. לכאורה, יכול היה הממסד החרדי להעביר את מוסדות הפטור אל מסגרת המוכש"ר, וכך לקבל עבור כל תלמיד מימון כפול כמעט ולצמצם את נטל עלות החזקת התּוֹרָיִם ממנהלי המוסדות והורי התלמידים. כל זאת, מבלי שהממסד ישלם מחיר חינוכי או זהותי משמעותי, והאוטונומיה החינוכית שלו תיוותר כמעט ללא שינוי.

אך מסתבר כי גם פלגים חרדיים מתונים יחסית חוששים כי המדינה אכן חפצה להתערב בחינוך החרדי על מנת לשלוט בתכני הלימוד.¹⁵² חשש זה גורם למנהלי המוסדות השייכים לפלגים אלו לוותר על ההשתתפות התקציבית ובכך למנוע תרחיש עתידי ומסוכן, שבו המדינה מנצלת את כוחה הכלכלי כדי לשלוט בתכנים הנלמדים או לייצר רפורמות חינוכיות באותם מוסדות.¹⁵³

הבנת מניעים אלו מסייעת להבנת ההתנגדויות שעלו מצד הממסד החרדי כלפי יוזמות שונות אשר הוצעו בעבר וכללו שינוי במערכת החינוך – החל מהתנגדות גורפת לממ"חים כמערכת שעלולה להוות אלטרנטיבה לרשתות המוכש"ר, וכלה בהתנגדות הנחרצת למימוש "מתווה בעלז"¹⁵⁴ במוסדות הפטור, אשר היווה "פרצה" במערך ההגנה על עצמאותה המוחלטת של מערכת החינוך החרדית.

במובן הזה, מתווה בעלז מייצר לממסד החרדי בעיה נוספת, מעבר להגדלת התלות במדינה: הוא מעניק לגיטימציה ללימודי אנגלית ומתמטיקה בתוך מוסדות המשתייכים לזרם המרכזי

152 סיפר הרב מרדכי יעקבזון, יו"ר איגוד הת"תים, שבמסגרת המשא ומתן הקואליציוני הגיעו לנכונות לתקצב את הת"תים כמו ב"אופק חדש", ובלבד שיעבירו למלמדים הכשרה מספר פעמים בשנה – הכשרה שהת"תים רוצים, ללא כל התערבות. היה ברור לו שזו הזדמנות חד פעמית שלא תחזור. הוא נכנס לשאול את הרב אדלשטיין, שהיה ידוע כאיש מתון מאוד. הרב הקשיב קשב רב כחצי שעה, ושלל נחרצות. בלשונו, המסר היה: אפילו תהיה הדרישה להביא את ר' מיילך בידרמן להרצות שלוש פעמים בשנה, לא נסכים. העניין הוא בעצם ההסכמה לתכתיבים חינוכיים של ההנהגה החילונית. התוכן לא משנה.

153 בהקשר זה ראוי לציין את פרשיית עמנואל, שבמסגרתה הופרדו תלמידות בנות עדות המזרח ולא הורשו ללמוד עם תלמידות אשכנזיות ביישוב. בעקבות פסיקת בג"ץ נכנסו ההורים לכלא. לקריאה נוספת ראו: שמואלי, ש' (2020). **פרשת ההפרדה בית הספר החרדי לבנות בעמנואל; בג"ץ 1067/08 עמותת נוער נהלכה נ' משרד החינוך**. משרד המשפטים.

154 מתווה בעלז נחתם בשנת 2022 בין משרד החינוך לבין חסידות בעלז. מהותו הינה הסדרת שלושה מקצועות ליבה – אנגלית, מתמטיקה ועברית – במוסדות הקיימים של החסידות. מוסדות אלו יקבלו תקצוב נוסף בהתאמה להיקף מקצועות הליבה הנלמדים בכל מוסד, ויעברו ממעמד מוסדות פטור למעמד ייחודי אחר. המתווה עורר התנגדות רחבה מהצד השמרני של הקהילה החרדית ולבסוף לא יצא אל הפועל.

בחרדיות – לגיטימציה העלולה להפוך לכדור שלג שיסחף אחריו מוסדות חרדיים רבים, ועלול "להידרדר" לכדי דרישה ציבורית ליישם מתווים מסוג זה בכלל מערכת החינוך החרדית.

בפלגים חרדיים קיצוניים יותר פועלים להתנתק מהמדינה באופן מוחלט בכל הנוגע לחינוך. שם מכנים את מוסדות החינוך שאינם נתמכים על ידי המדינה כחינוך "על טהרת הקודש".

בסיכומי של דבר, הגבלת התלות בתקצוב המדינה נעשית במודע, למרות היותה חסרת היגיון/אינטרס כלכלי. היא מעידה על עוצמתה של תחושת האיום הזהותי בקרב ההנהגה החרדית מפני כוונת ה"זדון" – הפוטנציאלית – של המדינה.

האם החרדים באמת מתנגדים ללימודי אנגלית ומתמטיקה?

אם עד כה הסכמנו שההנהגה החרדית מסרבת לייצר תלות של מערכת החינוך שלה במדינת ישראל, שאלה נוספת שצריכה להישאל, במנותק מכך, היא:

האם יש חרדים שהאינטרס שלהם הוא שילדיהם לא יידעו אנגלית ומתמטיקה? האם הם אינם מבינים שהם מטילים על ילדיהם מגבלות תעסוקתיות חמורות?

בהמשך נציע תשובה מורכבת יותר. אך התשובה הפשוטה היא: כן, וזאת מהסיבות דלהלן:

1. המסורת היא שלא עורכים שינויים בחינוך הילדים – החינוך חייב להיות "טהור".

2. לימוד תורה כערך עליון ויחיד – כל אחד יכול להיות "גדול בתורה".

3. סגירות מפני סכנות העולם.

ובהרחבה:

לכאורה, התשובה הפשוטה לשאלה זו היא חיובית ממספר סיבות:

א. האידאולוגיה החרדית שמרנית באופייה. האתוס החרדי יודע לספר על החשיבות האדירה שהעניקו המנהיגים הרוחניים לשמירה על "טהרת" החינוך החרדי: חרם הוטל בירושלים של היישוב הישן נגד הניסיונות לשלב שפה זרה ולימודי חול ב"תּוּרִים". מלחמות נוהלו במזרח אירופה נגד תּוּרִים "מתוקנים" שבהם למדו לימודי חול בנוסף ללימודי קודש. ישיבת וולוז'ין המיתולוגית העדיפה לסגור את שעריה ולא לאפשר לממשל הרוסי להתערב בתוכן הלימודים, הגם שהדרישה הממשלתית התבטאה אך ורק בלימודי השפה הרוסית.¹⁵⁵

באופן כללי, הגישה החרדית חשדנית כלפי שינויים מהמסורת, גם אם מינוריים, ותופסת אותם ככאלה העלולים להוות פתח לחדירת רוחות זרות לתוככי המבצר החרדי.

הפתגם הרלוונטי המתמצת את הגישה הזאת, מלבד "חדש אסור מן התורה" המוכר והידוע, לקוח מהממרה התלמודית: "כל המשנה – ידו על התחתונה".¹⁵⁶

ב. החינוך החרדי מיועד לטפח חברה המתפקדת כ"סיירת מטכ"ל" רוחנית. כל ילד מתחנך על כך שאם רק ישאף ויתמיד בלימודו, הרי שיוכל להיות גדול בתורה. הדמות שאותה

155 יוער כי אמיתותו ההיסטורית של הסיפור מוטלת בספק, אך בין אם אכן התרחש במציאות ובין אם לא, הסיפור הפך למיתוס מכונן בחברה החרדית. לקריאה נוספת ראו באתר "עת" (מכללת הרצוג – גוש עציון): <https://www.daat.ac.il/daat/chinuch/mosdot/volozin7-2.htm>

156 בבא מציעא, ו' ב'.

מתחנך הילד החרדי לחקות לכשיגדל הינה דמות ה"תלמיד חכם", האברך הלומד תורה יומם וליל. יציאה לעבודה היא איננה ברירת המחדל הטבעית של רוב הבוגרים החרדים, בניגוד למקובל בחברה הלא־חרדית.¹⁵⁷

לימודי החול הנלמדים בחיידר אמורים לשמש את התלמיד־חכם העתידי בהמשך דרכו התורנית. הם המינימום הנדרש על מנת שיוכל לתפקד בתוך עולם התורה בצורה סבירה. זו הסיבה שלימודי ליבה, האמורים לשרת אותו כאדם העובד לפרנסתו למקרה שלא יצליח חלילה בלימודיו התורניים, עלולים לאיים על האתוס שעליו גדל ולהוות כביכול מתן לגיטימציה "לכישלון".

ההנחה היא כי אם חלילה לא יצלח הנער בלימודיו התורניים ו"יאלץ" לצאת לשוק התעסוקה, הוא כבר ימצא את הדרך להשלים את מינימום הידע ההכרחי לתפקד כראוי.

ג. סיבה נוספת למניעת לימודי אנגלית היא הגבהת חומות ההפרדה בין הילד החרדי ובין תרבות העולם החיצון ה"משתוללת" בחוץ. בתפיסה זו, מומלץ שיהיה לו כמה שפחות "שפה משותפת" איתו, כך שהמגמה הכללית היא צמצום מקסימלי של יכולת הילד להיחשף למידע שאיננו מתאים לעולם החינוכי הרצוי עבורו.

בהקשר הזה, היעדר היכרות עם השפה האנגלית, המשמשת את התרבות הישראלית כצינור עיקרי לחשיפה לתרבות המערב, הוא מכשול נוסף ולא בלתי חשוב בדרכה של אינפורמציה לא רצויה לילד והנער החרדי.

האם החרדים רוצים שילדיהם ילמדו אנגלית ומתמטיקה?

על אף כל האמור לעיל, התשובה לשאלה זו מורכבת יותר: יש ויש. כיום רוב החרדים עובדים, ועולם העבודה החדש דורש יותר מתמיד אנגלית בסיסית. בנוסף, המקצועות הרווחים ביותר בעולם העבודה החדש הם מקצועות ההייטק, ועבורם דרושה יכולת מתמטית גבוהה ביותר.

ובהרחבה:

א. עולם התעסוקה החרדי חווה שינויים משמעותיים בעשרים השנים האחרונות. מספר המועסקות בקרב הנשים החרדיות הכפיל את עצמו, ובקרב הגברים קיימת מגמה פחותה אך דומה. מגמות התעסוקה מתרחבות, ולצד העלייה ברכישת השכלה אקדמית, חודרים אל המגזר החרדי מושגים כמו פיתוח קריירה, מימוש עצמי, עבודה משמעותית ורמת חיים גבוהה. כל אלה מצריכים יכולות וכישורים שהיוצאים החדשים לשוק התעסוקה נתקלים בחיוניות שלהם.

זו הסיבה שאורינות דיגיטלית, יחד עם הצורך בהכרת השפה האנגלית ומתמטיקה, הם תנאי כמעט הכרחי לתעסוקה איכותית, וההכרה בצורך ללמוד אותם כבר מגיל צעיר מחלחלת לתוך המגזר החרדי.¹⁵⁸

157 וגוה, א' (2017). **חוייתם של גברים חרדים המחליטים לשנות מאורח החיים המקובל בקהילתם: המקרים של הבוחרים בשירות צבאי או בלימודים אקדמאיים**. עבודת גמר מחקרית המוגשת לאחר קבלת התואר "מוסמך", אוניברסיטת חיפה.

158 על פי סקר "נתוני אמת" מאוגוסט 23, רוב (54%) המשיבים החרדים סבורים כי רמת לימודי החול בתלמודי התורה היא נקודת חולשה של מערכת החינוך החרדית. רק 21% סבורים כי זו נקודת חוזקה.

ב. העלייה ברמת הנשירה: בשנים 2018-2019 וכן 2019-2020, שיעור הנשירה הגבוה ביותר של תלמידים נרשם בחינוך החרדי (2.69% ו-2.01% בהתאמה).¹⁵⁹ תופעה זו מחייבת את המנהיגים לייצר מענים מותאמים עבור אותם ילדים שניתן לזהות שאינם מתאימים למסלול של "גדול בתורה". ההבנה כי רשת ביטחון תעסוקתית צריכה להיפרס עבורם מבעוד מועד, הולכת וגוברת.

התנגשות ערכים – מפגש צרכים

עד כה עסקנו בטענה הראשונה כלפי עצמאותו של החינוך החרדי – על כך שאיננו מכשיר את בניו לתעסוקה איכותית, בכך שהוא מונע מהם הכשרה בסיסית כגון לימודי אנגלית ומתמטיקה. מן הראוי להתייחס גם לטענה השנייה, ולפיה החינוך החרדי מחנך דורות שלמים של ילדים להתבדלות ערכית, אזרחית, ולהיעדר תחושת אחריות כלפי יתר הציבור בישראל.

כאן ראוי לבחון אם האתגר החינוכי האמיתי הוא זה הכלכלי, או שמא מדובר באתגר שמציבה תפיסת העולם/ההפעלה החרדית לקיום המודרני.

ביחס לשאלה זו, קשה שלא להבחין בתהום הערכית הפעורה בין המגזר החרדי ליתר החברה בישראל. בשורות אלו, המהוות את ליבת הצעתנו במסמך זה, ננסה לבדוד את האלמנטים הזהותיים, הבלתי פתירים, דהיינו:

- החשש החרדי מפני התרבות הישראלית
  - החשש הישראלי מפני התפשטות התרבות החרדית
- כעת נותר לברר אם מעבר לאיומים הזהותיים שחשים הצדדים האחד מפני רעהו, הם חולקים צרכים משותפים, כמו:
- הצורך להתפרנס בכבוד
  - הצורך להוריד את יוקר המחיה באמצעות כלכלה חזקה ובריאה
- אם נסכים שהתחושה ההדדית של איום זהותי פוגעת ביכולת של כל הצדדים לממש את צרכיהם המשותפים, נבין כי עלינו לפעול לצמצום תחושת האיום על מנת להגיע לפתרון המתח החברתי בסוגיית החינוך.

מתווה לפתרון

על סמך ניתוח הנסיבות שבגינן החינוך החרדי איננו מעודד לימודי אנגלית ומתמטיקה; ועל סמך נתוני סקרים¹⁶⁰ שמהם עולה תמונה ברורה, ולפיה אין סיבה מהותית למניעת לימודים המכינים לתעסוקה – הרי שהסיבות העיקריות לשימור המצב הן תחושת איום מפני שינוי והחשש מפני התערבות ממשלתית בחינוך החרדי.

159 סבירסקי, ש', קונור־אטיאס, א', סבירסקי, ב', בראון ממן, ש', הופמן־דישון, י' וליברמן, א' (2022). **תמונת מצב חברתית 2022: מגפת אי־השוויון נמשכת**. מרכז אדוה. <https://www.real-time-data.org.il/education/#education2>: "נתוני אמת": 62% מהחרדים תומכים בלימודי אנגלית ומתמטיקה בתלמודי התורה, ו־37% תומכים בלימודי ליבה. ראו סקר נוסף שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה: <https://www.idi.org.il/articles/38320>, וכן להלן בסוף פרק זה בהרחבה.

הנחת העבודה שלנו היא שאם תצומצם תחושת האיום החרדית מפני התלות הכלכלית ברצונה הטוב של מדינת ישראל לאפשר את קיומה של מערכת חינוך חרדית עצמאית, יצומצמו המגבלות על לימודים תומכי תעסוקה כאנגלית ומתמטיקה בתוך מערכת החינוך החרדית לבנים.

ככותרת לפתרון אשר בפרטיו נעסוק בהמשך, ניתן לומר כי אנו מציעים מתווה ולפיו תחוקק חקיקה המעגנת את עצמאותו החינוכית והתקציבית של החינוך החרדי, זאת תמורת הסרת התנגדות הממסד החינוכי-חרדי ללימודי אנגלית ומתמטיקה, ולמוסדות הממ"ח.

אפשר לקבוע באופן די ברור כי לו ניתן היה להרגיע את תחושת האיום במלואה, ניתן היה לפתח וליישם סל פתרונות להתמודדות עם אתגר לימודי החול.

עם הפתרונות השונים ניתן למנות:

1. שיפור במערכת לימודי החול בתוך החדרים – מתווה בעלז כדוגמה.¹⁶¹
2. מערכת חוץ בית ספרית להשלמה של מקצועות חול, חוגים והעשרה במתנ"סים.
3. שיפור מערך לימודי החול במוסדות רשתות החינוך החרדיות.¹⁶²
4. פתיחת מוסדות ממ"ח נוספים בריכוזים חרדיים.

כאמור, האמצעים שבהם ניתן לצמצם את תחושת האיום החרדית, מפני פגיעה עתידית בעצמאותו הזהותית של החינוך החרדי, כרוכים בחקיקה המסדירה באופן קבוע וסדור את מעמדו העצמאי ואת תקצובו. זאת, בתמורה להסדרים חוקיים שיבטלו באופן הצהרתי ומעשי את ההתנגדות המסורתית לכל אותם פתרונות סל המעודדים לימודי חול במסגרות החרדיות שמנינו לעיל.

הפתרון המוצע אינו מעניק מענה מוכח לשאלת האיום הזהותי הלא-חרדי מפני האוטונומיה התרבותית שמעניקה מערכת החינוך החרדית והיעדר החינוך לערכים אזרחיים-דמוקרטיים. אך הוא מעניק פתרון טוב דיו לשאלה, "אילו כלים תעסוקתיים יהיו לכרבע מיליון ילדים חרדים הלומדים במערכת חינוך שאינה מעניקה להם הכנה בסיסית לחיי עבודה".

הפתרון, אומנם, מצטמצם לתלמידי כיתות א-ח ואיננו מתייחס לגילים מבוגרים יותר, אך תהיה בו משום התקדמות ניכרת לקראת נכונות לקניית כלים חינוכיים מעודדי תעסוקה.¹⁶³

161 הוין, א' (2022). **ממחי"ם (חינוך ממלכתי חרדי) – נייר עמדה על רקע פרסום "מתווה בעלז" של משרד החינוך**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

162 32% מהמשיבים סבורים כי כדאי שילדים חרדים יקיימו תגבור לימודי חול בשעות אחר הצהריים. **סקר נת"א, אוגוסט 23.**

163 לצד הצעת מודל זה, מן הראוי להתייחס למצוקה שמעלים הורים ומנהלים במוסדות החינוך הממלכתי, המבקשים לעצמם עצמאות חינוכית בדומה לזו המוענקת דה־פקטו לחינוך החרדי ודה־יורה לחינוך הממלכתי־דתי. על הממסד החרדי מוטלת החובה לתמוך בתביעתם לעגן עצמאות חינוכית דמוקרטית־ליברלית במוסדות המעוניינים בכך. מטבעו של מסמך זה, אין בו אלא לייצג את עמדת כותביו והמגזר החרדי שאליו הם משתייכים. הוא איננו מתיימר לייצג לאחרים כיצד לנהוג. אך לצד התביעה העולה משורות אלו, לעיגון עצמאות החינוך החרדי והגנה על ערכיו, מובן כי עלינו לתמוך בדרישה דומה מציבורים אחרים.

היתכנות

על סמך נתוני הנכונות העקרונית שהביעו הורים בנוגע לחינוך ילדיהם,¹⁶⁴ ניתן להעריך את יעדי המודל בכמחצית עד 60% מהילדים במערכת החינוך החרדית. וכמחצית מקבוצה זו – רבע עד שליש מההורים החרדים – אף הביעו נכונות שילדיהם ילמדו מקצועות ליבה נוספים, מלבד אנגלית ומתמטיקה.

מהלך זה של לימודי מקצועות ליבה נוספים ברמה המקובלת במערכת החינוך אינו מתרחש בדרך כלל בתוך מערכת החינוך החרדית המסורתית, אלא במוסדות הממ"ח.

בסקר של מכון "נתוני אמת",¹⁶⁵ הבוחן את עמדות הציבור החרדי כלפי מערכת החינוך החרדית, עלתה התמונה המורכבת הבאה:

47%	מוסדות פטור	במענה לשאלה "אם בעיר שלך יש שלושה מוסדות חינוך לבנים ברמה רוחנית ולימודית מצוינת, ממשפחות טובות בסגנון שלך, ובידך האפשרות לבחור לאיזה מהם תשלח את ילדך, באיזה מוסד תבחר?"
38%	מוכש"ר – חינוך עצמאי / בני יוסף	
15%	ממ"ח	

ניתוח המחקר האיכותני

רבנים – חלק ניכר מדגיש את חשיבותה של האנגלית כצורך בסיסי בחיי היומיום. הם מאמינים כי ידיעת אנגלית מספקת אפיק להזדמנויות להשכלה נוספת. רבים מציינים כי ילדים ומבוגרים בקהילה רכשו אנגלית באופן לא רשמי ללא השפעות מזיקות. אחרים מזכירים כי חלק מבתי הספר החרדיים כבר מציעים לימודי אנגלית ומתמטיקה, מה שמעיד על כך שההתנגדות אינה עמדה גורפת.

מצד שני, קיים סנטימנט משמעותי נגד הכנסת לימודי חול. עבור חלק מהרבנים, אנגלית מסמלת זהות מערבית ומביאה עמה השפעות תרבותיות מזיקות פוטנציאליות. יש חשש שמקצועות החול יצמצמו את ההתמקדות העיקרית בחינוך תורני. היסטורית, הייתה התנגדות אידאולוגית נגד האנגלית, ששורשיה בסכסוכים קודמים עם תנועות יהודיות מערביות וחילוניות. מספר רבנים מביעים חשש כי שליטה באנגלית עלולה לאפשר גישה לתכנים בלתי הולמים ומזיקים מבחינה רוחנית. עבורם, לימודי חול עשויים להיתפס כמשניים או אפילו מיותרים בהשוואה ללימודי קודש.

למרות הדעות המגוונות, נראה כי הקולות המצדדים בצורך המעשי באנגלית בולטים יותר. אך גם בקרב קולות אלה ישנם חילוקי דעות לגבי השיטה והאינטנסיביות של שילוב לימודי חול. חלק נוטים למסגרות בלתי פורמליות או תוכניות משלימות, בעוד שאחרים פתוחים יותר לשילוב בתוכנית הלימודים הרשמית.

אנשי חינוך – אנשי חינוך בחברה החרדית מציגים קשת דעות בנושא. מחנכים אחדים מכירים

164 לעיון בתוצאות סקר "נתוני אמת": <https://www.real-time-data.org.il/education/#education2>
165 הסקר בוצע במערכת פאנל "דעתא קהל" בקרב 839 משיבים חרדים, אוגוסט 2023.

בכך שהאיסורים על לימודי חול מתקופות קודמות, אינם רלוונטיים עוד בעידן הגלובלי שלנו. עבורם, אנגלית הפכה לצורך שלא ניתן להתעלם ממנו בהיבטים רבים של החיים המודרניים. מתמטיקה, לדעתם, שנויה במחלוקת עוד פחות, עם הצעות לכלול אותה באופן מיידי במסגרות החינוך. דאגותיהם סובבות סביב הופעתו של דור חסר מיומנויות יסוד החינוכיות למקצועות מודרניים, כמו יישומי מחשב. הם תומכים בהכנסה מדורגת ושקולה של לימודי חול, בהדרכתם של מנהיגי הקהילה החרדית.

לעומת זאת, חלק מהמחנכים רואים באנגלית יותר מסתם שפה – זהו שער לתרבות המערבית עם סיכונים פוטנציאליים. הגישה הקלה לטכנולוגיה ולמדיה הגלובלית שהאנגלית מציעה נתפסת בעיניהם כחרב פיפיות. בעוד מתמטיקה איננה מהווה בעיה, ההשלכות התרבותיות הרחבות יותר של אנגלית נחשבות מסוכנות.

נוסף על כך, מחנכים מסוימים מייחסים את הירידה בלימודי האנגלית במוסדות חרדיים מסוימים לתחרות קהילתית סמויה על מידת החרדיות של המוסד. אלו סוברים שהמבוי הסתום הזה יימשך, משום שהוא מסמל מחלוקות אידאולוגיות עמוקות יותר. לטענתם, כל שיפור במצב יקרה מעצמו, ללא התערבות מן החוץ, ויונחה בעיקר על ידי הורים שיבינו בהשלכות הפרגמטיות על עתיד ילדיהם.

בהערכת הסנטימנט הכללי, יש נטייה קלה לכיוון ההכרה בחשיבותם של לימודי החול, אם כי בסביבה מוסדרת. יחד עם זאת, החשש מפני ההשלכות הרחניות והתרבותיות, הקשורות בעיקר לאנגלית, נותר מושרש בקרב חלק משמעותי מהמחנכים.

אנשי ציבור – רוב הנשאלים מעדיפים שילוב לימודי ליבה (אנגלית ומתמטיקה) לצד לימודי קודש. הם מכירים בחשיבות האנגלית והמתמטיקה בחברה של ימינו, תוך שמירה על מרכזיותם של לימודי הקודש. למרות ההסכמה הקיימת על הצורך, מתקיים דיון על צורת היישום בפועל. כאן, המיעוט מציע גישה נחושה יותר, אך הקול המשמעותי דוגל בשילוב מדורג.

סיכום

עיגון האפשרות לעצמאות חינוכית חרדית, לצד התניית העצמאות במתן לגיטימציה חרדית לפתרון שאלת לימודי הליבה מחוץ למסגרות החרדיות הרשמיות, ייצר פתרון עדכני הן לתחושת האיום ההדדית והן לאתגר התעסוקתי. פתרון שכזה מותיר בעינה את האוטונומיה התרבותית, אך הדבר מתכתב עם נקודת המוצא של המסמך, ולפיה אין בכוננת אחד מהצדדים להשפיע על אורח חייו, זהותו או תרבותו של הצד השני, מלבד במקומות שבהם היא יוצרת פגיעה.

הורדה לקרקע

מטבעו של מסמך רעיוני מסוג זה, הוא אינו יורד לפרטי יישום המדיניות המוצעת בו בפועל, אלא מעניק מסגרת רציונלית כללית. זאת עשינו בפרקים העוסקים במתווים השונים.

הפסקאות הבאות מתייחסות בעיקרן להערות מעשיות שהתקבלו במהלך הכנת המסמך, ואשר העלו אתגרים שונים על ההיגיון הכללי שבמתווים המוצעים. מצאנו לנכון להעניק להן מענה, כאשר אין חשיבות ייחודית לתוכן המענה כי אם לרעיון המארגן. כלומר, שימור עיקרו של המתווה והצעת מענה ספציפי ללקונה העלולה להיווצר כתוצאה מיישומו.

דוגמאות לאתגרים שנציע להם להלן מענים:

- כיצד ניתן יהיה לקדם ולעודד לימודי אנגלית ומתמטיקה בקרב מוסדות הפטור?
- כיצד ניתן לוודא כי איננו "כולאים" בכולל החדש למשך 5 שנים אברכים שהיו יכולים לצאת לשוק העבודה מוקדם יותר?
- איך ניתן לעודד את מנהלי המוסדות לאפשר את מסלולי הישיבות החדשות בלי שיחושו איום כלכלי עם עזיבת תלמידים את ישיבותיהם המקוריות?

חינוך

- מעמדה החוקי (לא הכלכלי) של מערכת החינוך החרדית ישווה לזה של הממלכתית.
- תוקם מועצת חינוך חרדית שתורכב מנציגי ציבור חרדים ותהיה אחראית על שמירת ערכיו וזהותו של החינוך החרדי.

בתמורה לכך, יחוקק כי:

- מוסד ממלכתי חרדי יוקם בכל רשות המונה למעלה מ־2,000 משפחות חרדיות.
- אם יחפוץ מוסד חרדי להצטרף לאחת מרשתות החינוך החרדיות העצמאיות, הן תהיינה מחויבות לקבלו.
- מסלולים בלתי פורמליים ללימודי אנגלית ומתמטיקה יופעלו באופן סדיר במתנ"סים ובמינהלים קהילתיים בריכוזים חרדיים, במימון משרד החינוך. השתתפות התלמידים הלומדים במוסדות הפטור (חיידרים) במסלולי לימוד אלו, תזכה את מנהלי המוסד שבו הם לומדים בהשלמת תקצוב של 20% נוספים, לכדי 75% סך הכול.

תעסוקה

במקביל למסלול הכולל ל-5 שנים יוקמו מסלולים נוספים:

1. **מסלול בוגרים:** עבור אברכים בני 27-35. מסלול בן שנת לימודים אחת המשלב לימודים תורניים עם לימודי הכשרה מקצועית תמורת מלגה חודשית בסך 4,000 שקלים.
2. **מסלול כניסה מהירה לתעסוקה:** עבור בני 22-26. מסלול המשלב לימודים בכולל עם הכשרה מקצועית ומזכה כל משתתף במלגת קיום חודשית של 6,000 ש"ח למשך שנה לכל היותר.
3. **מסלול הכשרה אקדמית/הנדסאית:** עבור בני 22-24. מסלול המציע שילוב בין לימודים

תורניים ורכישת השכלה אקדמית. משכו לא יעלה על 3 שנים, והוא יזכה את משתתפיו במלגה בסך 5,000 שקלים בחודש.

סייגים והגבלות

- כלל ההכשרות והלימודים יהיו במקצועות הנדרשים למשק על פי החלטת הגורמים הרלוונטיים.
- מלגות הקיום כוללות את שכר הלימוד הדרוש עבור לימודי המקצוע או ההשכלה האקדמית. כלומר, הלומד לא יהיה זכאי למלגות ממשלתיות נוספות.
- מוצע כי המסלולים השונים יהיו זמינים רק עבור מועמדים ששירתו או מתעתדים לשרת שירות אזרחי או צבאי.

שירות אזרחי

- תקציב הישיבות יהיה תלוי במימוש יעדי השילוב בשירות האזרחי.
- במשך שלוש שנים לא יהיה שינוי במצב הקיים, למעט העובדה שמוסדות אשר ישלבו שירות אזרחי יזכו לסבסוד (המשרתים יקבלו דמי כיס ותשלום נסיעות בלבד).
- במשך תקופת ההסתגלות, מוסדות שתלמידיהם יעברו למסלול המשלב שירות אזרחי, תקציבם לא ייפגע בעקבות זאת. זאת במטרה לעודד את המוסדות לשחרר את התלמידים שאינם מתאימים למסגרת לימודים מלאה.
- לאחר תקופת ההסתגלות ייקבע כי אם יעמדו הישיבות ביעדי השירות, תקציבן הכולל יעלה ביחס ישיר להגדלת מספר המשרתים, ואם תקטן מגמת השירות, יקטן תקציבן באותו היחס.

תקציב

המשמעות הכלכלית של מתווה תעסוקת אברכים¹⁶⁶

החברה החרדית היא החברה ענייה ביותר בישראל. כיום היא מתקיימת, בין היתר, באמצעות מערך נרחב של קצבאות, נדבנות ומערך רווחה, בריאות וחינוך הממומן על ידי משלמי המיסים. היא מתאפיינת בשיעור השתתפות נמוך של גברים בשוק התעסוקה ובהיעדר הכשרה מקצועית הולמת למערך התעסוקה, המוביל לשכר נמוך באופן דרמטי של גברים חרדים. זאת במקביל לשיעור ילודה גבוה מאוד ביחס לאוכלוסייה הכללית.

בניגוד לעוני בחברה הכללית, הנגרם כתוצאה מנסיבות חיים קשות או מהיעדר נגישות למשאבים, הרי שבמגזר החרדי זהו אורח חיים שאליו מעודדים את חברי הקהילה, והוא נתמך על ידי מוסדות המדינה באופנים רבים. כיוון שהאוכלוסייה החרדית הולכת וגדלה, ושיעורה מכלל האוכלוסייה הולך וגדל, יהיה קושי לקיים את מערך התמיכות הזה בלי לגרום חלקים הולכים וגדלים באוכלוסייה הכללית לעוני.

יש שלושה מפתחות לשבירת מעגל העוני:

166 חלק זה נכתב על ידי הכלכלן נדב כספי.

1. הסכמות של הקהילה להתאים את מודל "חברת הלומדים" למודל של חברה עובדת שוחרת תורה עם "אליטה מתמידה" מצומצמת.
2. צמצום התמיכות, ובייחוד מגיל 26 והלאה, לגברים חרדים שאינם ממצים את כושר ההשתכרות ואינם במכסת הלומדים.
3. הרחבת ההכשרות המקצועיות וההשכלה, וככל הניתן, החדרת לימודי ליבה לחינוך בגיל צעיר.

הבעיה היא שאת כל הסעיפים הללו קשה מאוד לקדם ללא הסכמות. בכירי המגזר החרדי אינם נוטים להתפשר מחד גיסא, ומחזיקים בכוח פוליטי רב מאידך גיסא, מה שמונע נקיטת צעדים חד-צדדיים לשינוי מבנה התמריצים בחברה. לאור הגידול בחברה החרדית, מצב סטטי זה צפוי להוביל לגידול בעוני בחברה החרדית ולהכביד על משלמי המיסים.

במסמך זה מוצעת גישה של הגעה להסכמות תוך יצירת פשרה היסטורית, הכוללת הגדלה משמעותית של התמיכות בחמש שנות לימודי תורה בתמורה לפרישה של ציבור לומדים ומעבר שלו לשוק התעסוקה. פשרה זו אינה קלה להעברה הן במגזר החרדי והן בציבור הכללי משלם המיסים. בשני הצדדים קיימים חששות. מבחינה כלכלית, עולה חשש שפשרה זו תנוצל לרעה ולא תוביל לצמצום חברת הלומדים כנדרש. לדוגמה, אם הלומדים במסלול החמש שנתי לא יצטרפו בסופו של דבר למעגלי התעסוקה במידה משמעותית, או שיופעל לחץ פוליטי לאורך השנים לשמור את התקציבים שיוקצו לתוכנית אך לרוקן אותה ממהותה – אזי תוספות התקציב יישארו מבלי שיחול שינוי במספר החרדים היוצאים להכשרות מקצועיות, השכלה ועבודה, ולא ייווצרו המקורות הנדרשים למימון התוכנית ולמימון צורכי המדינה. אלו סיכונים כבדי משקל, אך מנגד, ללא חתירה למתווה הסכמות כלשהו, המערכת תידחק למשבר בעל משמעויות כלכליות קשות בעיקר לחברה החרדית אבל גם לחברה הכללית.

כמה תעלה הפשרה המוצעת?

ההצעה שעלתה בנייר זה על ידי צוות ההיגוי, ונמסרה לי (נדב כספי, כלכלן) להערכה כלכלית, היא להגדיל את הקצבאות לאברכים צעירים ל-4,000 ₪ למשך 5 שנים, בתנאי שלא ייטלו עוד קצבאות לכל אורך חייהם. אין כיום גישה לנתונים מדויקים לגבי החלוקה לפי גיל של מקבלי קצבאות, אך אנו יודעים כי בגילים הרלוונטיים (20-24) יש 58 אלף צעירים חרדים. בהנחה מקלה של 80% בכוללים, הרי שבשנים אלו נקבל כ-48 אלף מקבלי קצבה. הם מהווים כיום כמחצית מכלל מקבלי הקצבאות, ומספרם צומח בכ-3.4% מדי שנה. כיום, לאחר ההסכמים הקואליציוניים, הקצבה תעמוד על 1,175 ₪. הגדלת הסכום ל-4,000 ₪ כמוצע תגדיל את התמיכות ב-2,825 ₪ לאברך לחודש, ובחישוב שנתי – 1.6 מיליארד תוספת שנתי, הצומחת מדי שנה ב-54 מיליוני שקלים.

הערכת עלות הכשרה המוצעת

נתון	מקור	סכום
מספר הצעירים החרדים בני 20-24	שנתון 2022 של המכון הישראלי לדמוקרטיה	58,000
שיעור האברכים מתוכם		80%
קצבה כיום	הסכמים קואליציוניים (הממשלה ה-37)	1,175
קצבה מוצעת		4,000
תוספת תקציבית שנתית במלש"ח		1,573

האם הכשרה תחסוך כספים?

בשלב זה, קשה לדעת אם המהלך אכן יעלה יפה ויביא להסכמות בקרב החברה החרדית להטות את המסלול הכלכלי של חברת הלומדים. כיום, תרומתם של 192 אלף החרדים (בגילאי 25-64) לכלכלה נמוכה כמעט פי 4 מזו של גברים יהודים לא-חרדים. זאת בשל שיעור השתתפות נמוך בתעסוקה (51% לעומת 86%) ושכר נמוך (8,957 שקלים לעומת כמעט 16,000). אם יעלו את שכרם ב-20% ואת שיעור ההשתתפות ל-70%, תרומתם הכלכלית תעלה ב-64% בשנה, והתרומה המשקית תגדל ב-6.8 מיליארד ₪ בשנה באופן כולל. כמו כן, אם באמת מספר לומדי התורה יצטמצם בעקבות המהלך בעתיד, תיתכן ירידה קלה בתשלומים לאברכים מעל גיל 30, אך זה כאמור תלוי בהצלחת המהלך ליציאה מסודרת לשוק התעסוקה בקצב גבוה מזה הקיים כיום.

התועלת הכלכלית מהגדלת שיעור ההשתתפות של גברים חרדים בשוק התעסוקה	
מספר החרדים בגיל 25-64	192,930
שיעור השתתפות בשוק התעסוקה	51%
שכר ממוצע	8,957
סה"כ תרומה משקית במלש"ח	10,576
שיעור תעסוקה בסוף תהליך	70%
שכר ממוצע בסוף תהליך	10,748.4
תרומה משקית בסוף תהליך	17,419
גידול ב-%	65%
גידול במיליוני ₪ לשנה	6,843

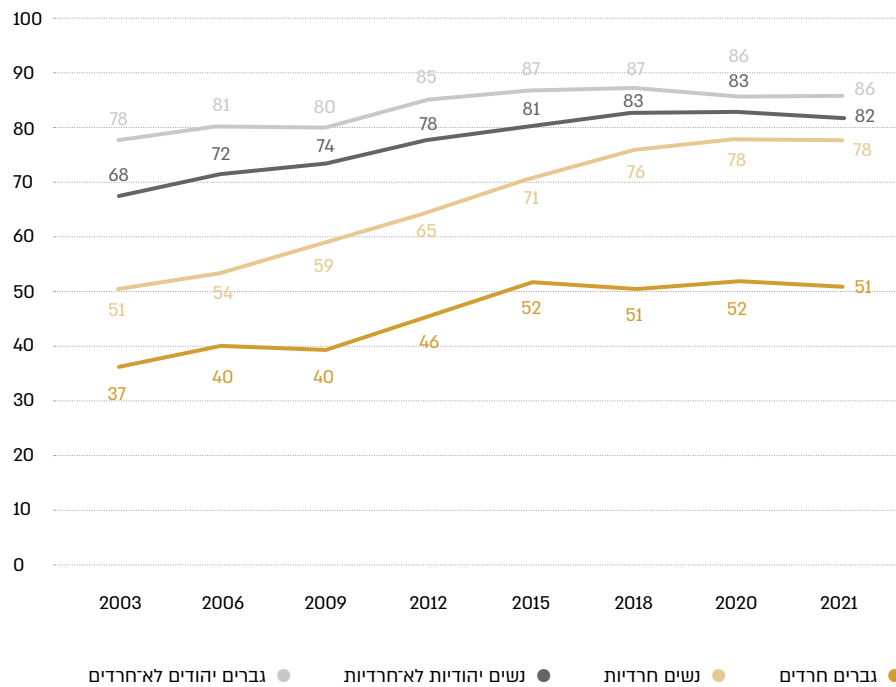
מובן שאם הגדלת הקצבאות תצליח להביא למטרות שמעמיד המסמך, הרי שהעלות-תועלת המשקית היא משמעותית. ואולם, קיים סימן שאלה אם רפורמה זו תתקבל, אם תיושם בלב פתוח, ואם הסכמה זו כשלעצמה תביא לשינויים האדירים בכלכלת הציבור החרדי. הנתונים מראים שדווקא ההגדלה בקצבאות האברכים עצרה ב-2015 מגמה משמעותית של עלייה בשיעור השתתפות בתעסוקה.¹⁶⁷

167 מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

איכנא מסתברא

קיימות אינדיקציות לכך שחברת הלומדים משתנה. חרדים רבים יוצאים כבר עתה לשוק העבודה, ושיעור ההשתתפות עולה בהתמדה גם בלי הסכמות דרמטיות, בתהליך איטי. ייתכן שבטווח הארוך נראה את שיעורי ההשתתפות עולים עוד גם בלי תמיכות נוספות במערך הלומדים ובלי הסכמות מלמעלה, שספק אם ניתן להגיע אליהן באופן רשמי, כתוצאה מלחץ כלכלי ותרבותי אשר יגדיל את שיעור ההשתתפות ואת שיעור לומדי המקצוע באופן טבעי, כפי שקרה בעשור האחרון.

מועסקים בקרב בני 25-64, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2003-2021 (ב-%)

האם כדאי כלכלית להגיע להסכמות?

הסכמות הן דבר חשוב כדי לייצר שינויים גדולים בחברת הלומדים, לייצר מסלולי לימוד, השכלה והכשרות מקצועיות ולהכניס לימודי ליבה. עם זאת, הסכמות לא הרמטיות שאינן נעשות בלב שלם עלולות לייצר עלויות גדולות בלי תועלות משמעותיות ואף להגדיל את "מלכודת הקצבאות" לאברכים למשך שנים ארוכות וקריטיות. עלותו של המתווה המוצע היא 1.6 מיליארד ₪ בכל שנה. אומנם, אם יוכח שמתווה זה כשלעצמו ישחרר עוד עשרות אלפי אברכים להשכלה אקדמית, להכשרות מקצועיות ולעבודה במשק מהר יותר ובאופן מוצלח יותר, השקעה זו תשתלם כלכלית באופן דרמטי (תועלת שנתית של 6.8 מיליארד ₪ בשנה

במצב הקבוע). אך לפחות בשלב זה של המחקר, אין הוכחה ברורה שמסלולים אלו אכן יעבירו אברכים ממסלולי התורה למסלולי הקריירה מעבר למה שקורה היום ממילא, ושאלו שיבחרו להמשיך ללמוד ללא מימון המדינה לאחר 5 השנים, ימצאו נתיבי מימון חלופיים להמשך חיי תורה ללא עבודה.

הגדלת הקצבאות, אם כן, צריכה להיות חלק מהסכמה רחבה של רוב פלגי החברה החרדית ליעול משמעותי בהתנהלותה של חברת הלומדים, ויש להתנות אותה במכסות לומדים ברורות ובמכסות עובדים ברורות. אחרת, ככלי בודד, קשה להאמין שתוכל להביא לשינוי המיוחל, ואפשר שתיוותר כלי לתשלומי העברה נוספים לצעירי המגזר החרדי ולמערכת החינוך של המגזר אשר יעמיקו את מלכודת הקצבאות הקיימת.

חקיקה

ההיתכנות המשפטית של המתווה המוצע והדרכים למימושו¹⁶⁸

כדי ליישם את המתווה המוצע בתוכנית זו, נדרשת הסדרה נורמטיבית שתאפשר את ביצועו. בפרק זה נבחן האם וכיצד ניתן ליישם את ההסדרים הללו במבנה המשפטי הקיים בישראל. דרך הילוכנו תהיה כך: ראשית, נסקור באופן כללי את הדין הישראלי על חלקיו. יודגש כי לאור מגבלות המסמך והיקפו, תהיה הסקירה כללית בלבד ולא תיכנס למלוא הדקויות המשפטיות בקשר לכל אחד מן הנושאים הנסקרים בו. לאחר מכן נבחן כל אחד מההסדרים המוצעים בשני היבטים: היבט מהותי – האם ההסדר מעלה קשיים משפטיים מהותיים שימנעו את הסדרתו, וככל שכן, האם ניתן ליתן להם מענה מספק; והיבט פרוצדורלי – מהן הפעולות המעשיות שיש לבצע לצורך קיום ההסדר, ואילו חוקים, תקנות או נהלים יש לחוקק, לשנות או לתקן כדי ליישם את ההסדר.

הדין בישראל

הדין בישראל מבוסס על שורה של מקורות נורמטיביים המסדירים את תחומי החיים במדינה ומהווים מסגרת משפטית חוקית לפעילות הפרט והמדינה.

שני המקורות הנורמטיביים העיקריים המרכיבים את הדין בישראל הינם החקיקה, הכוללת את מקורות המשנה שיפורטו להלן, והפסיקה, הכוללת את ההלכות הנקבעות על ידי בית המשפט העליון.¹⁶⁹

החקיקה מורכבת משורה של מקורות. אלו כוללים את חוקי הכנסת ואת התקנות המותקנות על ידי שרי הממשלה מכוחם.¹⁷⁰ על פי פסיקת בית המשפט, החקיקה בנויה במבנה ההיררכי הבא:

חוקי היסוד – המהווים את חוקתה של המדינה ועומדים בראש הפירמידה החקיקתית.

חקיקה ראשית – שאר החוקים המחוקקים על ידי הכנסת.

חקיקת משנה – תקנות, צווים וכדומה המחוקקים על ידי שרי הממשלה מכוחם של חוקי

168 נכתב על ידי עו"ד אליהו קפלן.

169 סעי' 1 לחוק יסודות המשפט, תש"ם-1980; סעיף 20 לחוק יסוד: השפיטה.

170 סעי' 3 לחוק הפרשנות, תשמ"א-1981.

הכנסת.

משמעותו של מבנה היררכי זה הינה כפולה. ראשית, ככלל, על הסדרים הנמצאים במדרג נמוך יותר בהיררכיה לכבד את ההסדרים הגבוהים יותר בהיררכיה. כך למשל, חקיקת משנה לא יכולה לסתור חקיקה ראשית, וחקיקה רגילה צריכה לעמוד בתנאים מסוימים על מנת שתוכל לסתור חקיקת יסוד.

נוסף על כך, הביקורת השיפוטית על החקיקה מצומצמת יותר ככל שהחקיקה במדרג נורמטיבי גבוה יותר. כך, בית המשפט יכול לבקר יותר בקלות ועל בסיס יותר עילות חקיקת משנה מאשר חקיקה ראשית, והתערבות בחקיקת יסוד תיעשה במקרים נדירים ביותר ועל בסיס עילות מאוד תחומות ומצומצמות.

בהמשך, נסקור בכל עניין את מגוון המקורות הדנים בו. עם זאת, כבר עכשיו נציין כי המקור העיקרי שיהיה רלוונטי לבחינתם של כלל ההסדרים הינו חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

חוק זה הוא הבסיס להגנה על זכויות האדם בישראל, המעגן זכויות אלו בחוקה הישראלית. סעיף 2 לחוק קובע כי "אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם". על אף שהזכות לשוויון אינה מוזכרת במפורש בחוק זה, הפסיקה קבעה כי הגרעין העיקרי של הזכות לשוויון ואי הפליה הוא חלק מכבוד האדם, ובשל כך מוגן כזכות חוקתית.¹⁷¹ מכאן שחוק הפוגע בשוויון פוגע למעשה בכבוד האדם, וכתוצאה מכך סותר את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

יודגש שבניגוד לשיטות משפט אחרות, בשיטת המשפט הישראלי, חוק רגיל יכול לסתור את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ובלבד שהפגיעה תיעשה לתכלית ראויה ותהיה מידתית.¹⁷² דרישת המידתיות מורכבת משלוש דרישות משנה: דרישת הקשר הרציונלי – כלומר, שיהיה קשר בין הפגיעה בחוק לבין המטרה שאותה החוק בא להגיש; דרישת היעדר אמצעי שפגיעתו פחותה – כלומר, שלא קיים הסדר אחר המגשים את אותה המטרה ושפגיעתו בחוק (ובענייננו, בכבוד האדם) תהיה פחותה; ודרישת המידתיות במובן הצר – כלומר, היחס והאיזון הראוי שבין עוצמת הפגיעה בכבוד האדם לבין התכלית שהחוק בא להגשים.¹⁷³

יוער כי גם חקיקת משנה יכולה לסתור את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, אך לגביה, נוסף על התנאים לעיל, נדרשת הסמכה **מפורשת** בחוק לחקיקתה ולאפשרות הפגיעה בזכויות האדם.

נעבור אם כך לבחון את כלל ההסדרים על פי הכללים שעמדנו עליהם לעיל.

171 ראו: בג"ץ 6427/02 התנועה לאיכות השלטון בישראל נ' הכנסת, סא(1) 619 פס' 41-31 (2006).

172 סע' 8 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

173 ע"א 6821/93 בנק המזרחי המאוחד בע"מ נ' מגדל כפר שיתופי, מט(4) 221 (1995).

תעסוקה – יצירת הסדרי תמיכה מורחבת

כיום, תמיכת המדינה במוסדות תורניים נעשית על בסיס תבחיני תמיכה שהותקנו על ידי שר החינוך מכוח סעיף 3א לחוק יסודות התקציב, תשמ"ה-1985 (להלן: מבחני התמיכה). שיטת התקצוב מבוססת על "נקודות" ופועלת באופן הבא: ראשית, כל תלמיד במוסד תורני מקבל ניקוד על פי סוג המוסד שאליו הוא משתייך. לאחר מכן סוכמים את הנקודות של כלל התלמידים, ומחלקים את התקציב הכולל שהוקצה בחוק התקציב למוסדות התורניים במספר זה. כך מתקבל ערכה הכספי של כל נקודה, ולאחר מכן כל מוסד מקבל תקצוב על פי סכום הנקודות של תלמידיו.

כבר כיום במסגרת מבחני התמיכה ישנם סוגים שונים של מוסדות, והניקוד ניתן בהתאם. כך לדוגמה, כל תלמידה במדרשויות נשים וכל תלמיד בגרעינים תורניים מקבלים מספר נקודות גבוה יותר מאשר אברך בכולל "רגיל".

מבחינה יישומית, הדרך הקלה ביותר ליישם את המבנה היא תיקון מבחני התמיכה על ידי שר החינוך והוספת סוג מוסד חדש מהסוג המתואר בתוכנית. יש לקבוע למוסד זה מספר נקודות מתאים שישקף את גובה התמיכה המבוקש. ייתכן שיהיה צורך להגדיל את תקציב המוסדות התורניים במסגרת חוק התקציב השנתי, ככל שלא מעוניינים לפגוע במלגות הניתנות לאברכים במוסדות האחרים.

יודגש כי הדרישה העיקרית בתמיכות לפי סעיף 3א לחוק יסודות התקציב הינה דרישת "השוויון", כך שכלל המוסדות מאותו הסוג יתקצבו באופן שווה. משכך, המשמעות של שימוש במסלול זה היא פתיחת סוג המוסד לכל המגזרים ולכל המוסדות שווה בשווה. כתוצאה מכך, גם הציבור הדתי-לאומי והציבור החילוני יוכלו לפתוח מוסדות כאמור ולקבל את התקצוב המוגבר, כך שעלות התוכנית עלולה לגדול באופן דרמטי.

ככל שהתיקון יתבצע בדרך זו, הרי שלדעתי (כותב תת הפרק – עו"ד אליהו קפלון), על אף שמדובר בחקיקת משנה, הסיכוי לפסילת המתווה על ידי בג"ץ הינו נמוך. הטעם לכך הוא שבג"ץ ממעט מאוד להתערב בסדרי העדיפויות הממשלתיים ובאופן הקצאת התקציבים בחוק התקציב.¹⁷⁴ מאחר שהתקציבים מחולקים באופן שוויוני לכל מוסד תורני וללא שיוך דווקא לציבור החרדי, שכן המתווה פתוח גם לדתיים-לאומיים ולחילונים, הרי שסביר שייקבע כי כלל לא מתקיימת פגיעה בשוויון.

בהקשר זה יוער כי מאחר שהתמיכה מועברת למוסדות הלימוד ולא ישירות לאברכים, הרי שגם עתירות של סטודנטים נגד המתווה עתידות בסבירות גבוהה להידחות. אומנם, בג"ץ פסק בעבר כי אין לאפשר מתן הטבות כספיות לאברכים שאינן ניתנות לסטודנטים, אך מדובר בהטבות שניתנות ישירות ליחידים ולא בתקצוב למוסדות הלימוד.¹⁷⁵ על פי רוב, לא רואים אפליה בתקצוב שונה של תחומי לימוד שונים. באותה מידה שמוסדות תורניים היום לא יכולים לטעון לאפליה תקציבית כלפיהם ביחס לפקולטות למדעי הרוח באוניברסיטאות, כך סביר שיהיה קושי לאוניברסיטאות או לסטודנטים לטעון לאפליה תקציבית ביחס למוסדות תורניים.

174 בג"ץ 4124/00 יקותיאלי נ' השר לעניני דתות, סד(1) 142 פס' 26 לפס"ד של הנשיאה ביניש (2010).
175 בג"ץ 4124/00 יקותיאלי נ' השר לעניני דתות, סד(1) 142 (2010).

הדבר אמור במשנה תוקף שעה שמדובר בתקציב המיועד לכשרה מקצועית ולשילוב חרדים בתעסוקה – מטרות המצויות בליבת שיקולי מדיניות תקציבית. עם זאת, ברור שישנה עדיפות לכך שבמידת האפשר, התקציב המועבר לאותם כוללים לא יעלה על התקציב המועבר לאוניברסיטאות עבור סטודנטים למדעי הרוח.

יוער כי קיימת עתירה תלויה ועומדת בפני בית המשפט העליון בעניין הגדלת תקציב המוסדות התורניים עצמם ובשאלת פגיעת הגדלת תקציב זה בסטודנטים.¹⁷⁶ מובן כי הכרעה בעתירה לכאן או לכאן תשפיע על הניתוח המשפטי לעיל.

ככל שיבוקש ליתן את התמיכה לחרדים בלבד, הרי שיצטרכו לפרסם עבודה תקנה ומבחינת תמיכה מיוחדים שיגדירו כי היא מיועדת לחרדים בלבד. במקרה זה, מבחינת תמיכה אלו יפגעו באופן ברור בשוויון ובכבוד האדם, ומשכך, יצטרכו אותם מבחינת תמיכה לעמוד בתנאים שמנינו.

לכן, יצטרכו תחילה לקבוע הסמכה מפורשת, בחקיקה ראשית, למבחינת תמיכה עבור האוכלוסייה החרדית בלבד. בנוסף, יהיה נדרש להראות כי התוכנית אכן מובילה לשילובם של החרדים בשוק העבודה, וכי לא קיימת דרך אפקטיבית אחרת להביא לשילובם ללא מבחנים אלו. ככל שיתברר כי התוכנית לא משיגה את יעדיה, סביר כי היא תיפסל בבג"ץ בדומה לחוק טל שנפסל לאחר שלא עמד ביעדיו. גם הנטל להראות כי אין אפשרות אחרת להגדיל את שילובה של החברה החרדית בשוק התעסוקה אינו פשוט וידרוש תשתית עובדתית מלאה, לרבות מחקרים אמפיריים שייערכו.

בהקשר זה יוער כי בג"ץ פסל בעבר מתווה דומה שנתן מלגות "שילוב בתעסוקה" לאברכי הכולל, וזאת על בסיס הנימוק כי המלגות אינן משיגות בפועל את המטרות הללו ועל סמך השיקולים שסקרנו לעיל.¹⁷⁷

משכך, אני סבור כי עדיף ליישם את המתווה באמצעות תיקון מבחינת התמיכה במוסדות תורניים שהוצע לעיל, מאשר באמצעות תקנה חדשה המיועדת לחרדים בלבד.

הסדרי השירות

בפסיקת בית המשפט העליון נקבע כי הסדר המבחין בין אלו המחויבים לסכן את חייהם ובין אלו שאינם, אשר נערך על בסיס השתייכות חברתית או דתית, מהווה פגיעה בשוויון. משכך, על הסדר זה להיעשות בחקיקה ראשית ולעמוד בתנאי פסקת ההגבלה.

על כן, יש להבחין בין שני סוגי ההסדרים המוצעים. ביחס לשירות צבאי ביטחוני, הרי שככל שמדובר בשירות הפתוח גם לחברה החילונית, אין בכך כל קושי, שכן לא מתעוררת פגיעה בשוויון. כך למשל, לא מתעורר קושי משפטי עקרוני בתוכניות כגון פרד"ס ואחרות שנזכרו לעיל, תוכניות המשלבות את הציבור החרדי בגופים ביטחוניים כמו שב"כ, המוסד, יחידות טכנולוגיות בצה"ל, המשטרה וכדומה, שבהם משרתים גם חיילי חובה חילונים, ובוודאי כאשר לצד זאת קיימים גדודי "נצח יהודה" ושיבות הסדר חרדיות שתלמידיהן משרתים שירות קרבי. משכך, לדעתי, הפעלת מסלולים אלו אינה דורשת הסדר חקיקה ראשי, והיא נתונה בסמכותו

176 בג"ץ 4433/23 התאחדות הסטודנטים והסטודנטיות בישראל נ' ממשלת ישראל. דיון בעתירה קבוע ליום 25.10.2023.

177 בג"ץ 616/11 התאחדות הסטודנטים בישראל נ' ממשלת ישראל, סו(3) 819 (2014).

הקיימת של שר הביטחון על פי חוק.¹⁷⁸

מבחינה יישומית, ככל שמדובר על גופים שאינם צה"ל, יש צורך להוסיפים לצו שר הביטחון המאפשר קיומו של שירות חובה במסגרת זו.¹⁷⁹ לצורך כך, נדרשת החלטה של שר הביטחון באישור ועדת חוץ וביטחון של הכנסת.¹⁸⁰

הפעלתן של ישיבות ההסדר מוסדרת בחוק שירות ביטחון, ואין צורך בחקיקה מיוחדת להפעלתן של ישיבות הסדר חרדיות.¹⁸¹ כל שנדרש הוא הוספת הישיבות לרשימת ישיבות ההסדר ועדכון המסלול בפקודות הצבא.¹⁸²

ביחס לשירות האזרחי, ברור שככל שההשתתפות בו תהיה פתוחה לכל אזרח בישראל, לא יהיה בו קושי מהותי וניתן יהיה להוסיפו על ידי תיקון חוק שירות ביטחון בהתאם.

ואולם, ככל שהאפשרות לשילוב בו תהיה מוגבלת לחרדים בלבד, הרי שמכיוון שאופיו של השירות שונה לחלוטין, ובמיוחד לאור כך שהוא אינו כרוך בסיכון חיים, ייתכן שבהסדר זה תהיה פגיעה בשוויון ובכבוד האדם.

במצב זה יידרש ההסדר להיקבע בחקיקה ראשית ולעמוד בכלל התנאים שהוזכרו לעיל, ביניהם: קשר רציונלי לתכלית החקיקה, כלומר לשילובם של החרדים בשירות למען המדינה ובעסקוקה, והמחשה כי אין אמצעי שפגיעתו פחותה.

יוער כי ככל שהשירות יהיה ארוך יותר, וככל שהתגמול שיינתן למשרתים בו יהיה נמוך מזה המשולם בשירות הצבאי, יהיה בכך כדי להקשות, אף אם לא לבטל, את פגיעתו של ההסדר בשוויון. לדעתי, בהקשר הנוכחי, סביר כי הסדר זה, בוודאי אם יחוקק לצד הסדר שירות אזרחי ביטחוני, יעמוד בתנאים הנדרשים לעיל על מנת שלא ייפסל על ידי בג"ץ.

בהקשר זה יוער כי ההצעה להחיל את חובת השירות האזרחי כבר מגיל 17 עלולה להוות קושי מסוים מול האמנה לזכויות הילד, המטילה מגבלות על גיוסם של ילדים לצבא.¹⁸³ כמו כן, ייתכן כי שירות על חשבון שנת למידה עלול להוות פגיעה בזכות לחינוך. נראה כי ניתן לפתור קושי זה בכך שאותה שנה, מגיל 17 עד 18, תשמש להכשרה עיונית ומעשית באותה עבודה אזרחית, אשר תקנה לילד כלים ומיומנויות לימודיות בתחום, והשירות בפועל יחל רק בהגיעו לגיל 18. כך, המשרתים יגיעו לשירות מוכנים יותר תוך שהם מסוגלים להביא תועלת מוגברת לארגון שבו הם משרתים. ומאחר שאותה שנה תוקדש להכשרה לימודית בלבד, לא יהיה בכך כדי לפגוע בזכות לחינוך או בהוראות האמנה.

אשר להסדרי פטור "תורתו אומנתו" **ללא שילוב** בשירות צבאי או אזרחי כלשהו, הרי שכבר נפסק בשורה של פסקי דין של בית המשפט העליון כי הסדר זה אינו יכול לעמוד כהסדר קבע. עם זאת, ניתן עדיין להחיל הסדרי דחיית שירות ופטור מצומצמים ומתוחמים כפי שנפרט מיד. כך, כבר כיום מוסדרת בחוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות גבוהות ציוניות. הסדר זה כולל

178 חוק שירות בטחון [נוסח משולב], תשמ"ו-1986.

179 סע' 26 לחוק שירות ביטחון.

180 שם, בס"ק (א).

181 סע' 22 לחוק שירות ביטחון [נוסח משולב], תשמ"ו-1986.

182 שם, ס"ק (א) ו(ב).

183 ראו סע' 38 לאמנה.

דחיית שירות מדי שנה עד גיל 23 **לכל המעוניין**,¹⁸⁴ וכן דחיית שירות נוספת עד גיל 26 (שמשמעותה המעשית הינה פטור משירות צבאי) ל-300 תלמידי ישיבה נבחרים מדי שנה ולהם **בלבד**.¹⁸⁵

מובן כי אין מניעה עקרונית להחיל הסדר כזה גם על ישיבות חרדיות, ובלבד שייערך במתכונת זו של **דחיית** שירות אמיתית (ולא פטור), כלומר כזו שמתחממת בזמן ושלאחריה בחורי הישיבה מתגייסים ומשרתים בפועל בצה"ל, תוך שרק שיעור קטן ומצומצם של מאות בודדות ממשיך ללמוד בישיבה עד קבלת הפטור.

לסיכום, ככל שהתוכנית המוצעת במסמך תבוצע במלואה, כך שתוביל למצב שבו, לאחר דחיית שירות של מספר שנים, רוב רובו של הציבור החרדי ישרת בפועל – חלקו במסגרת ישיבת הסדר, חלקו בשירות אזרחי-ביטחוני וחלקו בשירות אזרחי רגיל, ורק מיעוט קטן של פחות מאלף בחורים בשנה יישארו ללמוד בישיבה עד גיל הפטור – נראה, לדעתי, כי לא תהיה מניעה ליישם את התוכנית מבחינה משפטית.

נישואין וגירושין

ההסדר הקיים כיום בקשר לנישואין וגירושין מוגן מתחולתו של חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו על ידי "פסקת שימור הדינים",¹⁸⁶ ומשכך, אינו כפוף לבחינה החוקתית שהזכרנו לעיל. מכיוון שההסדר המוצע אינו משנה את ההסדר הקבוע בתחום, אלא אך מוסיף אפשרויות נישואין ל"פסולי חיתון" ולחסרי דת, הרי שאין מניעה להסדר זה מבחינה חוקתית. יש להסדירו בחקיקה ראשית מתאימה, כדי שלא ליצור חקיקת משנה שתסתור את החקיקה הראשית הקיימת בנושא.

יער כי לא ברור אם החוק המוצע יחול על מקרה של נישואין בין יהודי לבין חסר דת או בין יהודי לבין מי שאינו יהודי, ויש ליתן על כך את הדעת.

פרהסיה ומרחבים משותפים

אקדים ואומר כי יישומה של הצעה זו, על אף שהוא אינו בלתי אפשרי, הינו מורכב ביותר ומעורר קשיים משפטיים רבים. משכך, לדעתי, יישומה של ההצעה ידרוש ליווי משפטי צמוד, כמו גם שינוי והתאמה של ההסדרים תוך כדי תנועה.

לאור מגבלות המסמך, מטבע הדברים, לא אוכל להתייחס באופן מלא לכלל השיקולים הנדרשים למימוש ההסדרים. אסתפק בסקירה כללית בלבד, על מנת לאפשר הבנה כללית של האתגרים המשפטיים הקיימים ביישומם של מבחנים אלו.

באופן כללי, כפיית צביון דתי על אזור כוללת פגיעה משמעותית בזכויות יסוד רבות. כך, למשל, סגירת כבישים בשבת ומניעת תחבורה ציבורית פוגעת בחופש התנועה, איסור על פתיחת עסקים בשבת או בתי עינוגים בימי צום פוגעת בחופש העיסוק, הפרדה מגדרית בפעילויות שונות פוגעת בכבוד האדם וכן הלאה.

184 סע' 22ב(ד) לחוק שירות ביטחון.

185 שם, סע' 22ב(ה)(2).

186 פס' 10 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

כבר מראשית ימי המדינה נקבע כי על מנת שחקיקה מקומית תוכל לפגוע בזכויות אדם, יש צורך בחקיקה מפורשת של הכנסת המסמיכה חקיקה זו.¹⁸⁷ הסדרים כאלו נקבעו במספר דברי חקיקה כגון מכירת בשר חזיר¹⁸⁸ ופתיחת בתי עינוגים בתשעה באב.¹⁸⁹

ואולם, בהסמכה חוקית לא די. כפי שראינו לעיל, על מנת שחקיקה זו לא תיפסל, היא נדרשת להיות לתכלית ראויה ומידתית. בהקשר זה, ב"תכלית ראויה" הכוונה להגנה על רגשותיהם של תושבי המקום הדתיים. מובן שאין בישראל אפשרות לחקיקה שמטרתה כפייה של נורמות דתיות על אדם שאינו מעוניין בכך, וזאת אף אם מדובר בחקיקה מקומית.¹⁹⁰

בנוסף, על החלטות אלו להיות מידתיות ולהתחשב לשם כך בעוצמת הפגיעה בזכויות האדם, בעוצמת הפגיעה ברגשות הציבור הדתי ובשאר נסיבות העניין. בין היתר, חלה חובה לשקול את מספר האנשים המעוניינים באיסור מול מספרם של אלו שהאיסור נכפה עליהם.¹⁹¹ כך, כאשר מדובר בעיר שרובה המוחלט חרדים, בית המשפט יטה יותר לכבד הסדרים אלו, מאשר כשמדובר בעיר חילונית עם מיעוט חרדי המצליח לחוקק את האיסור בזכות הסכמים קואליציוניים עם ראש העיר. כמו כן, בית המשפט יתחשב בקיומה של חלופה סבירה לאלו שאינם מעוניינים בפרקטיקה זו,¹⁹² במהות הפגיעה בפרט (האם חופש העיסוק, חופש התנועה, כבוד האדם וכדומה)¹⁹³ ובעוצמת האינטרס הדתי העומד מנגד.¹⁹⁴

מבחינה פרקטית, יש לחוקק חוק הסמכה מיוחד בחקיקה ראשית לכל סוגיה שמעוניינים להסדיר. מאחר שמדובר בשיקולים המשתנים מאוד בין הסדר להסדר, הרי שכפי שכתבנו לעיל, לצד ההסמכה המפורשת בחקיקה ראשית לכל סוג של הגבלה, יש לבחון כל הסדר והסדר בפני עצמו תוך ייעוץ משפטי צמוד על מנת לפעול בכל מקרה לגופו בדרך שתעמוד בביקורת שיפוטית.

חינוך

הזכות לחינוך הינה זכות מוכרת במשפט הבינלאומי,¹⁹⁵ ואף הוכרה כזכות בסיסית במשפט הישראלי.¹⁹⁶ טרם הוכרע אם מדובר בזכות חוקתית מכוח כבוד האדם, אך ברור כי מדובר בזכות חשובה במשפט הישראלי.¹⁹⁷

הן במשפט הבינלאומי והן במשפט הישראלי הוכרה זכות זו גם כזכות לקבל חינוך המתאים

187 בג"ץ 122/54 אקסל נ' ראש העיר, חברי המועצה ובני העיר של אזור נתניה, פ"ד ח 1524 (1954).

188 חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת), תשי"ז-1956.

189 חוק איסור פתיחת בתי עינוגים בתשעה באב (הסמכה מיוחדת), תשנ"ח-1997.

190 ראו המקורות בבג"ץ 3872/93 מישראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות, פס' 4 לפס"ד של השופט חשין (נבו) 22.10.1993.

191 ראו: בג"ץ 953/01 סולודקין נ' עיריית בית-שמש, פ"ד נח(5) 595 פס' 25-30 (2004).

192 שם בפס' 32.

193 שם בפס' 31.

194 ראו: בג"ץ 3872/93 מישראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות פס' 5-10 לפס"ד של השופט חשין (נבו) 22.10.1993.

195 סעי' 28 לאמנה לזכויות הילד.

196 בג"ץ 2599/00 יתד – עמותת הורים לילדי תסמונת דאון נ' משרד החינוך, נו(5) 834 (2002).

197 שם; ראו גם בג"ץ 5373/08 אבו לבדה נ' שרת החינוך פס' 26 של השופטת פרוקצ'יה ופס' 6 לפס"ד של השופט דנציגר (נבו) 06.02.2011.

לדתו ולתרבותו של התובע והוריו,¹⁹⁸ כאשר זו כוללת לא רק את האפשרות לקבל חינוך, אלא גם את הזכות לקבלו חינוך.¹⁹⁹

עם זאת, בפסיקה ארוכה של בית המשפט העליון נקבע כי אין חובה על המדינה לספק חינוך חנם שלא במסגרת רשמית, ואין על המדינה חובה לממן מסגרות פרטיות.²⁰⁰ בפועל, כפי שנראה להלן, נקבעו מספר הוראות המעניקות לשר שיקול דעת לממן חינוך מוכר שאינו רשמי. מבחינה מהותית, הרי שעיון האפשרות של אנשי המגזר החרדי לחנך את ילדיהם במוסד רשמי חרדי המתאים לאורח חייהם ולהשקפותיהם, לא רק שאינו סותר את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו – הוא אף מסייע להגשים זכויות אלו.²⁰¹ ניתן לטעון שאף ללא הסדרה כאמור, מוטלת חובה על הרשות לאפשר לחרדים לשלוח את ילדיהם למוסד ממלכתי חרדי,²⁰² אך ברור שאין כל פסול בחקיקת הסדר זה בחוק.

מבחינה יישומית, הרי שלשם כך יש לתקן את חוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953 כך שבכל מקום שבו נכתב "ממלכתי דתי" ייכתב "ממלכתי-דתי או ממלכתי-חרדי". בנוסף, יש להתקין את תקנות חינוך ממלכתי (המועצה לחינוך ממלכתי-חרדי), וזאת בדומה לתקנות שהותקנו לגבי הממלכתי-דתי.²⁰³ והציבור הערבי.²⁰⁴

תיקונים אלו יספיקו כדי לחייב את הרשויות ואת משרד החינוך לפתוח בתי ספר בזרם ממלכתי חרדי בכל מקום, או לדאוג למימון הסעות לבתי ספר דומים. יוער כי הצעות חוק ברוח זו הועלו מספר פעמים כהצעות חוק פרטיות.²⁰⁵

ביחס לחיזוק האוטונומיה והמעמד של החינוך החרדי, כיום תקצוב מוסדות מוכרים שאינם רשמיים נעשה מכוח סעיף 11 לחוק חינוך ממלכתי, הקובע כי שר החינוך רשאי לקבוע בתקנות תנאים להכרה במוסדות מוכרים לא-רשמיים, לפיקוח עליהם ולתמיכת המדינה בתקציביהם "אם השר יחליט על התמיכה ובמידה שיחליט". מכוח זה תיקן השר תקנות הקובעות את שיעור תקצובם של מוסדות מוכרים.²⁰⁶

מכאן שהסמכות לאשר תקצוב מוסדות מוכרים שאינם רשמיים ופטור הינה סמכות שברשות שר החינוך, ואין עליו כיום חובה לכך. עם זאת, עדיין על השר להפעיל את סמכותו על בסיס קריטריונים שוויוניים וברורים ותוך התחשבות בכך שמדובר בסמכות הקבועה בחקיקה ראשית, ואין זה סביר שהשר יוכל להפחית את התקצוב על סמך גחמה שרירותית.²⁰⁷

סוגיה אחרת העולה בהקשר זה היא בסיס השעות שממנו נגזר היקף התמיכה במוסדות

---

198 סע' 30 וסע' 14 לאמנה לזכויות הילד; עע"מ 4716/17 ח'לול נ' המועצה המקומית גוש חלב פס' 11-12 לפסק דינו של השופט הנדל והמקורות שם (נבו) 25.09.2019.

199 ראו סע' 28.1 א. לאמנה לזכויות הילד; סע' 7-3 לחוק לימוד חובה, תש"ט-1949.

200 בג"ץ 8133/05 עיריית ביתר עילית נ' שרת החינוך והתרבות (נבו) 16.10.2005.

201 ראו: עע"מ 4716/17 שאדי ח'לול נ' המועצה המקומית גוש חלב פס' 16 (נבו) 25.09.2019.

202 עע"מ 4716/17 ח'לול נ' המועצה המקומית גוש חלב פס' 15 ו-22 לפס"ד של השופט הנדל (נבו) 25.09.2019.

203 תקנות חינוך ממלכתי (המועצה לחינוך ממלכתי דתי), תשי"ג-1953.

204 תקנות חינוך ממלכתי (מועצה מייעצת לחינוך הערבי), תשנ"ו-1996. יש לשים לב כי מדובר במועצה מייעצת בניגוד למועצת החמ"ד.

205 ראו לדוגמה: הצעת חוק חינוך ממלכתי (תיקון – חינוך ממלכתי חרדי), התשפ"ג-2023 פ/1365/25.

206 תקנות חינוך ממלכתי (מוסדות מוכרים), תשי"ד-1953.

207 בג"ץ 8405/13 מרכז תורני רעננה נ' משרד החינוך (נבו) 23.03.2015.

מוכרים שאינם רשמיים. בסיס זה אינו זהה בין מוסדות רשמיים ללא־רשמיים, וכתוצאה מכך, שיעור התקצוב בפועל נמוך מזה הקבוע בתקנות.²⁰⁸

מבחינה יישומית, ניתן כמובן לתקן את החוקים הנ"ל ולקבוע בחקיקה ראשית את חובת התקצוב ואת שיעורו ביחס לכלל המוסדות המוכרים שאינם רשמיים. מבחינה מהותית, הסדר כזה אינו מעורר קושי חוקתי.

לדעתי, אין היתכנות חוקתית לעגן בחקיקה ראשית את החובה לתקצב רק מוסדות חרדיים ולהותיר את תקצוב המוסדות המוכרים האחרים לשיקול דעתו של השר כבמצב הקיים היום. משכך, יש לשים לב כי הסדר זה יחייב את השר לתקצב גם מוסדות מוכרים שאינם רשמיים חילוניים ודתיים־לאומיים, לרבות ההשפעות שיהיו לכך על החינוך הממלכתי.

באשר להסדר תוספת התקצוב ולהפעלת תוכניות במתנ"סים, לדעתי, התוכנית אינה מעוררת קושי חוקתי ממשי. אשר ליישומה, הרי שניתן לעשות זאת הן במסגרת תקציבי בית הספר, על ידי תיקון תקנות מוסדות חינוך ממלכתיים, והן באמצעות תמיכות על פי סעיף 3א לפי חוק יסודות התקציב. לצורך הגברת היציבות והכללה של התוכניות הנ"ל בבסיס התקציב, מוצע לעגן זאת דווקא בתקנות מוסדות חינוך ממלכתיים ולא כתמיכה.

סיכום

לסיכום, נראה כי מרבית התוכנית ישימה מבחינה משפטית כמות שהיא או בהתאמות שונות אשר לעניות דעתי, אינן פוגעות בליבת התוכנית או במהותה. מובן כי בשל מורכבות העניין וריבוי ההסדרים, הרי שככל שהתוכנית תיהפך למציאות, יצטרכו יוזמיה להסתייע ביעוץ משפטי שוטף על מנת ליישם אותה בדרך הנכונה והיעילה ביותר.